

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Cesty cisterciáckých opatů z Čech na generální
kapituly v Cîteaux v letech 1765-1771

Diplomová práce

Pavel Zahradník

Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, s použitím uvedených pramenů a literatury.

Rád bych poděkoval panu PhDr. Zdeňku Hojdovi, CSc. za pozorné a trpělivé vedení mé práce i za jeho velmi cenné připomínky a užitečná upozornění.

Obsah

Úvod	5
Literatura a prameny.....	6
Literatura.....	6
Prameny	9
První část	12
Vývoj řádu do 18. století	12
Cisterciácký řád ve Francii v 18. století a spor o generální kapitulu	15
Český vikariát cisterciáckého řádu v 18. století.....	19
Generální kapituly 1765-1771 a česká účast na nich	22
Druhá část	30
Deníky 1765 až 1771 a další prameny.....	30
Složení výprav.....	32
Fortunát Hartmann	33
Kajetán Ondřej Březina z Birkenfeldu	34
Filip Zuri	34
Bohumír Bylanský.....	35
Otto Logk z Netky	36
Mořic Elbel	36
Trasy cest.....	37
Doprava	40
Ubytování a strava	50
Cla, poplatky a úplatky	55
Svatá místa a zázraky	61
Vyznání obyvatel	69
Závěr.....	75
Mořic Elbel ve svých denících.....	75
Deníky Mořice Elbela jako historické prameny.....	78
Prameny	80
Nevydané	80
Vydané.....	82
Literatura.....	83
Přílohy	88

Úvod

Následující práce si klade za cíl výtěžit nejzajímavější informace z trojice cestovních deníků, dochovaných ve fondu Cisterciáci Osek Státního oblastního archivu v Litoměřicích, a zařadit tyto deníky do kontextu situace, v níž se nacházel cisterciácký řád ve druhé polovině 18. století. Deníky popisují cesty, jež v letech 1765, 1768 a 1771 podnikli vyslanci české řádové provincie do kláštera v Cîteaux nedaleko burgundského Dijonu, kde se konaly generální kapituly řádu. Tyto tři deníky spojuje nejen doba vzniku, ale i osoba jejich autora, Mořice Elbela, a také kritická situace, jíž řád v této době procházel, a jež tvoří historické pozadí cest. Právě popis dramatických událostí v centru řádu, uvedený nástinem cisterciáckých dějin, tvoří první část práce, následující po úvodu s přehledem literatury ke zvolenému tématu. První část obsahuje také kapitolu, pojednávající konkrétně o účasti českých vyslanců na kapitulách 1765 až 1771 a o roli, již na nich sehráli.

Vlastním tématem práce jsou však zmiňované deníky, jež události na generální kapitule zmiňují jen velmi okrajově. Druhá část práce je uvedena podrobnější charakteristikou jednotlivých použitých pramenů. Následují kratší kapitoly o složení výprav v jednotlivých letech a o zvolených trasách. Poté se druhá část práce zabývá praktickými problémy cestování, jak je ilustrují Elbelovy deníky – probrán bude způsob dopravy a využití služeb pošty, otázka ubytování a stravování na cestě, a také nejrůznější cla a poplatky, na něž byli členové výpravy nuceni využívat svou finanční hotovost. Dále se pozornost obrátí k tématům, která zajímala nejvíce samotného autora deníků, tedy k záležitostem spojeným s náboženstvím, kultem svatých a konfesní různorodostí Svaté říše římské. Zmíněny budou i zajímavosti světského charakteru, které v denících našly své místo. V této části práce je pokud možno v co nejširší míře využíváno znění samotných deníků v českém překladu.

Závěr práce je tvořen kapitolami, pojednávajícími o osobě autora deníku na základě jeho vlastních zápisků a obrazu území jižní Svaté říše římské a východu Francie, jež deníky podávají, a nakonec také shrnujícími význam těchto deníku pro historické studium.

Literatura a prameny

Literatura

Cisterciácký řád bezesporu prožíval své vrcholné období krátce po svém vzniku, totiž ve 12. století, a z tohoto faktu vyplývá soustředění cisterciácké historiografie právě na nejstarší dějiny řádu. Také monografie, věnované celé historii řádu, se zaměřují především na středověk, k dalším etapám jeho vývoje se vyjadřují velmi stručně. Totéž platí pro práci Louise J. Lekaie,¹ jenž se v menších studiích a edicích podrobně zabýval i pozdějšími obdobími. Přestože tedy souhrnné práce nenašly v této stati širší využití, není možné je opominout.² Svůj význam si stále udržují i staré základní práce, kombinující často edice se syntézou dějin cisterciáckého řádu a podobně.³ Nedostatek informací o cisterciáckém řádu v 18. století v syntetických publikacích naštěstí nahrazuje řada článků, jež vycházely v časopise *Analecta Cisterciensia*, a jejichž autorem je již zmiňovaný cisterciácký řeholník a historiograf Louis J. Lekai. Jeho články se věnují krizi, jíž ve druhé polovině století řád procházel, a to z různých úhlů pohledu. Nejsouhrnněji jsou události této etapy cisterciáckých dějin podány v článku *The Cistercian Order and the Commission des Réguliers, 1766-1783*,⁴ a přestože tomu napovídá název, text se nesoustřeďuje výhradně na vztahy řádu a zmíněné komise. Článek *The Events of the Cistercian General Chapter of 1765 According to the Four Proto-Abbots*⁵ především obsahuje edici listů, v nichž přední opati hájí své stanovisko v řádových sporech, a stručně popisuje události zmíněné generální kapituly. Článek *The Acts of the Cistercian General Chapter of 1783*⁶ je skutečně především edicí statut této generální kapituly, nezařazených do Canivezovy velké edice, jež bude zmíněna později. Protože však také obsahuje úvodní pojednání, podávající výklad o sporu v řádu od jeho počátků až do jeho vyřešení na kapitule 1783, je zařazen i v přehledu

---

¹ Louis J. Lekai, *Les Moines blancs. Histoire de l'Ordre cistercien*, Paris 1957; o tři roky dříve vyšla anglická verze v Okauchee.

² J. de la C. Bouton, *Histoire de l'Ordre de Cîteaux*, Westmalle 1959-1968; A. Schneider – A. Wienand – W. Bickel – E. Coester, *Die Cistercienser: Geschichte, Geist, Kunst*, Köln 1986.

³ Julien Paris, *Nomasticon Cisterciense*, Paris 1664 (a v novějším rozšířeném vydání Hugues Séjalon, *N. C.*, Solesmes 1892); Augustin Sartorius, *Cistercium bis-tertium seu Historia elogialis*, Praga 1700 (a o osm let novější německý překlad); Leopold Janascheck, *Originum Cisterciensium*, tom. I., Vindobonae 1877 (autor stihl dokončit jen první díl).

⁴ Louis J. Lekai, *The Cistercian Order and the Commission des Réguliers, 1766-1783*, *Analecta Cisterciensia* 23, 1967, s. 179-225.

⁵ Louis J. Lekai, *The Events of the Cistercian General Chapter of 1765 According to the Four Proto-Abbots*, *Analecta Cisterciensia* 36, 1980, s. 87-102.

⁶ Louis J. Lekai ed., *The Acts of the Cistercian General Chapter of 1783*, *Analecta Cisterciensia* 34, 1978, s. 200-249.

literatury. Tolik tedy dostupná literatura o obecných dějinách řádu v 18. století. Na závěr je možné zmínit práci, která se částečně věnuje i století následujícímu, práci A. Gosse-Kischinewské o cisterciáckém majetku v průběhu revolucí v Evropě.⁷

Jestliže však bylo pro cisterciácký řád jako celek nikdy znovu nedosaženým vrcholem období 12. století, česká provincie dosáhla největšího rozmachu právě na přelomu 17. a 18. století. Proto není v české literatuře nouze o studie, jež se tomuto období věnují; přesto chybí podobná shrnující práce, jaká v češtině existuje pro období středověku.⁸ Jen ve velmi omezené míře je může nahradit encyklopedie církevních řádů v českých zemích Milana Bubna,⁹ která přináší důležité základní informace. Existují však některé velmi přínosné monografie a sborníky k jednotlivým českým a moravským klášterům. Vynikající je například starší práce Rudolfa Hurta o velehradském klášteře,¹⁰ z níž zde byl využit jen druhý díl. Hurtův zájem se zdaleka neomezuje jen na úzce vymezené dějiny kláštera a přináší tak množství informací k dějinám provincie jako celku. Navíc je v této práci, stejně jako v rovněž velmi dobré knize Jaroslava Kadlece o Zlaté Koruně,¹¹ zpracováno velké množství pramenů. Pro žďárský klášter je zásadní kniha autorů Antonína Bartuška a Metoděje Zemka.¹² Zmíněnými sborníky z vědeckých konferencí, které u některých klášterů částečně nahrazují monografie, jsou dva soubory článků o plaském klášteře¹³ a sborník *800 let kláštera Osek*.¹⁴ Velmi nedávno vyšel také sborník *Kláster Zlatá Koruna*, v němž je pro účely této práce relevantní především článek Martina Gažiho a Jarmily Hansové o opatu Bohumíru Bylanském.¹⁵ Článek částečně vychází i z jednoho ze zde zpracovávaných deníků, a také ze starší stati Raphaela Pavla o opatu Bylanském,¹⁶ publikované v časopise *Cistercienser-Chronik*. Toto periodikum je významné pro studium dějin českého vikariátu především četnými edicemi pramenů. Z uvedených prací tedy byly především čerpány údaje

---

⁷ Annick Gosse-Kischinewski, *Les domaines cisterciens et les révolutions en Europe aux XVIIIe et XIXe siècles*, in: Léon Pressouyre red., *L'Espace cistercien*, Paris 1994, s. 238-246.

⁸ Kateřina Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*, svazky I. až II., Praha 1998-2002.

⁹ Milan M. Bubna, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, II. díl, 2. svazek*, Praha 2004.

¹⁰ Rudolf Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II. 1650-1784*, Olomouc 1938.

¹¹ Jaroslav Kadlec, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949.

¹² Antonín Bartušek – Metoděj Zemek, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II., 1. a 2. část, 1618-1784*, Brno 1970.

¹³ *850 let Plaského kláštera (1145-1995). Sborník příspěvků semináře „Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny“ pořádaného v Mariánské Týnici ve dnech 31. 5. – 2. 6. 1995*, Plasy 1995 a *Plaský klášter a jeho minulý a současný přínos pro kulturní dějiny. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Plasích a Mariánské Týnici ve dnech 11. – 13. května 2005*, Plasy 2005.

¹⁴ *800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník*, Osek 1996.

¹⁵ Martin Gaží – Jarmila Hansová, „*Držím se ve zlatém středu.*“ *Zlatokorunský opat Bohumír Bylanský a jeho svět*, in: Martin Gaží ed., *Kláster Zlatá Koruna. Dějiny – památky – lidé*, České Budějovice 2007, s. 439-474.

¹⁶ Raphael Pavel, *Der letzte Abt von Goldenkron*, *Cistercienser-Chronik IX*, 1897, s. 161-169, 193-205, 225-234, 273-281, 303-311, 329-341, 364-371.

o jednotlivých účastnících výprav. Pro osecký klášter navíc přináší základní informaci *Album Ossecense*.¹⁷

I cestám cisterciáků z Čech do Cîteaux už byla věnována pozornost. Pouze středověkem se zabývá článek Kateřiny Charvátové,¹⁸ práce Kláry Benešovské o cestě roku 1699 je zase zaměřena uměleckohistoricky.¹⁹ Obsahuje však český překlad deníku, vypracovaný Karlem Beránkem. Cestě, jíž se roku 1771 zúčastnil opat Bylanský, se stručně věnuje i již zmíněný článek Martina Gažiho a Jarmily Hansové.

Široké spektrum možností se nabízí zájemci o studium dějin cestování v raném novověku. Čeští historici prozatím zaměřovali svou pozornost jinam, než na nepříliš exotické cesty po střední Evropě, pokud se nejednalo o cestu kavalírskou. Hojně zastoupeny jsou v literatuře práce o misijních cestách řeholníků z českých zemí. Ať se jedná o klasická zpracování Zdeňka Kalisty²⁰ nebo novější práce Josefa Förstra o františkánském misionáři v Etiopii Remediovi Prutkém,²¹ misionářské deníky jsou těžko srovnatelné s poklidnou a relativně krátkou cestou cisterciáckých vyslanců na generální kapituly. Pouze 17. století se pak týká kniha *Česká touha cestovatelská*.²²

Kavalírské a další cesty aristokratů se stále těší zasloužené pozornosti. Existují jak edice šlechtických cestovních deníků, tak nejrůznějšími směry zaměřené dílčí studie. Z edic je to například deník Kryštofa Václava z Nostic,²³ nejnovějším souborem článků na dané téma je sborník *Šlechtic na cestách*,²⁴ starším příspěvkem *Cesty a cestování v životě společnosti*.²⁵

---

¹⁷ *Album Ossecense oder Verzeichniss der Mitglieder des Cistecienser-Stiftes Osseg vom Jahre 1645-1896*, Ossegg 1896.

¹⁸ Kateřina Charvátová, *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapituly*, in: Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer red., *Colloquia mediaevalia Pragensia 3, Historia monastica I.*, Praha 2005, s. 239–254. V tomtéž svazku vyšel i článek věnující se stejné problematice v Polsku: Anna Galar, *Podróże opatów z ziemi polskich na Kapitułę Generalną do Cîteaux do końca XIII wieku*, in: Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer red., *Colloquia mediaevalia Pragensia 3, Historia monastica I.*, Praha 2005, s. 239–254.

¹⁹ Klára Benešovská – Karel Beránek, *Cesta Josefa Jahna na generální kapitolu do Cîteaux v roce 1699*, *Umění* 36, 1988, č. 2, s. 142–160.

²⁰ *Slavné Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů XVII.-XVIII. věku ze zámořských krajů*, Praha 1941.

²¹ *Svět antiky v Itinerariu Remedii Prutkého*. In: *Historia Franciscana II.*, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 2005, s. 204–213, *De primo infideles adeundi animo. (Nástin životní dráhy misionáře Remedii Prutkého před jeho odchodem do Etiopie r. 1751)*. In: *Listy filologické* 129, 2006, 3–4, s. 309–331 a další.

²² Simona Binková – Josef Polišenský edd., *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989. V ní je relevantní *Ambrože Poděbradského španělská cesta, 1670*, s. 328–345.

²³ Jiří Kubeš ed., *Kryštof Václav z Nostic, Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004.

²⁴ Jiří Kubeš ed., *Šlechtic na cestách v 16. a 18. století*, Pardubice 2007. Také též ed., *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650-1750). Biogramy vybraných šlechticů a edice typických pramenů*, Pardubice 2007.

²⁵ Lenka Bobková – Michaela Neudertová edd., *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995.

Ze zcela jiného úhlu pohledu pojímá dějiny cestování kniha Milana Hlavačky *Cestování v éře dostavníků*.²⁶ Jak napovídá podtitul, zabývá se především každodenností a praktickými problémy cestování v 18. a 19. století. Velká pozornost je zde soustředěna na kvalitu cest, služby pošt či druhy využívaných kočárů. To vše je komentováno výňatky z dobových pramenů. Výhradně dějinám pošty je věnována kniha Jana Galušky.²⁷

Při zpracovávání zvoleného tématu byla použita řada dalších prací a příruček, které jsou uvedeny v seznamu literatury, a samozřejmě byly konzultovány internetové zdroje.

Prameny

Nejvýznamnějšími edicemi pramenů, vztahujícími se ke sledovanému řeholnímu řádu, období a území jsou nepochybně *Statuta capitulum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786* editora J.-M. Caniveze²⁸ a podobná edice pro český vikariát.²⁹ Edicí základních pramenů je také už zmíněné *Nomasticon Cisterciense*.

Hlavními prameny, použitými pro tuto práci, jsou samozřejmě samotné deníky Mořice Elbela, uložené ve fondu Cisterciáci Osek Státního oblastního archivu Litoměřice. Deníky z let 1765 a 1771 již byly dříve vydány (v případě deníku z roku 1765 se jednalo o německý překlad), a to v časopise *Cistercienser-Chronik*.³⁰ Deník z roku 1765³¹ je ve zmíněném archivu uložen ve dvou kopiích, ani o jedné se není možné domnívat, že by vznikla v průběhu cesty, ale spíše na základě dílčích poznámek, jež byly možná následně konzultovány i s další literaturou. Elbelův deník z roku 1771³² je dochován pouze v čistopise, zato je doplněn dvěma variantami deníku sekretáře žďárského opata Otty ze Steinbachu. První z nich je kompletní zběžně psaný rukopis,³³ jenž snad mohl být pořízen přímo během cesty, vzhledem k jeho velkému formátu však půjde pravděpodobněji o

---

²⁶ Milan Hlavačka, *Cestování v éře dostavníků. Všední den na středoevropských cestách*, Praha 1996.

²⁷ Jan Galuška ed., *Dějiny pošty v českých zemích*, Praha 2000.

²⁸ Joseph-Marie Canivez ed., *Statuta capitulum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, vol. VII., Louvain 1939.

²⁹ Philibert Panhölzl ed., *Statuta capitulum provincialium Ordinis Cisterciensis Vicariatus Bohemiae-Moraviae-Lusatiae*, *Cistercienser-Chronik* 24-26.

³⁰ *Reise nach Cîteaux zum Generalkapitel im Jahre 1765*, přel. Adolf Dietrich, *Cistercienser-Chronik* 27, 161-171, 198-203, 221-229, 290-293 a 28, s. 9-17, 39-45, 65-70, 79-85, 111-117. Deník z roku 1771 byl vydán ve 22. čísle, které je u nás nedostupné.

³¹ *Diarium itineris Cisterciensis de die 24. Martii ad diem 24. Iunii anni 1765*, Státní oblastní archiv Litoměřice (SOA Lit.), fond Cisterciáci Osek, karton 287, inventární číslo 1529 a 1530, signatura M I. 57 a M I. 58

³² *Diarium Reverendissimorum ac Amplissimorum D[ominorum] D[ominorum] Abbatum de Zara et S[anc]ta Corona ad Capitulum Generale Cistercium de A[nn]o 1771*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1545, sign. M I. 74.

³³ *Diarium itineris ad Cistercium ad capitulum generale*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1534, sign. M I. 63.

koncept, vyhotovený na základě předběžných poznámek. Pozměněný čistopis téhož deníku je dochován pouze v neúplné verzi, obsahující jen několik prvních dní cesty.³⁴ V této práci k němu bylo pouze přihlédnuto, protože se zřejmě drží stejného schématu a popisuje stejné skutečnosti jako Elbelův deník, a to do větší míry, než by vysvětloval pouhý fakt, že oba deníky popisují stejnou cestu. Deník z roku 1768 je dochován v jediné verzi, zběžně psané a dovedené jen několik dní od startu cesty.³⁵ I tento deník byl zpracován na stránkách Cistercienser-Chronik.³⁶

Další deníky z cisterciáckých cest do Cîteaux byly použity pouze ke srovnání. Časově a místně nejbližší dostupný deník byl vydán v českém překladu prací Kláry Benešové a Karla Beránka v časopise Umění, pochází z roku 1699 a jeho autorem je sekretář plaského opata Josef Jahn, jenž na cestě doprovázel oseckého opata Benedikta Littweriga. Další deníky byly vydány opět v Cistercienser-Chronik. Kromě zmiňovaného deníku z roku 1699³⁷ byl vydán také spíše rozšířený itinerář z cesty oseckého opata Laurentia Scipiona roku 1667³⁸ a tři deníky Johanna Konrada Tachlera, cestujícího do Cîteaux z bavorského kláštera v Raittenhaslachu v letech 1605 až 1613.³⁹ Z edicí pramenů podobné povahy pro jiné řeholní řády nabízí relevantní srovnání vlastně jen deník vilenského františkána Charkiewiczze.⁴⁰

K cisterciáckým cestám do Cîteaux v 18. stol. však ve zmíněném fondu litoměřického archivu existuje celá řada doplňujících pramenů. O cestě na kapitolu v roce 1738 vypovídá pouze stručný itinerář,⁴¹ jehož autor přestal po několika zastávkách další etapy cesty datovat. K cestám v letech 1765 až 1771 existují i další dokumenty, většinou však mohou sloužit jen pro lepší pochopení dění na generálních kapitulách a české účasti na

---

³⁴ *Deník z cesty do Cîteaux roku 1771 (bez nadpisu)*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1533, sign. M I. 62.

³⁵ *Itinerarium Cistercium ad Capitulum Generale de Anno 1768*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1533, sign. M I. 62.

³⁶ *Reise nach Cîteaux i. J. 1768*, Cistercienser-Chronik 43, s. 1 nn.

³⁷ P. A. Tölg, *Bericht über eine Reise zum Generalkapitel des Jahres 1699*, Cistercienser-Chronik 21, 1909, s. 33-40, 72-74, 154-156, 172-184, 236-243.

³⁸ *Des Abtes Laurentius Scipio von Ossegg Reise zum Generalcapitel im Jahre 1667*, Cistercienser-Chronik 8, 1896, s. 289-296, 321-328.

³⁹ *Drei Raisen nach Cistertz, welche auf das General Capitel an stat der Bayrischen Provintz F. Ioan. Conrad. Tachler zu Raittenhaslach profess verrichtet hat anno D. 1605, 609 und 613. Item von Cistertz nach Clarvall*. Cistercienser-Chronik 4, 1892, s. 45-56, 74-88, 110-119, 137-147, 170-180, 207-214, 236-244, 266-274, 300-307, 332-339

⁴⁰ Juwenalis Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej z Wilna do miasta Walencyi na kapitułę jeneralną zakonu mniejszych braci św. Franciszka, tj. bernadrynów, odprawionej w roku 1768*, ed. Bogdan Rok, Wrocław 1998.

⁴¹ *Iter Cistercium, quod Plassio [Domini] Abbates Joannes et Martinus confecerere*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1524, sign. M I. 52.

nich. Cestovní účty, jež dokreslují obraz cest roku 1765 a 1771,⁴² jsou však velmi užitečným srovnávacím materiálem. Spíše zajímavostí jsou dochované cestovní pasy podepsané přímo Marií Terezií.

Zmiňovanými prameny k poznání české účasti na událostech, provázejících generální kapituly, jsou mimo jiné přípravné dokumenty, pořízené před jednotlivými cestami. Z roku 1764 pochází zápis závěrů konference, konané téhož roku ve Žďáře nad Sázavou, na níž byly stanoveny úkoly českých vyslanců na generální kapitulou, konanou následujícího roku.⁴³ Podobný předběžný soupis úkolů je k dispozici i k roku 1768.⁴⁴ Zajímavější jsou zprávy ze samotných kapitul. Dochovány jsou tři, jedna se týká roku 1768,⁴⁵ dvě roku 1771.⁴⁶ Další prameny jsou pak dovezenými opisy dokumentů, vzniklých přímo v Cîteaux. Jedná se především o výtahy ze závěrů generálních kapitul, které však při existenci Canivezovy edice poněkud ztrácejí svůj význam a pro tuto práci jich nebylo užito. Zcela zvláštní postavení má opis znění sto otázek čítajícího dotazníku, jež museli zúčastnění opati vyplnit na začátku kapituly roku 1771, a jenž je v litoměřickém archivu dochován jak v původním francouzském znění, tak v latinském překladu.⁴⁷ K dispozici je také zpráva o průběhu procesu mezi generálním opatem a protoopaty u dijonského parlamentu.⁴⁸

---

⁴² *Auf der Reise nacher Cistercz in Burgundien seynd augegeben worden in nach folgenden Orthschafften (výdaje při cestě roku 1765)*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, sign. M I. 56; *Expositum (výdaje při cestě roku 1771)*, SOA lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 290, sign. M II. 19, inv. č. 1589.

⁴³ *Extractus conclusorum in conferentia Zarae habita anno 1764 die 20. Novembris propter indictionem capitulum generale ad 5. Maii 1765 Cistercii celebrandum*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1532, sign. M I. 61.

⁴⁴ *Extractus praeliminarium pro capitulo generali ad diem 2. Maii anni 1768 indicto*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1531, sign. M I. 60.

⁴⁵ *Referatus reverendissimorum dominorum abbatum deputatorum vicariatus Bohemiae actorum Cistercii in capitulo generali celebrato a die 2. usque ad 18. mensis Maii anno 1768*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1534, sign. M I. 63.

⁴⁶ *Relatio Omnium tempore Capituli de Anno 1771, Cistercii a 2da Septembris cepti factorum*, SOA lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 290, sign. M II. 19, inv. č. 1589.

⁴⁷ *Questions aux quelles m[onsieur] l'abbé de Cisteaux, m[essieurs] les quatre premières peres et tous ceux qui composent le chapitre g[e]n[er]al de l'ordre de Cisteaux doivent repondre par escrit et dans la forme qui sera prescrite*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1534, sign. M I. 63

⁴⁸ *Compendium processus ad parlamentum moti a dominis quatuor primis abbatibus contra dominum generalem*, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, sign. M I. 61. O procesu viz níže.

První část

Vývoj řádu do 18. století

Roku 1098 sv. Robert, opat kláštera v Molesme, s několika spolubratry vytvořili v burgundském Cîteaux (lat. Cistercium) nedaleko Dijonu společenství, snažící se o návrat k původním hodnotám mnišského života, jak je pro křesťanský západ zformuloval sv. Benedikt z Nursie – návrat od okázalého hmotného a liturgického přepychu klášterů clunyjské reformy. Takovým se totiž pod přílivem nových členů a majetku stalo i Robertem a skupinou poustevníků založené Molesme. Přestože byl Robert po roce papežem donucen vrátit se zpět do svého kláštera, někteří z jeho druhů, mezi nimiž měli nejvýznamnější místo sv. Alberik a sv. Štěpán Harding, v Cîteaux pokračovali v naplňování jeho představ: v přísném dodržování pravidel sv. Benedikta. Úsilím o co největší nezávislost a soběstačnost při shánění všech prostředků, nezbytných k životu, se projevovalo poustevnické mnišství, z něž Robertovi druzi vzešli. Nekompromisnost a přísnost, jež byly novému směru vlastní, ale odrazoval zájemce o vstup do kláštera, takže se jeho rozvoj v prvních letech 12. století zastavil.

Energie, kterou do slábnoucí komunity, vedené nyní Štěpánem Hardingem, vnesl roku 1113 mladý šlechtic Bernard z Fontaines, se stala nejen hybnou silou vzniku nového řeholního řádu, ale také jednoho z nejvýznamnějších duchovních hnutí křesťanského západu. Sv. Bernard pracoval s materiálem, jež mu poskytli jeho předchůdci. Ať už byl autorem nejstarší podoby řádových ustanovení, *Carta caritatis prior*, skutečně tradičně

uváděný Štěpán Harding, nebo jde o pozdější dílo kolektivního autora,⁴⁹ její základy byly jistě položeny již před Bernardovým vstupem do Cîteaux. Přísný životní řád a touha po prostotě získávají u sv. Bernarda podobu vyhroceného asketizmu – ne na posledním místě estetického, zasahujícího vše od architektury přes hudbu až po písařské umění. Tento asketizmus, okázalejší než clunyská liturgie, byl ale přitažlivý, nikoli odstrašující. Prudký rozvoj nového řádu, související s neúnavným kazatelským i diplomatickým úsilím sv. Bernarda, přinesl světci titul „druhého zakladatele cisterciáckého řádu.“

Krátce po Bernardově vstupu do řádu, k němuž přesvědčil i třicet svých přátel a příbuzných, byly založeny první dceřiné kláštery: La Ferté (1113), Pontigny (1114), Clairvaux, založené roku 1115 z pověření sv. Štěpána přímo sv. Bernardem, a Morimond (také 1115). Tyto kláštery získaly postavení takzvaných předních opatství či protoopatství. Každý z nich potom vytváří svou vlastní genealogickou strukturu dceřiných klášterů, zasahující do německých, španělských i italských států, do Anglie, Irska, Skandinávie a dalších zemí, a rostoucí takovým tempem, že na konci 12. století existovalo ve světě už 530 cisterciáckých klášterů – k řádu se připojovaly i celé konventy benediktinského řádu, roku 1147 dokonce celá kongregace Savigny. Také početnost konventů vzrůstala, takže v každém z pěti původních klášterů žilo přes sto chórových bratří, kromě nich však často několikanásobně víc konvršů. Tito bratři laici, většinou negramotní vesničané, sice skládali řeholní sliby, ale žili odděleně na takzvaných grangiích – hospodářských pozemcích nedaleko kláštera. Na konvrších stále více záviselo udržování soběstačnosti kláštera.

V průběhu 12. století byly také postupně vypracovány všechny zásadní řádové dokumenty. Kromě *Carta caritatis prior* (tradičně udávané datum potvrzení papežem je rok 1119) a *Carta caritatis posterior* (před 1152) to byla i další ustanovení, sdružená do takzvaných *Consuetudines* (roku 1175 k nim byl například přiřčen text *De forma visitationis*). V nich byly zakotveny základní instituce v čele s generální kapitulou jako hlavním rozhodujícím orgánem řádu. Shromáždění všech cisterciáckých opatů se mělo scházet každoročně v mateřském klášteře v Cîteaux pod předsednictvím zdejšího opata coby generálního opata celého řádu. Jeho postavení však mělo být zcela formální, měl být prvním mezi rovnými. Dalším důležitým prvkem byla vizitační pravomoc a povinnost opatů mateřských klášterů nad kláštery, které jimi byly založeny. Tato dvě hlediska spravování řádu vytvářela jeho strukturu.

---

⁴⁹ Charvátová, Dějiny cisterckého řádu, s. 16.

Prudký rozvoj však způsobil, že už poměrně zanedlouho bylo spravování tak velkého množství tak početných konventů obtížné. Jakmile začal polevovat příliv nových konvršů, starajících se o obživu mnichů, začínala být soběstačnost klášterů neudržitelná, takže bylo nutné přistoupit k běžnému nakládání s majetkem, které zakladatelé řádu kritizovali u benediktinů. Také disciplína uvnitř řádu postupně slábla, což se projevovalo i v nejdůležitějších organizačních a kontrolních mechanismech: zatímco v průběhu 12. století se generálních kapitul účastnilo až 300 opatů, od konce téhož století tento počet rychle klesal a v následujícím věku se jich už scházelo často jen několik. Stejně ochabovala důslednost ve vykonávání vizitační povinnosti. Od konce 12. následuje dlouhotrvající slábnutí duchovní i hospodářské vitality řádu, umocněné vznikem novějších a modernějších denominací v průběhu 13. století – františkánského a dominikánského řádu. Na zhoršující se situaci reagovaly snahy o částečnou reformu řádových pravidel, uskutečněné v papežských bulách z let 1265 a 1336. Upravovány byly pravomoci opatů, vzdělávání mnichů či pravidla nakládání s klášterním majetkem, a právě důraz na ekonomickou stránku vedení klášterů je pro tuto dobu příznačný. Reformy však nemohly přinést žádaný výsledek, pokud na řád doléhaly také vnější nepříznivé vlivy. Krize papežství ve 14. století postihla i řád, takže se v tomto období konaly nezávisle na sobě dvě řady generálních kapitul. V průběhu následujícího století znamenalo ztrátu množství konventů propuknutí husitského hnutí, o další století později následoval ještě závažnější otřes v podobě reformace. Ztraceny byly všechny kláštery ve Skandinávii, na britských ostrovech a mnohé další ve Svaté říši římské.

Zlom ve vývoji řádu přinesl Tridentský koncil, konaný v letech 1545-1563, jež se cisterciáckí generální opati účastnili. Koncil sice připravil řád o některá mimořádná privilegia, získaná paradoxně v době jeho největšího úpadku, například částečná biskupská práva generála a protoopatů vůči jim podřízeným klášterům. Docílil však také například omezení komendatárního způsobu správy klášterů, obvyklého v Itálii a Francii, při němž byla ryze formálním opatem kláštera světská osoba, často klášter využívající pouze jako zdroj příjmů. Především se ale závěry „reformního“ koncilu staly pevnou duchovní i právní základnou, o niž bylo možné se opřít při ozdravování poměrů v cisterciáckém řádu. Všechna privilegia, jež v rozporu se závěry Tridentina nebyla, papežové řádu potvrdili v průběhu 17. století.

Snaha o reformu se v rámci řádu mimo jiné projevila vznikem přísnějších observancí. V 16. století byla Jeanem de la Barrière, opatem kláštera Feuillant, založena samostatná řádová větev. Přes značné počáteční úspěchy, zapříčiněné podporou papežů i francouzských králů, jejichž součástí bylo i úplné odtržení feuillantů od cisterciáckého řádu,

však tato velmi přísná linie následovníků sv. Bernarda nepřečkala francouzskou revoluci. Francouzští řeholníci byli zabiti nebo vyhnáni, italští se sjednotili se Cîteaux, do jiných zemí feuillanti nepronikli. Armand Jean le Bouthillier de Rancé, opat kláštera La Trappe v Normandii, stál u zrodu jiného přísného směru, jenž se ukázal jako mnohem životaschopnější. Trapisté byli, přes počáteční rozpory, uznáni papežskou bulou *In suprema* z roku 1666 jako *observantia stricta* cisterciáckého řádu.

V prostředí Francouzského království, jakkoli pro cisterciácký řád zásadním, se výrazně projevovala specifika galikánské církve. Jedním z typických jevů, zapříčiněných „galikanismem“ byl například stále fungující systém komendatární správy opatství⁵⁰ (i oba aristokratičtí zakladatelé zmíněných reformních proudů byli původně komendatárními opaty), existovaly však také další projevy legálního zasahování světské moci na různých úrovních do oblasti kompetence církevního práva. Neustálé snahy státu, udržet a posílit svůj vliv na církevní instituce, spolu s rodícím se osvícenským myšlením – tedy tendence, jež se ve Francii projevil mnohem dříve a silněji než ve zbytku Evropy – od sebe stále více oddělovaly vývoj řádu ve svém centru a ve zbývajících provinciích. Zatímco ve Francii narůstala intenzita sporu, jenž nakonec zcela zablokoval schopnost řádu rozhodovat o svých vlastních záležitostech, a jež měly řešit generální kapituly v letech 1765 až 1771, především v „německých“ provinciích začínalo krátké období návratu cisterciáckého řádu ke slávě, podmíněné ekonomickým rozvojem a projevovaným aristokratickým životním stylem nových opatů.

Cisterciácký řád ve Francii v 18. století a spor o generální kapitulu

Jak již bylo řečeno, základní dokumenty cisterciáckého řádu, vzniklé ve 12. století, zajišťovaly výsadní postavení v řádové hierarchii opatům čtyř prvních dcer Cîteaux. A už od 12. století v řádovém centru čas od času propukal spor mezi generálním opatem a čtyřmi předními opaty o podíl na pravomocích v rozhodování řádu. Spíše než o konkrétní formulace konstitucí se tato „tradice“ zřejmě opírala o fakt, že protoopati byli v mnoha dokumentech uváděni jedním dechem s generálem, jako když ještě roku 1489 udělil papež částečné biskupské pravomoci nad podřízenými kláštery opatům v Cîteaux a La Ferté, Pontigny, Clairvaux a Morimond. Pravomoci předních opatů nad rodinou klášterů, jež měly v protoopatstvích svůj původ, ale nebyly předmětem sporu, stejně jako skutečnost, že

---

⁵⁰ Další oblastí, kde tento systém dosud fungoval, bylo Polsko.

přední opati prováděli vizitace v Cîteaux.⁵¹ Týkal se rozhodování o dění v celém řádu, tedy generálních kapitul, případně období mezi nimi. Vhodným prostředkem k prosazení svého vlivu na kapitulách získali protoopati v instituci takzvaného definatoria, mající svůj původ také už ve 12. století. S tehdejší narůstajícím počtem klášterů se totiž ukázala nutnost hlasovat o každé jednotlivé záležitosti řádu v plénu generální kapituly jako neúnosně zdržující průběh jednání. O méně důležitých záležitostech měl nově rozhodovat pětadvacetičlenný sbor opatů – defitorium. Hned na začátku kapituly jmenoval generální opat čtyři jeho členy, po čtyřech určili i protoopati. Pětice privilegovaných opatů pak obsadila zbylá místa. V tomto kolegiu byl tedy poměr sil stanoven jednoznačně a snahou protoopatů vždy bylo pokud možno posílit jeho pravomoci. Ani v 17. století nebyl řád těchto rozepří ušetřen, oběma stranami byly dokonce vydávány pamflety, hanící protivníka.⁵² Jejich intenzita však vzrostla po generální kapitule roku 1738.

V raném novověku se řídilo svolávání i konání generálních kapitul zcela jinými pravidly, než ve středověku. Povinnost jejich každoročního konání neplatila, generální opati svolávali kapitolu podle svého uvážení a určovali datum jejího konání. Mezidobí mezi kapitulami se v důsledku této praxe velmi prodlužovala. Účastí už nebyl povinen každý opat, ale fungoval zvyk, podle nějž každá řádová provincie vysílala na kapitolu své dva zástupce. Nešlo však o povinné omezení, takže opatů z francouzských provincií bylo přítomno více. V roce 1699 se konala poslední generální kapitula 17. století, po níž následovala téměř čtyřicetiletá přestávka. Fakt, že generální opati uplatňovali své výsadní postavení a rozhodovali o dění v řádu v podstatě autokraticky takto dlouhou dobu, byl ve zřejmém rozporu jak se zásadami zakladatelů řádu, tak se zájmy předních opatů.

V průběhu kapituly roku 1738 usilovali přední opati o podíl na moci nad řádem mezi kapitulami, tedy nikoli o nápravu ve smyslu řádových ustanovení. Velkou část účastníků kapituly však tvořili takzvaní němečtí opati, tedy opati ze Svaté říše římské a habsburského soustátí, mezi něž byli počítáni i polští zástupci. Tato skupina tvořila na kapitule tradičně konzervativní křídlo, podporující generálovy pozice. Francouzští opati, obávající se snahy generála o „*změnu aristokratického uspořádání řádu v monarchii*“,“⁵³ byli naopak nakloněni protoopatům. Protože italská část řádu konala vlastní generální kapituly a její zástupci do Cîteaux nejezdili, a protože španělských opatů bylo vždy přítomno jen několik, stály proti

---

⁵¹ Rovněž zakotveno v Cartě Caritatis.

⁵² Viz Louis J. Lekai, *Catalogue des pamphlets des 17e et 18e siècles concernant la lutte entres les abbés de Cîteaux et les quatre premiers pères de l'Ordre*, *Analecta Cisterciensia* 25, 1969, s. 107-128 a též autor, *A Supplementary List of French Cistercian Pamphlets*, *Analecta Cisterciensia* 30, 1974, s. 190-192.

⁵³ Lekai, *The Acts of the Cistercian General Chapter of 1783*, s. 200.

sobě na kapitulách 18. století tyto dvě téměř stejně silné frakce; německá však měla obvykle mírnou převahu. Proto byly i roku 1738 návrhy strany protoopatů zamítnuty a vláda nad řádem v době mezi kapitulami ponechána generálovi.

Přední opati okamžitě zpochybnili platnost závěrů generální kapituly, nemohli však předpokládat, že se bude v dohledné době konat další. Kapituly byly vždy hlavním bojištěm, na nichž se odehrávaly spory s pěti privilegovanými opaty a generální opat, vědom si této skutečnosti, neměl v úmyslu ohrožovat své potvrzené výsadní postavení vystavováním se novému přímému střetu. Jeho protivníci se proto uchýlili k obvyklému, avšak nebezpečnému prostředku, jenž byl v 18. století často využíván členy řeholních řádů k řešení sporů se svými nadřízenými – podali k burgundskému parlamentu, tedy lokálnímu soudnímu dvoru pod předsednictvím královského intendanta, odvolání „pro zneužití.“⁵⁴ *Appel comme d'abus* bylo původně možno vznést, pokud církevní instituce zneužila svou moc, kterou má nad duchovními záležitostmi, tím, že se ji snažila využít i ve věcech světských.⁵⁵ V takovém případě měla právo zasáhnout světská moc a rozhodnutí, jež by mělo tento charakter, směla změnit či úplně zrušit. Není překvapující, že se spektrum možností použití tohoto postupu, už tak specifického pro francouzské prostředí, postupně rozšiřovalo. Přestože bylo v 18. století obvyklé, aby jej jednotliví řeholníci zkoušeli využít proti rozhodnutí svého nadřízeného, jež nelibě nesli, nikdy nebyl použit v tak zásadní věci a na tak vysoké úrovni, jako cisterciáckými protoopaty proti generálovi.

V rozporu s řádovými ustanoveními byla bezpochyby neochota generálních opatů svolávat do Cîteaux generální kapituly častěji, než jednou za několik desítek let. To však nebyl hlavní důvod žaloby předních opatů. Ideální rozsudek burgundského soudu by jim měl „vrátit“ podíl na generálových pravomocích. Tak by se dostalo právního potvrzení nároku, jenž byl dosud spíše opřen o tradici čestného titulu protoopatství. Nevadilo přitom, že by potvrzení přišlo ze strany světské instituce – jeho síla by ve Francii byla dostatečná. Pro generálního opata, jímž se roku 1748 stal Francois Trouvé,⁵⁶ nebylo obtížné najít v takto postaveném sporu protiargumenty. Především tu byla skutečnost, že podle filiační posloupnosti vycházejí všechny kláštery, tedy i protoopatství, ze Cîteaux, a za druhé fakt, že pokud by se měli protoopati podílet na generálových rozhodnutích, museli by s ním sídlit

---

⁵⁴ Roku 1765 pořídila česká výprava v Cîteaux výtah z protokolu o tomto sporu, zmíněný výše. Tento výtah je zde použit jako hlavní pramen pochopení argumentace obou stran.

⁵⁵ Charles Févret, *Traité de l'abus, et du vray suiet des appellations qualifiées de ce nom d'abus*, Tome I. Lyon 1667, s. 2.

⁵⁶ Trouvé, narozený roku 1716, zastával tento úřad formálně až do své smrti roku 1797, Cîteaux se však stalo obětí francouzské revoluce už o sedm let dříve. Předchůdcem Trouvého, a tedy generálním opatem, jenž předsedal kapitule v roce 1738, byl Andochius Pernot des Crots (v úřadě od r. 1727).

pod jednou střešou, a tak by byli nuceni zanedbávat své povinnosti buď vůči řádu, nebo vůči svým konventům. Na podporu svých tvrzení citoval generál celou řadu dokumentů, například akta generální kapituly z roku 1482, kde je potvrzena autorita generála nad celým řádem, či několika kapitul ze 17. století, umožňující odvolání od rozhodnutí generála pouze ke generální kapitule. Následovaly citace, dotvrzující, že dokonce i v době sedisvakance opatského stolce v Cîteaux přebírá pravomoci generála převor v Cîteaux, zatímco přední opati mají pouze poradní hlas.

Soud nepřiznal předním opatům vytoužená práva, za opodstatněnou však uznal stížnost na úmyslné protahování prodlev mezi kapitulami ze strany generálů. Rozsudek byl vyneseno roku 1761 a jeho součástí bylo jednak ustanovení pařížské cisterciácké koleje za jakéhosi prostředníka obou stran, jednak zavedení povinnosti konat napříště generální kapituly každé tři roky. Generální opat si sice stěžoval, že se *ve Francii jedná, jakoby účinkem svobody francouzské církve bylo, že žádný rozkaz církevního představeného nevejde v platnost, dokud není rozhodnuto pánem země, že jej ve státě nařídí, zruší nebo alespoň povol⁵⁷í* a prohlašoval, že *appel comme d'abus není ničím jiným nežli výstřelkem státu, jenž si přisvojuje právo nápravy výstřelků moci duchovní⁵⁸*. Na rok 1765 byla přesto svolána nová generální kapitula.

Politika krále Ludvíka XV. nebyla nakloněna řeholním řádům. Král sice nezastával stejné názory jako kdysi jeho regent, do roku 1723 vládnoucí neskrývaný ateista Filip Orleánský, konzervativní katolicismus, k němuž se na konci svého života obrátil Ludvík XIV., mu však byl také vzdálený. Ať už byly jeho osobní názory jakékoli, snahou Ludvíka XV., projevovanou navenek, bylo podmanit církev svému vlivu. Tovaryšstvo Ježíšovo, jakožto nejvýraznějšího a nejnenáviděnějšího exponenta slábnoucí papežské moci, postihla králova nelibost nejdůrazněji, a příklad brutálního postupu markýze Pombala v Portugalsku o desetiletí dříve usnadňoval rozhodování. Pařížský parlament vynesl verdikt o vyhnání řádu z Francie už roku 1762, rozhodnutí však král pozdržel. Členům Tovaryšstva byla poskytnuta lhůta, během níž se měli zřeknout své přísahy věrnosti papeži, jež byla nyní považována za porušení věrnosti jedinému suverénu – francouzskému králi. V dubnu 1763 byly zavřeny všechny jezuitské koleje, v listopadu 1764 král podepsal edikt, rozpouštějící Tovaryšstvo na území Francie a do podzimu roku 1765 museli všichni jezuité opustit území státu. Rozhodnutí odpovídá rozboru, uvedenému v téhož roku vydaném svazku Velké francouzské encyklopedie pod heslem „řeholníci:“ *Složít přísahu komukoliv*

---

⁵⁷ *Compendium processus ad parlamentum*, s. 10 (dokument není stránkovaný).

⁵⁸ Tamtéž.

*jinému, než svému suverénovi, je u laika zločin urážky majestátu; v klášteře je to náboženský akt. Obtížnost rozpoznat, do jaké míry je nutno poslouchat tohoto cizího suveréna, snadnost nechat se svést, potěšení setřást přirozené jho a nahradit ho takovým, jež si každý nasazuje sám, nepokojný duch a neštěstí doby přivedly nezřídka celé mnišské řády do služeb Říma proti své vlasti.*⁵⁹ Jedná se však výslovně o řády, jejichž hlava sídlí v Římě, s ostatními nebyl důvod nakládat se stejnou razancí. Stát sice usiloval o zvětšení své moci nad církví, a mělo-li se tak dít, v souladu s inspirací, již poskytoval moderní febronianismus,⁶⁰ prostřednictvím světské církve a struktury biskupství, oslabení suverenity řeholních řádů bylo žádoucí. Přesto se o „staré řády“ včetně cisterciáků státní instituce prozatím příliš nestaraly – dokud na sebe neupozornily samy. Nové myšlenky osvícenství však pronikaly nejen do celé společnosti, ale také do samotných konventů. Četnost vnitřních sporů už byla zmíněna, a mezi jinými i cisterciáčtí protoopati usilovali o to, aby stát výrazně zasáhl do záležitostí řádu, nikoli naopak. Jejich snaha měla zřejmě motivaci pouze v nesmiřitelném postoji vůči generálnímu opatovi a umožnila ji lehkomyšlnost, s níž přikládali malou váhu riziku zásahu státu. Příklad Tovaryšstva ale mohl být dostatečným varováním.

Český vikariát cisterciáckého řádu v 18. století

Náboženská a kulturní realita 16. století brzdila rozvoj cisterciáckých klášterů natolik, že se řád v českých zemích nebyl dvě stě let schopen vyrovnat se ztrátami, způsobenými za husitských válek. Klášter v Hradišti nad Jizerou přestal existovat již za husitství, pomucký klášter byl zpustlý a neobydlený od roku 1571. Ostatní kláštery trpěly tíživou hospodářskou situací i nedostatkem noviců, takže členů konventů stále ubývalo. Zájem o vstup do kláštera ostatně nepodporovaly ani morální prohřešky členů konventů včetně některých opatů (sedlecký Ondřej Ekhard například zůstal opatem i poté, co se oženil). Plaský klášter zůstal v rozvalinách v letech 1421-1623. Klášter v Oseku byl zrušen v roce 1580, přeměněn ve statek pražského arcibiskupství a obnoven teprve roku 1626. Na konci 16. století přestal na několik let existovat i klášter Zlatá Koruna.

---

⁵⁹ *Encyclopédie, ou dictionnaire des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*, Neufchastel 1756-1765, Tome XIV., s. 78. Encyklopedie zde cituje Voltaira.

⁶⁰ Viz Johann Nikolaus von Hontheim, *Justini Febronii jurisconsulti De statu ecclesiae et legitima potestate Romani pontificis liber singularis, ad reuniendos dissidentes in religione christianos compositus*, Tomus I.,II., Bullioni 1763-1779.

Proto po velkou část 17. století české kláštery, sdružené v nově vzniklém vikariátu Čechy – Morava – Lužice, především usilovaly o nabytí svého kdysi ztraceného významného postavení. Tato cesta k ekonomické, kulturní i morální regeneraci se ukázala jako velmi úspěšná. Hospodářská stabilizace, k níž ve většině klášterů po polovině 17. století došlo, byla podmínkou pro následný kulturní rozmach na přelomu století. Stejně jako byl zbídačený stav klášterních budov v předchozím období nejlépe patrným příznakem úpadku, stala se teď velkolepost nových stavebních projektů důkazem návratu řádu ke slávě. Po spíše přípravných stavbách na konci 17. století, jež se spíše zaměřovaly na uvedení hospodářských budov do provozuschopného stavu, následovaly přestavby i novostavby klášterních chrámů, konventních budov a prelatur po začátku nového století. Řadu z nich spojuje jméno autora návrhů Jana Blažeje Santiniho. Jeho dílem byla přestavba chrámu v Sedlci, stavba konventních budov v Plasích nebo komplex poutního kostela sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře u Žďáru nad Sázavou. Pro osecký klášter měla velký význam dvojice architektů Julia a Oktaviána Broggia. Na výzdobě klášterů i jejich chrámů se podíleli umělci jako Karel Škréta, Michael Leopold Willmann, Petr Brandl, Václav Vavřinec Reiner, Jan Kryštof Liška, Matyáš Bernard Braun a mnozí další. Uměnilovnými, ale zároveň hospodářsky prozíravými opaty, kteří nesou zásluhy za veškeré výše zmíněné aktivity, byli především Ondřej Trojer (1681–1699) a Evžen Tyttl (1699–1738) v předním českém klášteře – Plasích, Laurentius Scipio (1650–1691) a Benedikt Littwerig (1691–1721) v Oseku a Jindřich Snopek (1685–1709) v Sedlci. Na Moravě je zřejmě nejslavnějším fundátorem žďárský Václav Vejmluva (1705–1738). Mnozí z výše jmenovaných opatů jsou často označováni za druhé zakladatele svých klášterů.

Před polovinou 18. století však toto slavné období začalo pomalu spět ke svému konci. Války s Pruskem ve čtyřicátých a na přelomu padesátých a šedesátých let 18. století některé z klášterů těžce postihly. Osecký klášter, ležící nejbliže pruským hranicím, byl v průběhu sedmileté války opakovaně vypleněn pruským vojskem. Poprvé hned v roce 1756. Zatímco opatovi se podařilo před blížícím se vojskem včas uprchnout, jiní dva mniši – mezi nimi i převor – byli zajati a pruský velitel požadoval úmyslně přemrštěné výkupné. Protože klášter dostatečně rychle požadovaný obnos nezaplatil, byl vypleněn. Stejný postup pak pruská armáda uplatnila v průběhu války ještě několikrát – jeden ze členů konventu dokonce během svého zajetí zemřel.⁶¹ Náprava materiálních škod v Oseku trvala

---

⁶¹ Viz Štěpán Jan Schenk, *Popis cesty rukojmí - řeholníků kláštera oseckého, odvedených pruským vojskem v sedmileté válce roku tisícího sedmistého padesátého devátého, dne 18. listopadu*, přel. J. Machač, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 19, 1993, s. 61-68.

přínejmenším po celá šedesátá léta, nakonec se však podařilo klášter znovu stabilizovat. Totéž se nedá říct o Sedlci, jenž byl válkou také silně postižen. Jeho poslední opat Xaver Freisauff totiž roku 1764 uprchl se zbylou hotovostí klášterní pokladny do Holštýnska, kde později přestoupil na luteránskou víru. Na generální kapitule následujícího roku pak bylo významným úkolem českých vyslanců získat finanční podporu pro sedlecký klášter.

Možnost pohledu na následující vývoj postavení řeholních řádů v habsburském soustátí odhaluje, o co nebezpečnější byl pro českou provincii další konflikt, přestože nebyl veden vojenskými prostředky. Nejvyšší vídeňské kruhy v čele s prezidentem Direktorია in publicis et cameralibus Bedřichem Vilémem Haugvicem (prezidentem od roku 1749) považovaly některé výsady řeholních řádů, jež je do určité míry vyjímaly z pravomoci biskupů, za obdobu stavovských privilegií, a tedy za nežádoucí jev. Protože postoj Říma vůči těmto exempčním výsadám byl již od počátku století rovněž negativní, nic nebránilo zahájení úsilí o zmenšení významu řeholních řádů v habsburském soustátí. V českých zemích se stal vykonavatelem nátlaku olomoucký biskup Ferdinand Julius kardinál Troyer z Troyersteinu (1698-1758; olomouckým biskupem od r. 1745), podporovaný přímo Haugvicem. V padesátých letech biskup zahájil výpad. Ve zprávě o stavu diecéze, jež byla zaslána do Říma, si stěžoval, že se kláštery brání biskupským vizitacím, vysílají kněze zpovídat bez vědomí biskupa a jejich opati se snaží dosáhnout společenského postavení a blahobytu nejvyšší aristokracie. Odpověď z Říma zcela vyhovovala biskupu Troyerovi: podrobovala benediktiny a cisterciáky biskupským vizitacím a zbavovala je práva vykonávat duchovní správu jinde, než tam kde mají jak časnou, tak duchovní jurisdikci. Zasahování řeholníků do farní správy bylo ostatně největším trnem v oku všem, kdo usilovali o omezení řádových privilegií. Samotná Marie Terezie vyjádřila názor, že „fary nejsou pro mnichy“ a postavila se za úplné zrušení exempce.

Pod vedením nového, roku 1753 zvoleného generální vikáře, žďárského opata Bernarda Leopolda Henneta, zahájil cisterciácký řád snahu tomuto tlaku čelit. Poté co selhal pokus usmířit si kardinála Troyera ústupky, požádali v létě 1755 cisterciáci o přezkoumání celé záležitosti římskou Kongregací pro výklad Tridentina,⁶² ta však rozhodla v jejich neprospěch. Toto rozhodnutí bylo na Troyerův nátlak dokonce vydáno ve formě breve s náležitostmi papežské buly a 25. 12. 1755 se mu dostalo souhlasu Marie Terezie. Poselstvo, vedené budoucími opaty na Velehradě a v Sedlci Zurým a Freisauffem, jež v Římě usilovalo o možnost odvolání, nakonec neuspělo. I po Troyerově smrti roku 1758

---

⁶² *Sacra Congregatio Cardinalium Concilii Tridentini interpretum*, předchůdkyně dnešní Kongregace pro klérus.

bylo jeho nástupci postupováno podle zmíněné buly „Ad solium,“ nařízeními Marie Terezie se pak tento dokument stal platným pro všechny řeholní řády. Cisterciáctí vyslanci na generální kapitule roku 1765 měli jistě všechny zmíněné události v živé paměti.⁶³

Generální kapituly 1765-1771 a česká účast na nich

Opati českého vikariátu se na podzim roku 1764 pod vedením nového, téhož roku zvoleného generálního vikáře a vizitátora, plaského opata Fortunáta Hartmanna, sjeli do Žďáru nad Sázavou, aby připravili témata, jež by bylo vhodné předložit k projednání na generální kapitule.⁶⁴ Nejprve byli zvoleni dva vyslanci, kteří měli vikariát v Cîteaux reprezentovat. „*Z vlastního pocitu zodpovědnosti,*“⁶⁵ jak se říká v úvodu cestovního deníku z tohoto roku, se rozhodl do Cîteaux vypravit sám generální vikář Hartmann, jako druhý byl vybrán osecký opat a vizitátor lužických klášterů Kajetán Březina z Birkenfeldu. Složení výpravy doplňovali sekretáři obou opatů, plaský Norbert Seeliger a osecký Mořic Elbel, účastník všech tří cest. Vyslanci měli především informovat kapitolu o stavu českého vikariátu a jeho problémech. Jedním z nich bylo poškození klášterů v průběhu válek. V souvislosti s tím měla být kapitula požádána o finanční příspěvek na záchranu sedleckého kláštera. Stejně důležité bylo podat zprávu o nepříznivých výsledcích boje o exempci a potížích, jež z nich vyplývaly. Kapitula se tak měla například vyjádřit k otázce práva vstupu biskupského vizitátora do klauzury ženských cisterciáckých klášterů. Další projednávané body už byly v rámci běžné agendy. Ve svých funkcích měli být potvrzeni opati a hodnostáři vikariátu, zvolení od minulé generální kapituly, schválena měla být možnost slavení některých nových svátků v jednotlivých klášteřích. Dále byly určeny peněžní dary pro generálního opata a jeho sekretáře. Výslovně je v dokumentu uvedeno, že žádný dar nemá připadnout generálnímu prokurátorovi, jenž řád zastupoval u papežské kurie. Je otázkou, zda tento fakt nějak souvisí s pramalými úspěchy poselstev českých cisterciáků v Římě o několik let dříve...

Zasedání kapituly roku 1765 od počátku provázel nový spor mezi protoopaty a generálem. Zatímco podle první strany patřily rozhodovací a legislativní pravomoci výhradně definatoriu, druhá je přisuzovala kapitule jako celku. Rozdílnost názorů je snadno

---

⁶³ Viz Rudolf Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II.*, kapitola Spor cisterciáků s biskupem Troyerem o exempci, s. 273-306.

⁶⁴ Informace o tomto setkání: SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, k. 287, i. č. 1532, sign. M I. 61, *Extractus conclusorum in conferentia Zarae habita anno 1764 die 20. Novembris propter indictionem capitulum generale ad 5. Maii 1765 Cistercii celebrandum.*

⁶⁵ *Diarium 1765*, úvodní odstavec.

vysvětlitelná: definitorium jednoznačně ovládali protoopati,⁶⁶ zatímco na kapitule obsadili většinu míst zahraniční opati, kteří se téměř bez výjimky postavili na stranu generála.

Je těžké říct, jak důkladně byli zahraniční, a tedy i čeští účastníci kapituly předem informováni o závažnosti sporů v centru řádu a do jaké míry mohli očekávat jejich vyvrcholení během kapituly. Ráno, den před plánovaným zahájením kapituly, se opati, ubytovaní v různých hostincích v Dijonu, shromáždili k hromadnému slavnostnímu odjezdu do nedalekého Cîteaux. *„Čtyři přední opati...dorazili pozdě, když již průvod vyrazil, a chtějíce dosáhnout svého místa v pořadí projížděli velmi rychle, jak jen koně stačili, podél vozů dříve vyrazivších pánů opatů, převrhli vůz důstojného pana opata z Wettingenu ve Švýcarsku, ale bohudíky bez velkého neštěstí. Větší neštěstí pak mohlo postihnout vůz mého pana opata. Naše koně totiž, spatřivše rychle projíždějící koně předních pánů opatů, je chtěli následovat, a tak kvůli projíždějícímu vozu důstojného pána z Morimundu zdivočeli a hned zapadli do příkopu, vedoucího podél královské cesty.“*⁶⁷ Touto dobou už tedy museli zahraniční opati tušit, že v řádovém centru přinejmenším vážně komunikace.

Generální kapitula byla slavnostně zahájena 5. května. Od počátku bylo zřejmé, že nebude možné přistoupit k projednávání dalších témat, dokud se nerozhodne o pravomocích definitoria. Když bylo patrné, že na této půdě nemá jejich snaha naději na úspěch, opustili protoopati se svými přívrženci po několika dnech demonstrativně zasedání. Přestože kapitula pokračovala s omezeným počtem účastníků (zbylo 28 z 56 původně přítomných opatů a titulárních převorů), autorita jejích rozhodnutí byla vážně zpochybněna.

Po skončení kapituly se protoopati opět obrátili s žalobou na burgundský parlament, tentokrát ve věci pravomocí definitoria, rozsudek však zněl v jejich neprospěch. Odvolání ke královské radě nebylo vyřešeno, než začala další kapitula roku 1768. Dohled nad sporem byl svěřen královské Komisi pro řeholní řády, vzniklé roku 1766, v níž hrál hlavní roli toulouský arcibiskup Etienne-Charles Loménie de Brienne.⁶⁸ Také papež Klement XIII. vybízel generála a protoopaty, aby společnými silami pracovali na vyřešení rozporů, čímž byl stanoven hlavní cíl pro generální kapitulu roku 1768, jež se už konala pod dohledem královských komisařů, burgundského intendanta Amelota⁶⁹ a biskupa v Senlis Jeana-

---

⁶⁶ Pětadvacet členů definitoria bylo určováno tak, že pět míst zastávali generál a protoopati osobně, po čtyřech dalších členech pak vybíral každý z těchto privilegovaných opatů.

⁶⁷ *Diarium 1765*, 5. května.

⁶⁸ Je zajímavé, že o vlivu „Commission des réguliers“ na následující události se české prameny vůbec nezmiňují.

⁶⁹ Antoine-Jean Amelot de Chaillou (1732-1795; burgundským intendantem od r. 1764).

Armanda Roquelaura.⁷⁰ Amelot se jako králův zástupce zúčastnil i předchozí kapituly, tehdy se však jednalo o zcela formální a pasivní roli.

K dispozici jsou dva prameny, vypovídající o české účasti na dění v Cîteaux tohoto roku – přípravný dokument, obsahující mimo jiné seznam záležitostí, jež si představení jednotlivých klášterů přejí na kapitule projednat, a dále záznam z jednání samotné kapituly. První z dokumentů se o sporech v centru řádu téměř nezmiňuje, jednotlivé kláštery předkládají k diskusi stejná témata jako roku 1765, protože tehdy nebyla z pochopitelných důvodů řádně projednána. Pouze opat lužického kláštera Neuzelle vyjadřuje naději, že bude na kapitule konečně vyřešena otázka, „...zda nejvyšší moc v řádu náleží výhradně nejjasnějšímu a nejdůstojnějšímu pánu, otci generálovi. Věřím totiž, že všichni nejdůstojnější a nejslavnější páni opati našeho vikariátu spolu se mnou předloží tuto otázku...“⁷¹ Nikdo z ostatních opatů a abatyší provincie se však k neuzellskému představenému nepřipojil, ostatně naprostá většina všech tak zvaných zahraničních opatů na kapitulách se shodovala na podpoře pozice generálního opata. Výjimku tvořili zástupci polsko-litevského vikariátu. Spor generálního opata s nově zvoleným polským generálním vikářem, jehož volbu generál odmítl potvrdit, vyústil v proces u římské kurie a doplnil obraz nejednoty cisterciáckého řádu o další výrazný detail; také by však vystačil jako téma samostatné práce.⁷²

I kapituly v tomto roce se, tentokrát jako vedoucí výpravy, zúčastnil Kajetán Březina z Birkenfeldu, druhým vyslancem byl zvolen velehradský opat Filip Zuri. Další generální kapituly se osobně nezúčastnil český generální vikář, druhý výše zmiňovaný dokument tedy vznikl jako referát, jež Hartmann vyslechl z úst Kajetána Březiny po návratu vyslanců do Plas. K autorství zápisu se hlásí Seeliger a Elbel, první s titulem sekretáře vikariátu, druhý coby sekretář výpravy. Pokud neuzellský opat svým návrhem naznačoval, aby čeští vyslanci při řešení sporu převzali iniciativu, Březinova zpráva ukazuje, že to skutečně nebylo nutné. Ihned po zahájení kapituly totiž vystoupili královští komisaři Amelot a Roquelaura a předložili opatům k vyplnění dotazník s rovnou stovkou otázek ohledně rozhodování v řádu s tím, že dokud nebudou otázky zodpovězeny, nebude kapitula pokračovat.⁷³ Činem, jenž důrazně upozorňoval na to, jak významnou roli královští komisaři hodlají na kapitule hrát,

⁷⁰ Jean-Armand de Bessuéjols Roquelaura (1721-1818; biskupem v Senlis 1754-1801).

⁷¹ *Extractus praeliminarium 1768*, s. 14.

⁷² *Mémoire pour Constantin Ilowiecky...*, Archives de la Côte d'Or, Archives départementales antérieures à 1790, série H, sign. 11 H 12-6. Tématu by se měl věnovat připravovaný článek Anny Galarové, již vděčím za informaci o tomto dokumentu.

⁷³ Znění otázek i odpovědí českých opatů viz SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, k. 290, i. č. 1588, sign. M II. 18b.

byl generál Trouvé zřejmě zaskočen: „*Poté co královští komisaři a všichni otcové opustili kapitolu, vešlo asi šest opatů, mezi nimiž jsem byl i já [Kajetán Březina], k našemu nejdůstojnějšímu pánovi a všemožně ho utěšovali, aby se nermoutil tímto královým činem. Vždyť naše odpovědi poslouží, dá-li Bůh, ve prospěch řádu a celé generální kapituly a k posílení autority našeho pana generála. Když to pan generál uslyšel, oddechl si a řekl: ‚Nejmilovanější! Ve vašich rukách a ve vašich odpovědích je naše záchrana! Čiňte, co považujete za správné a spravedlivé v Pánu,‘ a okamžitě vyhověl našemu přání, aby byly otázky přeloženy z francouzštiny do latiny...“⁷⁴ Kapitula byla přerušena na týden. Kromě vyplňování dotazníků jej opati trávili také neformálními setkáními, na nichž se zřejmě francouzští opati snažili získat dosud nerozhodné zahraniční kolegy na svou stranu. „*Já, opat z Oseka, jsem při obědě seděl přímo vedle opata z Morimundu, jenž mne ochotně sám obsluhoval a přátelsky se se mnou bavil. Kromě jiného si stěžoval, že v našem řádu existují opati ‚in partibus,‘ o nichž říkal, že jsou potulní a líní lidé a ukázal mi pět z nich přítomných v refektáři.*⁷⁵ *Dále mluvil o věčných převořích, kteří pod sebou nemají žádného mnicha, a kteří jsou řádu spíše k hanbě než ku prospěchu, a také o našem současném generálním prokurátorovi, o němž říkal, že od generální kapituly roku 1765 nebyl viděn v Římě, zato je známo, že se pohybuje po různých francouzských klášteřích, a přesto se těší ze značných příspěvků a náhrad od řádu...“⁷⁶**

Po skončení týdenní lhůty se předčítaly jednotlivé dotazníky, což zabralo několik dní a zavedlo příčinu k dalšímu konfliktu. Zahraniční opati si, ústy oseckého a velehradského opata, stěžovali na fakt, že jsou dotazníky předčítány v tom jazyce, v němž byly vyplněny. Francouzští opati totiž odpovídali francouzsky, takže jim většina přítomných vyslanců nerozuměla. Biskup Roquelaure však na námitky odpověděl, že značná část francouzských opatů neumí dost dobře latinsky, takže by bylo stejnou chybou číst vše v latině. Březina poznamenává: „*Mohli bychom odpovědět: ‚měli by, jakožto kněží, znát latinu, protože ji studovali...‘“⁷⁷ Březina s Zurým zřejmě usoudili, že ničemu neposlouží, budou-li trvat na svém a vyvolávat tak další nesoulad, přestože mohli snadno Roquelaurovu odpověď pochopit jako výraz arogance francouzských účastníků kapituly.⁷⁸ Je však zřejmé, že čeští*

---

⁷⁴ Referatus 1768, f. 2^r.

⁷⁵ Opaty „in partibus“ jsou míněni představení zaniklých klášterů na protestantských územích. Na kapitule roku 1768 byli tři opati anglických klášterů, jeden opat irského kláštera a opat kláštera ve Zweibrückenu. Tyto posty formálně zastávali francouzští cisterciáci.

⁷⁶ Referatus 1768, f. 2^v.

⁷⁷ Referatus 1768, f. 5^r.

⁷⁸ S podobným problémem se však čeští cisterciáci setkali už dříve, když jejich poselstvo v průběhu boje o exempci navštívilo Řím. S hodnostáři kurie bylo často nutné domlouvat se výhradně italsky (Rudolf Hurt, *Dějiny kláštera na Velehradě II.*, s. 290-291).

vyslanci na kapitule rozhodně nebyli pasivními účastníky – oba byli ostatně vybráni za členy definitoria.

Nápad s dotazníkem nemohl nijak prospět k vyřešení patové situace, pokud obě strany zůstávaly neoblomné. Na projednávání dalších témat zbylo opět minimum času, z něž byla velká část obětována dalšímu sporu, tentokrát mezi kaisheimským opatem a opaty jeho dceřiných klášterů. Došlo také k volbě a potvrzení nových vikářů francouzských provincií - potvrzení bylo provedeno celou kapitulou, ne jen definitoriem, což popudilo stranu protoopatů. Královští komisaři určili pěti opatů, která měla pracovat na nových řádových konstitucích – čtyři z nich byli Francouzi, což popudilo generála a zahraniční opaty. Na závěr kapituly tedy generál přednesl „...*dlouhou, nervózní a velmi ostrou řeč.*“⁷⁹

Komise určila redaktory, jejichž úkolem nyní bylo vypracovat kompletní nové řádové konstituce. Aby její schválení kapitulou nečinilo potíže, zrušila královská rada výnosem ze 7. dubna 1771 rozhodnutí dijonského parlamentu a rozhodnutí v této věci svěřila definitoriu, což naznačuje, nakolik se čtyři přední opati proměnili v exponenty státní moci uvnitř cisterciáckého řádu. Zasedání kapituly bylo v tomto roce stanoveno až na začátek září, což byl mimochodem po dlouhé době návrat blíže k tradičnímu konání kapitul na svátek Povýšení sv. Kříže. Do zahájení tedy zbývalo ještě dost času na protesty generála François Trouvé, jenž prohlašoval, že nové konstituce nebezpečně zesilují vliv nejen protoopatů, ale také biskupů a krále na rozhodování řádu. Následoval pokus o vytvoření kompromisního znění, situace se však už v této době musela jevit jako zcela bezvýchodná. Co se odehrávalo na zasedání kapituly, zcela potvrdilo výrok arcibiskupa de Brienna: „*Tato záležitost bude jednou z nejobtížnějších, již se má Komise [pro řeholní řády] zabývat, a to pro velký význam řádu...nesmiřitelnost stran...a především pro naprostou odlišnost cílů jedněch a druhých. Nejsou to spory, kdo přináší obtíže, ale lidé.*“⁸⁰

Českými vyslanci byli tentokrát zvoleni žďárský opat Otto Logk a Bohumír Bylanský ze Zlaté Koruny. Jediným zdrojem informací o událostech je podrobná zpráva Mořice Elbela. Text o více než šedesáti stranách rukopisu zahrnuje kromě vylíčení dění na kapitule i v době jejího přerušení také opisy řady dokumentů, které vznikly jako produkty horečné diplomatické aktivity obou stran. Záporným hlavním hrdinou zprávy je biskup

---

⁷⁹ *Referatus 1768*, f. 13^v.

⁸⁰ „Cette affaire sera une des plus difficiles que la Commission ait à traiter à raison de l'importance de l'ordre...de l'animosité des parties...et surtout des différentes prétentions des uns et des autres. Ce ne sont pas les affaires qui sont difficiles, mais les hommes...“ Cit. podle: Pierre Chevalier, *Loménie de Brienne et l'ordre monastique (1766-1789)*, Paris 1960, s. 47.

Roquelaure, představený jako neúnavný intrikán a nejaktivnější podněcovatel rozporů, hlavním tématem sporů postavení definitoria. Začátek zprávy uvádí: „*Když čtyři přední opati se svými přívrženci viděli, že na této generální kapitule...závisí celé jejich štěstí či neštěstí, lstivě způsobili prostřednictvím svého přívržence biskupa ze Senlis, kterého si nechci říci jak naklonili, aby král požadoval...konání generální kapituly proti řádovému zvyku tohoto roku 1771 v září, soudíce, že kvůli současnému nedostatku úrody a zkracujícím se dnům přijede málo nebo žádní zahraniční opati z nejbližších vzdáleností, takže většinou sobě nakloněných hlasů získají při. Místo toho se však na tuto kapitulu sjelo mnoho, totiž více než 24, zahraničních pánů opatů, poučených zkušeností, takže zamýšlená strategie neuspěla, ale ve svém záměru zklamala...jakkoli se pomocí svého přívržence biskupa [přední opati] znovu snažili oklamat celou kapitulu a převést rozhodnutí o řádových konstitucích z kapituly na definitorium. Proto poté, co spolu se svým spolukomisařem d'Amelotem zmíněný biskup přečetl dopisy francouzského krále, ihned začal strojit různé úklady...*“⁸¹ Jednání se zablokovalo po čtvrtém sezení, kdy kapitula poslala králi žádost o vysvětlení předchozích rozhodnutí jeho rady, a do doručení odpovědi se další sezení nekonala. Tak začala více než měsíc trvající snaha zahraničních opatů získat vyjádření dvora ve svůj prospěch a snaha předních opatů v čele s Roquelaurem o vyjádření opačného smyslu. Jménem zahraničních opatů obvykle korespondoval opat Anselm Schwab ze Salemu, téměř výhradním adresátem jeho dopisů, pod nimiž jsou vždy podepsáni i ostatní zahraniční opati, se pak stal vévoda d'Aiguillon, státní sekretář pro zahraniční záležitosti.⁸² Někteří opati z obou stran, stejně jako sám Roquelaure, se dokonce vypravili ke dvoru osobně pracovat na získání podpory pro svou věc. Zdá se, že generálově straně byl z králových ministrů nakloněn například nejvyšší kancléř Maupeou,⁸³ zatímco státní sekretář pro královský dům Phélypeaux⁸⁴ podporoval přední opaty. Ani pro královu radu však nebyla situace na kapitule zřejmě příliš přehledná, o čemž svědčí například fakt, že vévoda Aiguillon přinejmenším jednou špatně pochopil smysl supliky salemského opata a odpověděl zahraničním opatům na otázku, kterou mu nepokládali. Kapitula znovu zasedala od 17. září, byli zvoleni definitoři (čeští vyslanci mezi nimi tentokrát chyběli) a další držitelé zodpovědných funkcí na kapitule, jednání však přinesla nulový výsledek, stejně jako korespondence s dvorem, která v jistém smyslu vyvrcholila dopisem všech německých opatů Aiguillonovi z 28. září, rozsáhlou stížností na biskupa ze Senlis: „*Již v Dijonu, když jsme pokorně přišli do domu*

⁸¹ *Relatio 1771*, s. 1 (dokument není stránkovaný).

⁸² Emmanuel Armand vévoda d'Aiguillon (1720-1788; úřad zastával v letech 1771-1774).

⁸³ René Nicolas Charles Augustin de Maupeou (1714-1792; v úřadu 1768-1790).

⁸⁴ Louis Phélypeaux vévoda de La Vrillière (1705-1777; v úřadu 1749-1775).

komisaře biskupa, nesvědčil o ničem dobrém jeho povýšený způsob mluvy. Uctili jsme ho nejvybranějšími tituly, on však nás, nadřizené opaty, stavy Svaté říše římské, rádce nejvznešenějšího císaře a císařovny, králů a kurfiřtů, pozdravil zmenšeným titulem ‚důstojní otcové.‘ Kapucíny poddané Královské Výsosti by nemohl pozdravit hůře.“⁸⁵ Význam pozmeněného oslovení si jistě neuvědomovali jen opati, očekávající zcela oprávněně slova „nejdůstojnější otcové,“ ale také sám Roquelaure. V souvislosti s odebráním rozhodovacích pravomocí kapitule jako celku stejný dopis uvádí: „V žádné zemi světa by nebylo možné najít tak nečinné shromáždění, tak odumřelé tělo. Obyvatelé vesnic se těší právu rozhodovat, svolávají shromáždění, vynášejí rozhodnutí, a tak drahocenné shromáždění opatů by nemělo mít stejné právo jako vesničané?“⁸⁶

Stejně jako v roce 1765, i kapitula roku 1771 skončila náhlým a nečekaným odchodem předních opatů ze zasedací síně a jejich urychleným odjezdem ze Cîteaux. Stalo se tak 3. října a podnětem bylo stručné vyjádření královské rady, které během svého pobytu v Paříži získal biskup Roquelaure. Nařízení, aby byla ukončena zasedání, jakmile kapitula přijme rozhodnutí o konstitucích, podepsal Phélypeaux, v té době jediný člen rady přítomný v Paříži. Když tedy konstituce definitivně přijaty nebyly, přední opati kapitolu rázně ukončili odchodem „*sine lux, sine crux*,“⁸⁷ jak píše Elbel, bez podpisu akt kapituly a před zpěvem tradičního závěrečného *Te Deum*. Skutečnost, že se tak stalo v předvečer svátku sv. Františka z Assisi, a tedy jmenin Françoise Trouvé, okomentovali někteří opati, sympatizující s generálem, pamfletickými chronogramy na adresu „zrádných“ protoopatů; nejpropracovanější přirovnával generálovo utrpení ke stigmatizaci jeho patrona.⁸⁸

Kapitula tedy skončila, všechny otázky a problémy zůstaly nevyřešeny a zahraniční opati postupně opustili Cîteaux. Čeští vyslanci se vydali na cestu 9. října, přičemž žďárský opat Logk zamířil přímo zpět na Moravu, zatímco Bohumír Bylanský ze Zlaté Koruny se spolu s několika dalšími opaty vydal ke královskému dvoru.⁸⁹ Z této cesty se v oseckém archivu bohužel žádný dokument nedochoval, protože sekretář výpravy Mořic Elbel se

---

⁸⁵ *Relatio 1771*, s. 46.

⁸⁶ *Relatio 1771*, s. 48.

⁸⁷ *Relatio 1771*, s. 56.

⁸⁸ Viz příloha 1, *Diarium 1771*, f. 56^v. Pamflety vydávané přívrženci obou stran byly ostatně dobře viditelným průvodním jevem sporu přinejmenším už od 17. století (viz zmiňované články Louise J. Lekaie).

⁸⁹ Dne 8. října vyrazil nejdůstojnější pán ze Zlaté Koruny se svým panem sekretářem a jedním polským nejdůstojnějším pánem Eustachem Gruszeckým vlevo přes Dijon na Paříž, vzav s sebou supliku k francouzskému králi, kterou podepsalo čtyřicet opatů, spolu s akty generální kapituly (*Diarium 1771*, f. 57^v). Do Plas Bylanský dorazil až 26. listopadu (*Diarium 1771*, f. 79^v). Podle Jaroslava Kadlece, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, s. 235, mu byl totiž generálním opatem navíc svěřen úkol provést vizitaci v klášteře Salmansweiler.

vrátil přímou cestou spolu s opatem Logkem, akce však zřejmě žádný posun v řešení sporu nepřinesla – ani nemohla přinést. A podobně nemohli mít čeští účastníci všech tří generálních kapitul výraznější vliv na jejich průběh. Přesto svědčí zařazení českých opatů mezi definitory v letech 1765 a 1768 či podíl Bohumíra Bylanského na vyjednávání u královského dvora v roce 1771 o tom, že čeští vyslanci projevovali svou loajalitu ke generálnímu opatovi a sounáležitost s ostatními „zahraničními“ opaty zřetelněji, než pouhým hlasováním v plénu generální kapituly.

Nové řádové konstituce nakonec vypracovala skupina znalců církevního práva, jmenovaných Komisí pro řeholní řády. Složení této skupiny se však měnilo, Komise měla problémy s udržení autority v souvislosti s nástupem nového panovníka v roce 1774, a také další faktory způsobily, že byl výsledek její činnosti přijat teprve generální kapitulou roku 1783 (mezi lety 1771 a 1783 se žádná nekonala).⁹⁰ Konstituce mimo jiné v podstatě odebraly generální kapitule rozhodovací pravomoc (pokud by nerozhodla jednohlasně) a přenášela ji na definitorium. Přijetí bylo nakonec umožněno událostmi, na něž neměla ani jedna ze stran vliv – v souvislosti s rušením klášterů, zahájeným Josefem II., se kapituly roku 1783 zúčastnilo jen velmi málo „německých“ opatů. Ani čeští vyslanci nebyli přítomni.

Ve sporu tedy nakonec zvítězila strana protoopatů, kteří mohli prostřednictvím definitoria v řádu víceméně nerušeně prosazovat svou vůli. Také státní moc, vykonávaná v tomto případě Komisí pro řeholní řády, dosáhla svého cíle – získala vliv na dění v řádu a prosadila reformní kroky, jakým bylo například rušení a slučování klášterů s málo početnými konventy.

---

⁹⁰ Ke generální kapitule roku 1783 Louis J. Lekai, *The Acts of the Cistercian General Chapter of 1783*.

Druhá část

Deníky 1765 až 1771 a další prameny

Následující, hlavní část práce, jíž měly předcházející stránky sloužit spíše jako úvod, vychází především ze tří mnohokrát zmiňovaných cestovních deníků z let 1765, 1768 a 1771. První z deníků je ve fondu Cisterciáci Osek uložen ve dvou opisech. Verze se neliší ani obsahem ani rukopisem. Obě jsou psány velmi čitelně a ani u jedné z nich není možné předpokládat, že by byly psány přímo při cestě. Odporuje tomu i formát deníků, jenž svými rozměry přesahuje formát A4 a pro cestovatele by byl značně nepraktický. Ačkoli se žádné dílčí poznámky z cesty nedochovaly, nepochybně musely existovat, byť možná v podobě velmi vzdálené výslednému deníku. Kdy a kým byly čistopisy pořízeny, není známo, stejně jako není možné objasnit, zda nebyly některé údaje do deníků vloženy dodatečně na základě prostudování literatury (některé faktografické odstavce by tomu nasvědčovaly). Deník je psán latinsky, v němčině jsou ponechány výrazy, jejichž překlad by zřejmě autorovi deníku dělал problémy, nebo by správně nevyniklo jejich kouzlo (v případě nářečních obrátů). Pro zajímavost jsou v popisu cesty Francií některé výrazy uvedeny i ve francouzštině, ty jsou však vždy přeloženy do latiny. Verze, jež byla zvolena jako výchozí pramen pro tuto práci, má formu sešitu o 83 stranách, není však stránkována, ani nejsou číslována folia, proto je v citacích používáno datum deníkového zápisu. Každá strana je narýsovanými linkami rozdělena do tří sloupců, dvou úzkých po stranách a jedno širokého, určeného pro vlastní text zápisů, uprostřed. Levý sloupec vždy uvádí datum, pravý počet mil, jež výprava urazila v určitém úseku cesty. Deník je opatřen titulní stranou s názvem *Diarium itineris Cisterciensis Anno 1765 omniumque in eo occurrentium rerum extracta relatio*, tedy Deník cesty do Cîteaux roku 1765 a vybraná zpráva o všech věcech, jež se při ní udály, a se jmény obou vyslanců. Vlastní deník zahajuje krátký úvodní odstavec, jenž představuje zúčastněně

vyslance, a pak již pokračují běžné deníkové zápisy. První část deníku, 24. až 27. březen, popisuje cestu osekého opata Březiny s doprovodem do Plas, odkud pak byla zahájena vlastní cesta do Cîteaux. Deníkové zápisy pak pokračují v nepřerušené řadě až do 5. května, což bylo datum zahájení generální kapituly. Do zápisu z tohoto dne je vložen první zvláštní oddíl textu: seznam opatů, kteří se zúčastnili generální kapituly, rozdělených podle svých provincií. Dny trvání generální kapituly jsou zastoupeny jen stručnými jednovětvými zápisy. K jedenáctému květnu jsou přidány další dva oddíly: *Annotata de Cistercio*, tedy Poznámky ze Cîteaux, popisující různé zajímavosti hodné vidění, a seznam členů konventu v Cîteaux. Po nadpise *Reditus Cistercio*, tedy Návrat ze Cîteaux, následují opět pravidelné deníkové zápisy od 12. května do 1. července, kdy se oseká výprava vrátila do mateřského kláštera. Do Plas celá výprava dorazila 24. června.⁹¹

Deník z roku 1768 je dochován jen v jedné, nedokončené verzi. Původně pro něj byl určen podobný sešit jako pro deník z předchozí cesty, zápisy však končí po několika prvních dnech. Stránky jsou upraveny stejným způsobem jako u předchozího deníku, popsáno je necelých 14 stran, tentokrát jsou však označena folia. Deník tedy končí foliem 7 verso. Zaznamenány jsou dny 30. března až 21. dubna, jimž opět předchází krátký úvodní odstavec. Titul, zvýrazněný podobně jako u předchozího deníku, zní: *Itinerarium Cistercium ad Capitulum Generale de Anno 1768*, tedy Itinerář do Cîteaux na generální kapitulu roku 1768. O jazyku deníku platí totéž co pro předchozí, písmo je tentokrát hůře čitelné, přesto ani tento deník zřejmě nebyl psán při cestě.⁹²

Elbelův deník z roku 1771 je opět dochován kompletně, a to v jednom exempláři, sešitu o formátu blížícím se formátu A5. Obsahuje 140 stran textu s označenými čísly folií 1 až 79 – po foliu 31^v totiž omylem ihned následuje 40^f, aniž by byla přerušena návaznost textu. Jazykem deníku je znovu latina, písmo je velmi dobře čitelné. Na jednotlivých stranách je vyznačen jen jeden sloupec pro hlavní text, datum a počet mil jsou uváděny vně jeho okrajů. Nadpis zní: *Diarium Itineris Reverendissimorum ac Amplissimorum D[ominorum] D[ominorum] Abbatum de Zara et S[ancta] Corona ad Capitulum Generale Cistercium de A[nn]o 1771*, tedy Deník cesty nejdůstojnějších a nejslavnějších pánů, pánů opatů ze Žďáru a Zlaté Koruny na generální kapitulu do Cîteaux roku 1771. Následuje úvodní text, jenž tentokrát zabírá téměř čtyři strany. První denní zápis je ze dne 9. srpna a až do 2. září pokračují pravidelné zápisy. K zápisu z tohoto dne je opět přidán seznam účastníků kapituly, dále seznam členů konventu v Cîteaux, přehled opatů, kteří sloužili

---

⁹¹ Viz příloha 2, *Diarium 1765*, titulní strana.

⁹² Viz příloha 3, *Itinerarium 1768*, f. 1^r.

v jednotlivých dnech konání kapituly ranní mši, seznam definitorů a dalších hodnostářů kapituly, a nakonec i chronogramy na podporu generálního opata a stručný popis sporu na kapitule. Další řádný denní zápis pochází až ze 7. října, kdy se výprava vydala na zpáteční cestu. Zápisy pokračují pravidelně až do 26. listopadu, kdy se opět celá výprava sešla v Plasích. Opat Bylanský, jenž se vracel do Čech přes Paříž, se totiž vrátil s velkým zpožděním za zbytkem výpravy, jenž dorazil do Žďáru už 10. listopadu.⁹³

Pro tuto práci byly využity i další dokumenty z fondu Cisterciáci Osek, vztahující se k cestám do Cîteaux ve sledovaných letech. Zvláštní postavení mezi nimi mají ty, jež pomáhají objasnit dění přímo na generálních kapitulách, a jež byly využity v předchozí části práce. Pro doplnění informací o cestě samotné jsou užitečné cestovní účty z let 1765. Osmnáctistránkový dokument je psán zpočátku německy, poté latinsky s mnohými výrazy ponechanými v němčině. Nadepsán je *Auf der Reise nacher Cistercz in Burgundien seynd aufgegeben worden in nachfolgenden Orthschafften* (Na cestě do Cîteaux v Burgundsku bylo utraceno na následujících místech), v levé části každé strany jsou jmenovány jednotlivé výdaje. Pravá část je rozdělena na sloupce pro zlaté rýnské, krejcarey a denáry, ve Francii pro zlaté, libry a sous. Vzhledem k tomu, že je v účtech zmiňován Mořic Elbel ve třetí osobě, je jejich autorem zřejmě některý další člen výpravy. Mohl by jím být například sekretář plaského opata Norbert Seeliger, důkaz však neexistuje. Podobným způsobem jsou vedeny i účty z roku 1771, mají 31 stran, text je výhradně latinský. Ani u nich není uvedeno jméno autora, musel jím však být někdo z té části výpravy, jež se tohoto roku vracela přímo, bez zajiždky do Paříže. Písmo se shoduje s rukopisem Elbelova deníku z tohoto roku (avšak ani o něm není možné s jistotou říci, že jej Mořic Elbel opisoval vlastnoručně).

Složení výprav

Hlavními účastníky každé výpravy byli vždy dva významní opati některých z českých či moravských klášterů. Ti v Cîteaux působili coby zástupci vikariátu a jedině oni z celé výpravy měli přístup na zasedání kapituly a právo na nich hlasovat. Roku 1765 byl prvním vyslancem sám generální vikář a vizitátor Fortunát Hartmann. Opat předního českého kláštera v Plasích byl zvolen do nejvyššího úřadu vikariátu v předcházejícím roce, takže pro něj účast na generální kapitule mohla být vhodnou příležitostí představit se

---

⁹³ Viz příloha 4. *Diarium 1771*, f. 1^r.

v centru řádového života a seznámit se s tamní situací. Zároveň mohlo jít o způsob prezentace sebe sama v domácím prostředí jako aktivního a energického nejvyššího představeného. Ačkoli se sám Hartmann dalších dvou kapitol osobně nezúčastnil, vždy byli vybíráni opati velmi významných klášterů. Platí to i pro Kajetána Březinu, účastníka dvou prvních výprav, opata v Oseku. O významu tohoto kláštera vypovídá fakt, že byli v minulosti jeho opati opakovaně voleni do úřadu generálního vikáře. Také jejich pozice vizitátorů lužických klášterů měla svůj podíl na výsadním postavení kláštera v rámci vikariátu, navíc mohla být také jedním z důvodů volby Kajetána Březiny vyslancem v letech 1765 i 1768. Opat jediného mužského kláštera v Lužici – Neuzelle – se žádné z výprav v 18. století nezúčastnil, Březina tedy mohl působit zároveň jako zástupce této části vikariátu. Druhý z vyslanců v roce 1768, velehradský opat Filip Zuri, byl rovněž velmi výraznou osobností vikariátu a po smrti Fortunáta Hartmanna byl dokonce zvolen jeho nástupcem v pozici generálního vikáře, kterou pak zastával až do zrušení svého kláštera. V roce 1771 český vikariát zastupovali opati klášterů ve Žďáře nad Sázavou – Otto Logk, a ve Zlaté Koruně – Bohumír Bylanský.

Výpravu vždy doplňovali sekretáři obou opatů. V roce 1765 to byli plaský Norbert Seeliger, jenž byl, po dobu, kterou jeho opat zastával nejvyšší úřad provincie, zároveň sekretářem vikariátu, a Mořic Elbel, sekretář opata Březiny a autor cestovních deníků všech tří výprav. Z dochovaného zlomku deníku z roku 1768 se o přítomnosti sekretáře Filipa Zurého nic nedozvídáme, jeho účast je však pravděpodobná. V roce 1771 doprovázel žďárského opata jeho synovec Otto Steinbach, autor paralelně vedeného deníku. Bohumír Bylanský měl k ruce sekretáře Godfrieda Wimmera.

Fortunát Hartmann

Hartmann se narodil roku 1714 v Plzni. Profesní slib v Plasích složil roku 1732, poté nejprve studoval v Plasích morální teologii. V Praze Hartmann působil jako profesor filozofie. Předtím, než byl roku 1755 zvolen plaským opatem, působil v tomto klášteře jako převor. Roku 1764 se stal generálním vikářem a vizitátorem české řádové provincie a opatem i generálním vikářem zůstal až do své smrti roku 1779. Za jeho života se pokračovalo ve stavebních projektech jeho předchůdců, především byla do dnešního stavu dovedena výstavba poutního místa v Mariánské Týnici. Ostatní stavby měly spíše hospodářský charakter – v Lednici, Dolní Bělé či Kalci.

Kajetán Ondřej Březina z Birkenfeldu

Narodil se 29. listopadu 1709 v Praze, do noviciátu vstoupil roku 1729 a roku 1731 složil řádové sliby. Po dvouletých studiích teologie na pražském Bernardinu následovala primice roku 1736. V oseckém klášteře působil nějakou dobu jako mistr v noviciátu a mistr kuchyně a roku 1749 byl zvolen opatem. Úřad převzal v klidné době, stihl tedy ještě podle staršího projektu architekta Oktaviána Broggia postavit například kostel sv. Petra a Pavla ve Starém Oseku. V této době byly také postaveny některé hospodářské objekty, například v Novém Dvoře v Oseku. Následující roky sedmileté války se však na klášteru velmi tvrdě podepsaly. Už v roce 1756 vtrhli do kláštera prusí vojáci, zajali dva mnichy – opatovi se naštěstí podařilo včas uprchnout do Plas, zato byl zajat převor –, požadovali přemrštěné výkupné, a když jim nebylo včas zapláceno, klášter vyplenili. Tento postup opakovali během války téměř každý rok, takže po jejím skončení byl klášter v katastrofálním stavu. Březina pokaždé včas uprchl, ale několik mnichů bylo vždy vzato jako rukojmí – jeden dokonce během nedobrovolného pobytu v Prusku zemřel. Po zbytek 60. let se pak Březina úspěšně snažil napravovat válečné škody, doba cesty do Cîteaux byla tedy pro klášter poměrně klidná, šlo o období rekonstrukce. Březina prožil s klášterem ještě jedno těžké období – neúrodu a hladomor na začátku 70. let. Zemřel nedlouho poté v roce 1776.

Filip Zuri

Narodil se Vídni jako Martin Karel Zuri. Jeho otec, císařský dvorský a měšťanský kominík a zámožný muž, ho poslal na studia na kroměřížské gymnázium, kde se Zuri mimo jiné naučil česky, což se ukázalo jako zásadní, když roku 1735 žádal o přijetí do noviciátu kláštera na Velehradě. Přijat byl roku 1736 a v dalším roce skládal profesní sliby. Později studoval filozofii a teologii v Praze, roku 1753 se stal *agentem causarum* kláštera, o dva roky později sekretářem. V průběhu sporu cisterciáků s olomouckým biskupem Troyerem o exempci v 50. letech hrál hlavní roli v cisterciáckém poselstvu v Římě – důvodem byly jeho znalosti z oblasti práv a dobrá znalost italštiny. Vzdělání i zkušenosti mu zajistily jednoznačné zvolení nástupcem opata Antonína Haucka roku 1763. Dařilo se mu výrazně zmenšovat zadlužení svého kláštera a zároveň pracovat na nových stavebních projektech – v letech 1766 a 1768 například probíhalo rozšiřování prelatury. Zurého podnikatelské schopnosti se uplatnily také například při jeho obchodech s vínem. Po smrti generálního vikáře a vizitátora Fortunáta Hartmanna dosáhl Zuri, do té doby Hartmannův asistent, téže hodnosti a zůstal jejím držitelem až do zrušení svého kláštera. K tomu došlo, přestože se velehradský opat, podobně jako osecký, snažil argumentovat výhodností vazeb české

provincie na Lužici a jejich narušením, bude-li provincie připravena o svého představeného. Zuri se se zrušením svého kláštera nikdy nesmířil, ihned roku 1790 žádal Leopolda II. o jeho obnovu a údajně získal jeho ústní souhlas,⁹⁴ po Leopoldově brzké smrti však k obnovení nedošlo. Přesto Zuri po zbytek života šetřil prostředky pro případ, že by jich bylo k obnově kláštera potřeba. Zemřel 29. března roku 1800.

Bohumír Bylanský

Budoucí poslední opat zlatokorunského kláštera se narodil 27. března 1724 v Prachaticích. Vyrůstal zřejmě v hluboce nábožensky založené rodině,⁹⁵ několik jeho starších příbuzných bylo totiž po polovině 18. století rovněž členy zlatokorunského konventu. Studoval jezuitské gymnázium v Krumlově a filozofii v Pasově, roku 1743 vstoupil do cisterciáckého řádu. Po slavných slibech roku 1744 následovala teologická studia v arcibiskupském semináři a 20. 12. 1749 kněžské svěcení. Během několika let, jež poté strávil ve zlatokorunském konventu, působil jako vrátný, ale velmi záhy jako profesor filozofie a knihovník. Po krátké mezihře v podobě působení na pražském arcibiskupském semináři v letech 1753 až 1755 byl zvolen, v dosud velmi mladém věku, nástupcem zlatokorunského opata Kristiána Guschla. Přestože převzal klášter se značnými dluhy, a přestože klášterní majetek postihly povodně v letech 1760, 1763 a 1784, neúroda v rozmezí let 1770 až 1772 i další přírodní pohromy, i Bylanskému se, díky značnému hospodářskému talentu, podařilo přivést Zlatou Korunu k jejímu poslednímu rozkvětu.⁹⁶ Zastavilo se zbytečné plýtvání klášterním majetkem, sám Bylanský vydal pracovní předpisy pro hospodářské pracovníky a prováděl další reformy. O jeho kvalitách v této oblasti byli zřejmě přesvědčeni i čelní představitelé vikariátu, protože mu roku 1760, spolu s oseckým Kajetánem Březinou, svěřili správu kriticky ohroženého Sedlce. Velký důraz kladl Bylanský i na vzdělání, a to jak spolubratří – důsledně pracoval na rozšiřování klášterní knihovny – tak poddaných – roku 1774 byla při klášteře založena škola. Přestože po smrti Fortunáta Hartmanna připadl úřad generálního vikáře provincie Filipu Zurému, Bohumír Bylanský dosáhl alespoň hodnosti jeho prvního asistenta. Kromě toho byl apoštolským protonotářem a císařským radou. Zemřel nedlouho po zrušení svého kláštera 21. července roku 1788.

---

⁹⁴ Viz Rudolf Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II.*s. 325.

⁹⁵ Viz Martin Gaží – Jarmila Hansová, *Držím se ve zlatém středu*, s. 442-443.

⁹⁶ Jaroslav Kadlec vyzdvihuje také podíl Bylanského spolupracovníků v klášteře a vedle dalších jmenovitě uvádí sekretáře Bohumíra Wimmera (J. K., *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, s. 229).

Otto Logk z Netky

Narodil se 21. ledna 1714 v Krchlebech v Čechách. Po studiích na gymnáziu vstoupil 11. listopadu 1733 do žďárského kláštera. Po studiích filozofie a teologie v pražském semináři byl 12. října 1733 vysvěcen na kněze. Od 1746 působil v Praze jako profesor. Od roku 1750 byl apoštolský notář a sekretářem žďárského opata Leopolda Henneta, od roku 1755, po zvolení svého opata generálním vikářem, také sekretář vikariátu. 16. listopadu 1770 byl zvolen opatem svého kláštera poté, co zde nějakou dobu vykonával funkci převora. Tomuto přesvědčením osvícenci se nedařilo napravovat upadající disciplínu v klášteře. Vizitace krátce po jeho zvolení odhalila mnoho disciplinárních nedostatků. Téměř necelebroval mše, nekonal duchovní cvičení. Velikonoční zpověď vykonával jen na velké naléhání bratří. Pro narůstající dluhy kláštera, byl nucen odprodávat klášterní majetek. Zemřel 25. ledna 1782.

Mořic Elbel

Autor cestovních deníků se narodil jako Josef Elbel 12. března 1730 v České Lípě. Roku 1746 vstoupil do kláštera v Oseku, kde 5. listopadu 1747 složil věčné sliby. Absolvoval studium teologie na Bernardinu, roku 1754 slavil první mši svatou, další tři roky pak pokračoval studiem církevního práva. Od roku 1761 zastával stolicí filozofie na Koleji sv. Vojtěcha v Praze, od roku 1763 pak byl sekretářem oseckého opata a profesorem biblických studií v klášteře. Roku 1765 obdržel titul řádového doktora teologie a hodnost apoštolského notáře. V tomto roce se také jako sekretář opata Březiny poprvé zúčastnil cesty na generální kapitulu. Je samozřejmé, že svého opata doprovázel i za tři roky. V roce 1771 byli sice vyslanci zvoleni opati jiných klášterů, Elbel se však již stal jakýmsi specialistou na cesty do Cîteaux. Zběhllost v praktických otázkách cestování i znalost podmínek přímo v Cîteaux mu zajistila místo i v poslední výpravě, zúčastnil se jí coby sekretář výpravy.

Roku 1772 se stal Elbel proboštem ve Starém Brně, což byl tradiční předstupeň k úřadu oseckého opata. Mimořádné vzdělání a znalost poměrů v provincii i řádovém centru ho pro tuto funkci jasně doporučovaly. Když v roce 1776 Kajetán Březina zemřel, Mořic Elbel byl skutečně zvolen jeho nástupcem. Hned první období v úřadu přineslo řadu obtíží. V letech 1778 – 1779, v době „bramborové“ války, byl Osek opět osvědčeným postupem a se stejným výsledkem plněn Prusy. Klášter však odolal i závažnějšímu nebezpečí – reformám Josefa II. Opat Elbel použil, podle dochované korespondence, všechny dostupné prostředky, aby svůj klášter zachránil před zrušením. Kromě zdůrazňování někdejších

zásluh kláštera poukazoval především na nadřízenost Oseka nad několika kláštery v Lužici a na to, že tato vazba představuje politicky významné spojení mezi habsburským územím a Lužicí, jež patřila jako zástava (od 1624) resp. české korunní léno (od 1635) saským kurfiřtům. Ačkoli tuto skutečnost císař původně zřejmě neuvážil nebo nepovažoval za důležitou, o několik let dříve totiž veškeré vazby prohlásil za zrušené, nechal se přesvědčit a roku 1783 byl osecký opat opět vizitátorem lužických klášterů Neuzelle, Marienstern a Marienthal. Roku 1785 byla tato funkce Elbelovi potvrzena. Dalším důvodem, proč nebylo zapotřebí klášter likvidovat, mohla být jeho hospodářská situace. Po mnohanásobném vyplundrování Prusy nemohl zabavený klášterní majetek představovat nijak zajímavý zisk pro státní pokladnu. Tak se stal osecký klášter jedním ze dvou cisterciáckých opatství v Čechách (společně s Vyšším Brodem), jež přežila josefínské období bez úhony, a v roce 1786 mu byla potvrzena všechna privilegia. Zásluha bývá jednoznačně připisována právě Elbelovi. Ten se také v roce 1784 stal generálním vizitátorem a vikářem provincie, dosáhl tedy stejného postavení jako opat Hartmann v době jeho cesty do Cîteaux roku 1765. V dalším období se Elbel soustředil na rozvoj vlastního kláštera. Mobiliář kláštera byl obohacen o majetek zrušených klášterů v Plasích a Zbraslavi – Elbel založil obrazárnu a sbírku minerálů – pěstovala se zde hudba na vysoké úrovni, existují však i doklady odmítání poslušnosti opatovi a podobných známek rozkladu klášterního života. Mořic Elbel, výrazná osobnost, stojící na pomezí baroka a osvícenství, zemřel 26. 7. 1798.

Trasy cest

Problém výběru správné trasy na cestě do Cîteaux byl zcela jistě ovlivňován mnoha hledisky. Vzhledem k tomu, že bylo datum zahájení generální kapituly ohlašováno s dostatečným předstihem alespoň půl roku, spočívala volba, kolik času chtějí vyslanci na cestě strávit, především na nich samotných. Finanční prostředky, jimiž poselstvo vikariát vybavil, byly rovněž dost slušné na to, aby výprava nemusela jet nejkratší cestou a nejlevnějším způsobem. Peníze byly získány tak, že každý z klášterů věnoval určitou část sumy, jíž bylo třeba dosáhnout, roku 1765 poskytly kláštery celkem 2500 zlatých rýnských, roku 1771 2750 zlatých.⁹⁷

Větší váhu pro výběr trasy mělo pohodlí cestujících opatů. Předpoklad, že nejpříjemnější bude použití vlastních koní, s nimiž bude možné určovat si jakoukoli trasu

---

⁹⁷ Údaje jsou převzaty z tabulek, přiložených k cestovním účtům z patřičných let.

podle aktuální situace, se ukázal jako chybný, jak bude řečeno dále. Zbývalo spolehnout se na síť poštovních cest. Ani jejich kvalita však nemusela být zaručena, což ukázaly zážitky z roku 1768. Vídeňskou variantu trasy z roku 1771 posoudili účastníci této cesty jako z tohoto hlediska nejpohodlnější.

Zvláštní okolností, která ovlivnila trasu v roce 1768, byla povinnost opata Březiny provést vizitaci v klášteře v Ebrachu, jež mu byla generálním opatem svěřena na generální kapitule o tři roky dříve. Jiné důvody pro výběr té či oné trasy v denících ani jiných použitých dokumentech zmíněny nejsou, velkou roli však zřejmě hrály alespoň další dva: potřeba zajistit pokud možno každý večer kvalitní ubytování a také snaha navštívit v rámci zvoleného směru co nejvíce míst hodných vidění. Vzhledem k tomu, že síť poštovních cest pochopitelně procházela těmi nejvýznamnějšími místy Říše, a že v těchto místech také bylo nejsnazší sehnat dobré ubytování, nemusel výběr trasy činit velké potíže.

Obecně je možné říct, že trasy cest vedly přes jižní Německo či Švýcarsko a ve Francii přes Alsasko, Burgundské hrabství čili Franche-Comté a přes Burgundské vévodství. Zajímavé je, že nejen během tří sledovaných let, ale ani při předcházejících cestách do Cîteaux v letech 1667, 1699 a 1738 nezvolili čeští a moravští vyslanci dvakrát stejnou trasu. V letech 1667 a 1699 byl zřejmě kladen důraz na to, aby výpravy cestovaly nejkratší možnou trasou. Cesta do Cîteaux vedla v těchto letech přes Norimberk, Švábský Gmünd a Pforzheim do Štrasburku a dále přes Belfort, Besançon a Dijon do Cîteaux. Zpáteční cesta roku 1667 vedla po jižním okraji Svaté říše římské (mimo jiné Stuttgartem a Ulmem), roku 1699 přes Švýcarsko. V roce 1738 byla výrazně prodloužena zpáteční trasa – výprava se vracela velkou oklikou přes Troyes, Paříž, Méty a Frankfurt nad Mohanem.

Největší zajižďkou ve sledovaných letech byla určitě severní odbočka na Frankfurt nad Mohanem v první polovině cesty roku 1765. Deník ani jiný dostupný pramen neuvádí důvod, proč k tomuto prodloužení trasy došlo. Je možné se domnívat, že bylo motivováno „turistickými“ zájmy – času na cestu byl dostatek, proto si poselstvo (a v jeho čele sám generální vikář) chtělo po cestě prohlédnout co nejvíce zajímavých míst. Roku 1765 výprava vyrážela z Plas a přes Plzeň a valdsaský klášter zamířila na Norimberk. Dalšími zastávkami byly Bamberg, Würzburg, zmíněný Frankfurt, Mohuč a Worms. Na francouzském území pak následoval obvyklý Štrasburk, Belfort, Besançon a Dijon. Jako zpáteční trasa byla vybrána jedna z nejkratších variant: stejnou cestou zpět do Štrasburku a dále přes Rastatt, Augšpurk, Mnichov a Řezno zpět do Čech.

Také výprava roku 1768 vyrážela z Plas, které tedy posloužily jako místo shromáždění vyslanců, přestože se plaský opat cesty tentokrát neúčastnil. Místo na

Norimberk zamířila na Bayreuth, ale další zastávky naznačují obvyklý směr: Bamberk, Würzburg; zápisem z Mannheimu však deník náhle končí. O dalším průběhu cesty prameny mlčí.

V roce 1771 zvolila výprava, opatřená zkušenostmi průvodce Mořice Elbela, zcela neobvyklou trasu přes Horní a Dolní Rakousy a přes Salcburk. Změna měla přinejmenším dva významné důvody. Obtížnost překonávání překážek na nepříliš kvalitních cestách severních oblastí Bavorska je jako důvod zmíněna i v úvodu k cestovnímu deníku z tohoto roku. Druhým důvodem mohla být skutečnost, že jedním z vyslanců byl zvolen žďárský opat, výprava tedy mohla logicky vyrazet z Moravy směrem na jih. Významnými zastávkami na cestě do Cîteaux byly Brno, Vídeň, Linec, Salcburk, Mnichov, Augšpurk, Freiburg im Breisgau a ve Francii Colmar, Belfort a Dijon. Zpáteční cesta vedla přes Švýcarsko, konkrétně přes Neuchâtel, Solothurn a Curych. Přes další zastávky na území Říše, Ulm a Donauwörth, se výprava opět dostala na rakouské území a z Lince pokračovala stejně jako na cestě do Cîteaux. V tomto roce byla tedy zcela výjimečně vynechána obvyklá zastávka ve Štrasburku a cesta přes Alsasko.

Výpravy navštívily řadu evropských regionů, z nichž některé cestovní deníky stručně charakterizují na základě osobních dojmů členů výprav. Většinou se to netýká oblastí Svaté říše římské a Rakouska, které byly zřejmě chápány jako součást širší „vlasti“ opatů, a jejich alespoň částečná znalost byla samozřejmostí. Rozdrobenost území Říše si přesto zasloužila poznámku v deníkovém zápisu z 19. dubna 1768: „*Dnes jsme po cestě překročili mnohé hranice různých území. Nejprve tedy území mohučského, pak hrabství Hohlach,⁹⁸ část území württemberského, část Falce a část Švábska, v němž také leží místo Adlersbach, kde jsme přenocovali.*“⁹⁹ Více pozornosti se soustředí na francouzské a švýcarské regiony. Alsasko je podle deníku z roku 1765 „*velmi příjemnou provincií, má skvostná města a vesnice, je velmi úrodné a všeho má nadbytek, především vína a obilí. Na délku má 28 mil, na šířku minimálně 6 nebo 5 a je ohraničeno nalevo Rýnem, napravo pak velikými lotrinskými horami.*“¹⁰⁰ Po kladném dojmu z první navštívené francouzské provincie byla návštěva Franche-Comté pro výpravy nepřijemným zklamáním. Burgundské hrabství je „*provincie malá a velmi hornatá, asi jako je Falc, má ubohá a kyselá vína, zdá se však být bohatá na obilí. Vsi jsou postaveny velmi špatně, domečky mají stěží střechu, spíše jsou místo*

---

⁹⁸ Hollach, Hohenlohe.

⁹⁹ *Itinerarium 1768*, f. 6^v.

¹⁰⁰ *Diarium 1765*, 26. dubna.

střechy zakryty samými kameny, položenými na sebe. Lidé se obouvají do dřevěných bot, ženy pak nosí plášť a pánové Hauben.¹⁰¹ Lidé jsou tu jako opice, když spatří poutníka, půl města nebo vesnice se seběhne, aby si ho prohlédli.¹⁰² V roce 1771 autor deníku francouzské provincie znal už důvěrně, novinkou však pro něj bylo Švýcarsko. První dojem zachycuje zápis ze dne 9. října 1771: „Necelou čtvrt hodiny jsme sestupovali mezi dvěma horstvy po této úzké cestě. Hle, znenadání po levé ruce pod velkou horou ze skály velkou silou tryskala řeka La Reus¹⁰³ a skýtala nám krásný pohled. Tato řeka teče do jezera Nevchatell.¹⁰⁴ Sestupovali jsme stěží polovinu další čtvrt hodiny od pramene této řeky a náhle jakoby se otevřela divadelní opona, ukázala se nám překrásná krajina mezi velkými horami, takže jsem zvolal s prorokem: ‚Hory okolo něho, ale Pán není okolo onoho lidu.‘¹⁰⁵ Tato část Švýcarska, do níž jsme vstupovali, je totiž zcela kalvínská, jmenuje se Novohradské knížectví, francouzsky Nevchatell, od roku 1707 patří pruskému králi¹⁰⁶ a má na délku 6 a na šířku 2 míle. [...] Tímto údolím jsme projížděli téměř dvě hodiny s nemalým strachem. Cesta sice byla hladká jako ve Francii, ale velmi úzká, takže se dva vozy mohly stěží vyhnout. A protože jsme vystupovali na velikou horu po levici do veliké výšky, nalevo naopak se k hrůze očí otvírala propast k řece La Reus, takže jsme stěží dokázali zahlédnout ve veliké hloubce onu řeku. Pak znovu zmizely hory a odkryla se krásná veliká zem, v níž skýtalo nádherný pohled očím jezero Neuvchatel. Z tohoto krásného kraje jsme viděli Alpy, plné sněhu vypínající se až k nebesům. Poté co jsme nějaký čas pohlíželi na tento překrásný kraj jako na druhý ráj, pokračovali jsme v cestě...“¹⁰⁷ Velkolepý pocit z prvního setkání se švýcarskou krajinou zřejmě nevymizel. Když výprava o několik dní později Švýcarsko opouštěla, označil ji autor deníku za „ráj krajů.“¹⁰⁸

Doprava

Zvolený způsob dopravy, počínaje výběrem dopravního prostředku, přes určení vhodné trasy s ohledem na kvalitu povrchu silnic až po možnost využití služeb pošty, měl natolik výrazný vliv na délku a nákladnost cesty, že mu bylo nutné věnovat nejvyšší

---

¹⁰¹ Tedy klobouky.

¹⁰² *Diarium 1765*, 1. května.

¹⁰³ Reuss.

¹⁰⁴ Neuchâtel.

¹⁰⁵ Žalm 125 (124), 2: Okolo Jeruzaléma jsou hory, Hospodin jest vůkol lidu svého, od tohoto času až na věky.

¹⁰⁶ Neuchatelské knížectví patřili skutečně Prusku od roku 1707, kdy vymřel dosud vládnoucí rod Orléans-Longueville, až do revoluce roku 1848.

¹⁰⁷ *Diarium 1771*, f. 60^v-61^r.

¹⁰⁸ *Diarium 1771*, f. 70^f.

pozornost. Nejbezpečnější informace, získané předchozí zkušeností, byly použity při plánování dalších cest, což vedlo k zásadním změnám při plánování každé další cesty. Přítomnost Mořice Elbela, majícího přímé zkušenosti z minulých výprav, se ukázala jako velmi výhodná, soudě podle některých jeho přičiněním úspěšně vyřešených nepříjemných situací, k čemuž se ovšem ve svých denících sám hlásí.

Z cestovních deníků ani dalších dokumentů se mnoho nedozvídáme o použitých kočárech¹⁰⁹ a doprovodných nákladních vozech,¹¹⁰ v nichž výpravy cestovaly. Nevíme ani, zda šlo vždy o majetek jednotlivých opatů či klášterů, nebo zda byly některé pořízeny z peněz, vybraných na jednotlivé cesty. Musíme se tedy spokojit s jejich výčtem a s počtem osob, jež se v nich přepravovaly. V roce 1765 osecká část výpravy vyrážela v jednom kočáře se zapřaženým čtyřspřežím, do nějž se vešlo šest osob. V Plasích se kromě kočáru generálního vikáře, v němž s Hartmannem jely další dvě osoby, připojil také nákladní vůz se zavazadly a třemi členy doprovodného personálu. Hartmannův kočár i nákladní vůz byly rovněž taženy čtyřspřežími. Roku 1768 se osečtí rozhodli cestovat pouze ve čtyřech, o velehradské výpravě nejsou bližší údaje uvedeny. V deníku z roku 1771 cestoval žďárský opat v doprovodu čtyř mužů v kočáře určeném pro čtyři osoby a zlatokorunský opat dokonce se třemi spolucestujícími v kočáře pro dva, jak je zdůrazněno. Ani roku 1768, ani o tři roky později není zmiňován žádný doprovodný vůz. Pravděpodobně bylo od jeho použití upuštěno, protože by působil problémy při shánění koní do zápřahu. Pouze roku 1765 se totiž cestující opati rozhodli vzít s sebou vlastní koně a potíže, které z tohoto rozhodnutí vplynuly, přiměly jejich nástupce v dalších letech použít služeb pošty.

Původ německé pošty sahá do patnáctého století a je úzce spojen se severoitalskou rodinou Tassů – Taxisů. Poštovní spojení Innsbruck – Štýrsko – Itálie, jehož zřízením císař Bedřich III. pověřil Ruggiera Tassa roku 1457, však zabezpečovalo pouze přepravu zpráv. Navíc směl služeb pošty využívat pouze císař, a ačkoli byla pošta už v 16. století využívána i k přepravě soukromých zásilek, až do druhé poloviny téhož století byl tento přivýdělek postilionů nelegální. Ve stejné době už byla síť poštovních spojů podstatně širší, stanice byly rozmístěny obvykle ve vzdálenosti dvou až tří poštovních mil (tedy přibližně patnácti až dvaadvaceti kilometrů). Císař Rudolf II. na konci 16. století povolil poště přepravu osob, proto byla poštovní stanice obvykle vybavena hostinským zařízením s možností stravování a přenocování. Až do poloviny 18. století se pak stalo nejvyužívanější poštovní službou

---

¹⁰⁹ Rheda.

¹¹⁰ Plaustrum.

půjčování koní. Od roku 1622 řídila fungování pošty v rakouském soustátí rodina Paarů, jimž byl dědičně udělen titul nejvyššího dvorského poštmistra. Přestože byl od roku 1743 tento titul pouze čestný, členové zmiňovaného rodu se na řízení pošty podíleli i nadále z pozice státních úředníků.

Ve druhé polovině 18. století potom začalo výrazné zkvalitňování poštovních služeb. Kromě běžné pošty, takzvané *Ordinari-Post*, byla pro cestující ochotné připlatit za pohodlí, zřízena rychlejší a komfortnější *Extra-Post*. Byly vyvíjeny stále nové druhy kočárů, určené buď pro rychlejší přepravu (lehká dvoukolka „*chaise de poste*“) nebo pro přepravu většího počtu cestujících (kočáry pro osm osob, tažené šestispřežím). Zvláště výrazný byl ale pokrok při budování cest. Tento obor se rozvíjel především ve Francii, kde byli významnými průkopníky nových postupů Hubert Gautier, autor pojednání o stavbě silnic (1712), a především Pierre Trésaguet (1716-1796), jenž byl pro své zásluhy roku 1775 jmenován generálním inspektorem cest a mostů pro celou Francii. Podle jím zavedených principů byly cesty vybavovány pozvolnými vzestupnými rampami, zmenšujícími prudkost stoupání. Šířka cest byla upravena na 8 až 10 metrů, u nejvýznamnějších spojnic dokonce na 14 metrů. Pro cestářství v habsburském soustátí měl podobný význam Johann Adam Gross ml., od roku 1775 silniční ředitel v Haliči. Jeho přínosem byl levnější typ cest, u nichž několik vrstev šterku nahrazovalo lomový kámen, běžně užívaný ve Francii. Podle císařského patentu z roku 1737 měly být silnice rakouského soustátí upraveny podle francouzského vzoru, vzhledem k následující sérii válek však byla teprve roku 1774 dokončena pouze silnice spojující Vídeň s Prahou. Francouzské silnice byly tedy ve druhé polovině 18. století stále nedostižným vzorem.

Správci poštovních stanic byli v první polovině 18. století v habsburské monarchii státními zaměstnanci. Roku 1748 jim bylo podle návrhu kontrolora dvorské komory Filipa Antonína Wiesnera umožněno vzdát se služného výměnou za ponechání částí výnosů z dopravy cestujících a dědičné držení pošty. Tato transakce se poštmistrům na významných tazích skutečně vyplatila a do konce 18. století byla v dědičném držení přibližně polovina poštovních stanic v monarchii.

A využít poštovních služeb byli okolnostmi donuceni už opati Hartmann s Březinou v roce 1765. Jejich vlastní koně se velmi rychle unavovali a často bylo nutné za ně rychle sehnat náhradu. Unavení koně byli, pokud to jejich stav dovozoval, vedeni volně, nezapřažení do kočáru. Pokud bylo jejich vyčerpání příliš velké, musela výprava zastavit v nejbližším hostinci a počkat, až se koně zotaví. Bylo-li to možné, vypůjčili si opati na

krátkou část cesty koně v některém cisterciáckém klášteře, jako například u cisterciáček v Kirchheimu am Ries. S najímáním poštovních koní nebyly obvykle žádné problémy, ačkoli v tomto případě se za službu samozřejmě muselo zaplatit. Podle účtů, dochovaných k cestě v roce 1765, byla tato cena zřejmě 1 zlatý za jednoho koně na vzdálenost mezi dvěma sousedními poštovními stanicemi, o několik desítek krejcarů ji však zvyšovalo povinné spropitné. Ve Francii byla za stejnou službu stanovena cena kolem dvou liber. Poznámka v deníku z roku 1771 upozorňuje, že „*počínaje touto poštou jsme v celém Bavorsku i Říši kvůli drahotě ovsu museli za poštovního koně platit 1 zlatý a 15 krejcarů na jednu poštu v císařské minci, což působilo našemu váčku velké vyprazdňování.*“¹¹¹ Pokud však nebyl nablízku ani klášter, ani poštovní stanice, museli se koně vypůjčit od místních sedláků s rizikem, že bude kvalita takového spřežení velmi nevyzpytatelná: „*...zapřáhli jsme tedy tyto vypůjčené koně, kteří byli spíše podobni kozám, a vyrazili. Poněvadž čtyři koně u vozu nejdůstojnějšího pana vizitátora byli poněkud silnější, vůz utáhli, naše čtyři vypůjčené kozy však vůz utáhnout nemohly. Můj pan opat tedy musel zapřáhnout znovu naše koně a tyto vypůjčené vrátit.*“¹¹²

Ani služby pošty však nefungovaly bezchybně. Kromě toho, že bylo v některých stanicích nutné čekat delší dobu (několik hodin) na nové koně pro přílišnou vytiženost pošty, působil značné potíže fakt, že poštovní koně museli být provázeni postilióny. Na jednu stranu tím sice byl vyřešen problém hledání správné cesty, protože trasu poštovních spojů museli postilióni samozřejmě znát, chování těchto průvodců však bylo někdy stěží možné označit za pouze nezdvorné. Zřejmě největší konflikt s nimi vznikl v roce 1765 nedaleko vsi Roulans v Burgundském hrabství: „*...ve dvě hodiny jsme vyjeli s velmi hrubými postilióny, kteří se už v domě bičovali, a kteří se, když jsme vyjeli na sousední horu, dostali do sporu s našimi služebníky. Postilión, vedoucí vůz nejdůstojnějšího pana vizitátora, uviděl poštu jedoucí nám naproti se zapřaženým trojspřežím, zastavil svou kvadrigu a přikázal, aby druhý s unaveným trojspřežím zapřáhl koně k vozu nejdůstojnějšího pána vizitátora, což naši služebníci nechtěli přijmout, protože jsme zaplatili za 4 koně. On však bez ohledu na protesty připřáhl ony tři koně a po dlouhém hádání připojil čtvrtého koně, ale bez falér, takže čtvrtý kůň sám běžel vedle jiného, ale nic netáhl, a tak jsme přijeli k Roulandu. Zde se postilión chtěl pomstít a narazil prudce vozem pána vizitátora do nákladního vozu, jedoucího naproti, takže kdyby nebyla osa vozu pána vizitátora tak pevná, jistě by se zlomila. Přijali jsme jeho slovní omluvu, zapřáhli jsme naše*

¹¹¹ *Diarium 1771*, f. 10^v.

¹¹² *Diarium 1765*, 2. dubna.

koně a přijeli jsme v šest hodin večer do metropole Burgundského hrabství, do Bisantia, Besançonu.“¹¹³

Ne zcela profesionální počínání postilionů nemuselo vždy vést jen ke sporu s cestujícími opaty či jejich služebnictvem, jako v roce 1771 na salcburském území: „V této poslední rakouské poštovní stanici jsme dostali velmi ubohé koně, zvláště ty u vozu nejdůstojnějšího pána ze Zlaté Koruny, kde seděli oba nejdůstojnější páni. A postilion, jenž je vedl, byl vskutku PostHisl¹¹⁴ – sedl si jako Hisl, vyrazil jako Hisl, a když jsme ho dobrými ani zlými slovy nedonutili, aby jel lépe, našli jsme jiný způsob. Požádali jsme druhého postilioná, který vedl nás, aby jel vepředu, potřebovali jsme totiž odsloužit mši. Ten však dlouho nechtěl omlouvaje se, že se neodvažuje. Nakonec musel a skutečně pomohl. Vyrazil totiž mnohem rychleji a druhý ho musel následovat. Přesto byl tento PostHisl téměř o půl hodiny později na poštovní stanici v Neumarktu, což je první městečko na salcburském území. Ihned jsme vyměnili koně a o půl deváté vyrazili [...] a dorazili jsme k Salcburku. Po cestě se nám stala tato zábavná věc s postiliony. Jeden se jmenoval Hisl a druhý Stonsl. Ten první cestou ztratil svůj, lidově řečeno, Post-Hörnel,¹¹⁵ přes nějž přejelo kolo a jež našel o půl čtvrt hodiny později rozbitý na kousky. Cestou nás pak potkali nějací kočí se svými kočáry, kteří nám však neuhnuli z cesty. První postilion tedy roh neměl a nemohl rychle zatroubit, druhý to pak neuměl. Když se tedy první postilion obořil na kočí, proč neuhnou, jeden kočí odpověděl: „Worum blost nit s’Hörnel?“¹¹⁶ Postilion odpověděl: „Hoa du Fisl? schaust nit n’Foden?“¹¹⁷ ukazuje na provaz, na němž obvykle visí postilionský roh. Tato hádka nás všechny rozesmála“.¹¹⁸

Zatímco kvalita cest byla ve Francii nejlepší v celé Evropě, neplatilo zřejmě totéž o poštovních službách, soudě podle „strašných“ zážitků z roku 1771 na území Alsaska. Tuto „francouzskou tragédii“ bude nejlepší uvést celou tak, jak o ní píše Mořic Elbel:

„Alsaská provincie je velmi příjemná, na délku má 28 mil a na šířku jen 6 nebo 7, neboť je z jedné strany ohraničena Rýnem, z druhé strany pak velkými lotrinskými horami,

---

¹¹³ *Diarium 1765*, 27. dubna.

¹¹⁴ Na salcburském a části bavorského území se totiž podle deníku (17. 8. 1771) postilionům říkalo „Post-Hisl.“ „Hiesel“ nebo „Hiasl“ je v Bavorsku obvyklá familiární podoba jména Matěj. Používá se však také jako označení hloupého člověka.

¹¹⁵ Poštovní roh či trubka má snad svůj původ v nástroji, jímž se ve středověku v jižním Německu ohlašoval příchod poselstva do města. Podle císařského patentu z roku 1597 je trubka povinným vybavením postilioná, v roce 1712 byla například v Prusku vydán zákaz jejího používání s výjimkou postilionů. Byl jí dáván signál o přjezdu a odjezdu kočáru ze stanice, volání o pomoc či právě výstraha na cestě. (Jan Galuška, *Dějiny pošty*, s. 38)

¹¹⁶ Proč nezatroubíš na trubku?

¹¹⁷ Hej, chlape, nevidíš ten provaz? (Slovo „Fisl“ má však také význam velmi hrubé nadávky).

¹¹⁸ *Diarium 1771*, f. 10^r-10^v.

zvané „Montagnes de Varege.“¹¹⁹ Zde tedy začala francouzská tragédie. Až sem jsme bez obtíží dojeli poštou, nyní jsme však měli potíže téměř na každé poště. Zdejší prefekt pošty byl první, jenž pro dnešek prohlásil za nemožné vydat nám koně, protože již musel vypravit všechny koně, a skutečně dalších deset připravených muselo zanedlouho odjet. Byl tu totiž na obědě nejdůstojnější pan opat z Langheimu s panem opatem z Düsseltalu se svými sekretáři, kteří si na poště vzali šestispřeží a nejdůstojnější pán opat z Fürstenfeldu se svým panem sekretářem, kteří si vzali kvadrigu. Ale pochopil jsem dobře, co zamýšlí. Chtěl, abychom se zde naobědvali nebo dokonce přenocovali. Znal jsem totiž toho ptáčka už od roku 1765, kdy jsme zde zůstali přes noc při návratu ze Cîteaux, kdy nás přilákal na nepatrnou večeři. Proto jsme co nejsilněji trvali na tom, aby nám připravil nějaké koně. Zatím jsme na okamžik vystoupili ke zmíněným nejdůstojnějším pánům opatům. Když tedy viděl, že nás nemůže přemluvit ani k obědu ani k přenocování, přesvědčoval nás zase, že jestliže nám dá koně, na další poště v Tavey¹²⁰ žádné nedostaneme a jelikož tam není žádný hostinec, budeme muset přenocovat pod širým nebem, v čemž měl téměř pravdu. My jsme nicméně trvali na tom, aby nám připravil koně, což nakonec udělal, ale ne dříve, než byli propuštěni páni opati z Langheimu a Fürstenfeldu, kteří zde obědvali. Pak nám přivedl koně ze stáje, kde jich měl připraveno 24 a tak jsme vyrazili ve jménu Božím kolem třetí hodiny a kolem šesté jsme přijeli do oné hrozivé poštovní stanice v Tavey.

Tavey je ubohá vesnice, ležící již na hranicích Franche-Comté čili Burgundského hrabství nedaleko města Héricourt,¹²¹ kterým jsme předtím projeli. V této vsi není kuchyně, ale jen jakási ubohá jídelna a správu pošty obstarává jakási vdova, jejíž jména, kdybych ji směl popsat, by byla Medúzina sestra a Megera. Tak ji totiž popisovalo veškeré obyvatelstvo vsi a jejího okolí. Dorazili jsme sem tedy o šesté a zastihli tu nejdůstojnější pány opaty z Langheimu a Fürstenfeldu, kteří nás tedy předjeli jen o hodinu a museli jsme čekat na poštovní koně. Zmíněná děsivá vdova totiž neměla více než šest, či jen půl šestého koně a tvrdila, že je nemá doma a dají se očekávat až nazítří nebo později. Lidé ze zdejší vesnice byli takovýmto zlořádem pohoršeni a říkali nám, že každého, kdo projíždí touto poštou, potká tato nesmírná Styx, pokud nějakým způsobem nepřesvědčí obyvatele vsi, aby v takovém případě poskytli na pomoc poště své koně. A i když je nějaký chce dát, je takový vesničan pronásledován všemi způsoby, slovy i kletbami. A tak se všichni vesničané v této vsi odmítali s nejdůstojnějšími pány bavit, dokud jsme nenarazili na jakéhosi vesničana, zde

---

¹¹⁹ Na západě tvoří hranici Alsaska pohoří Vogézy.

¹²⁰ V deníku „Tavé.“

¹²¹ V deníku „Héricourt.“

usazeného německého Švýcara, jenž mi poradil a co nejtajněji mě přesvědčil, abychom poslali do sousedního města Héricourt a tam si připravili koně až do L'Isle,¹²² což jsme také udělali. Protože jsme dosud na této hrozně poště neobědvali, nechali jsme si zde mezitím připravit naším kuchařem to, co jsme večeřeli v Colmaru a přivezli s sebou. Byla zde velká bída, ani ohniště ani místo, ani hrnec ani miska v tomto vznešeném poštovním domě, bylo tedy v Tavey vskutku velké ouvej!¹²³ Tak jsme se tedy najedli. Mezitím si nejdůstojnější páni z Langheimu a Fürstenfeldu v nepřítomnosti místního faráře vypůjčili od jeho kuchařky dva koně a nevím, kde vzali zbývající, a předjeli nás až do L'Isle. Pověřili jsme je, aby nám v L'Isle připravili osm koní, kteří by nás odtamtud po našem příjezdu ihned odvezli dále. Přesvědčil jsem totiž naše nejdůstojnější pány vyslance, že abychom v budoucnu na poště pokračovali šťastněji, předjedeme, svěřující jednu noc Bohu, nejdůstojnější pány nocující v L'Isle. Ale hle, když už byli na cestě koně, připravení ve městě Héricourt, vrátilo oněch půl šestého poštovního koně této strašné poštmistrové. Náš věrný německý Švýcar, jenž nám byl k službám, nám tedy řekl, že nyní poštovná, která předtím nechtěla [koně] zprostředkovat, nyní protestovala proti koním, které jsme si připravili ve městě Héricourt, ale sama nás chtěla opatřit svými poštovními koňmi, nepřipouštějíc odpor vůči tomu, co mělo být uděláno! Poslali jsme tedy zmíněného Švýcara naproti koním, poslaným z Héricourtu, a museli je uklidnit několika francouzskými librami, aby se vrátili. A my jsme tedy kolem půl desáté v noci Bohu díky opustili toto špinavé a ubohé místo, projeli kolem jedenácté bez vizitace městečkem Arcey,¹²⁴ kde je první celnice Burgundského hrabství a kde bývají poutníci prohledáni, a přijeli po půl dvanácté do malého města L'Isle, ležícího na řece Doubs.¹²⁵ Zůstali jsme na poště, kde jsme zastihli večeřící zmíněné nejdůstojnější pány z Langheimu a Fürstenfeldu.¹²⁶

Nesnáze s jiným představeným pošty ve vsi Orchamps se podařilo včas zažehnat díky přítomnosti Mořice Elbela: „Zde měl nemalou hádku s prefektem pošty otec sekretář pana opata z Fürstenfeldu. Prefekt pošty chtěl totiž do jeho vozu zapřáhnout více koní, když jsem však promluvil dobré slovo k prefektovi, jenž mě už znal ze všech mých cest tam a zpátky, hádku jsem utišil a, jak řekl, kvůli mně povolil původní množství koní. Vyměnili jsme tedy poštovní koně a znovu a šťastně jsme vyrazili.“¹²⁷

---

¹²² L'Isle-sur-le-Doubs, v deníku „Lille.“

¹²³ V originále je hra se slovy propracovanější: „Magna hic vere erat miseria, nec focus nec locus, nec olla nec scutella in hac nobili domo postaria, erat ergo in Tave vere grande Auve!“

¹²⁴ V deníku „Arsé.“

¹²⁵ V deníku „Doux.“

¹²⁶ *Diarium 1771*, f. 40^v-43^r.

¹²⁷ *Diarium 1771*, f. 57^v-58^r.

Krátký úsek cesty mezi jedenáctým a osmnáctým říjnem, kdy výprava během zpáteční cesty ze Cîteaux projížděla Švýcarskem, nebyl poznamenán žádnými dopravními potížemi přesto, že ve Švýcarsku systém pošt neexistoval.¹²⁸ Bylo však o to snazší vypůjčit si koně například v některém cisterciáckém klášteře.

Rozdíl v kvalitě cest mezi Francií na jedné straně a Říší a habsburským soustátím na druhé byl už několikrát zmíněn. Deníkové zápisy tento stav pouze potvrzují. Zatímco cestování po Francii byl z tohoto úhlu pohledu bezproblémové, na jihu Říše byly poměry složitější. Nejnáročnější však bylo překročení českých hranic a napojení se na slušný systém bavorských dlážděných poštovních cest (i když i ty jsou v deníku často označovány za příliš skalnaté a kamenité). Členové výpravy z roku 1765, která nebyla odkázaná na poštovní služby, se zpočátku snažili vlastními silami, pomocí jízdního posla, zjišťovat nejkratší trasu cesty. Tento postup se ukázal jako velmi neprozíravý. Poté co od 24. března do 6. dubna každý den přšelo, někdy prý nepřetržitě celý den, rozvodnily se vodní toky natolik, že bylo nejen obtížné je překročit, ale že byly také zaplaveny cesty v jejich blízkosti. Nedlážděné cesty mimo poštovní trasy se navíc proměnily v blátivá koryta, v nichž vázla kola projíždějících kočárů. Obtíže na cestě vyvrcholily 2. dubna:

„Poradili jsme se, kterou cestou (kvůli stálým dešťům se všude zvedla velká povodeň a velké bláto) se nejlépe a nejbezpečněji můžeme dostat do Norimberku.¹²⁹ Bylo nám doporučeno, abychom do Norimberku jeli přes Kassel, Speinshart, Michelfeld a zavrhlí druhou trasu přes Weiden.¹³⁰ Už v pět hodin ráno jsme tedy vyslali kuchaře až do Kasselu a o šesté vyrazili a jeli do města Falxenber¹³¹ a přes řeku Naab. Narazili jsme na tak špatnou cestu, že horší je stěžít si představit. Dobrou hodinu za městem Arndorf¹³² jsme byli naším průvodcem¹³³ zavedeni do takového bláta, že čtyřspřeží nejdůstojnějšího pána vizitátora nebylo schopné ani největší silou vytáhnout prázdný kočár. Tady nám vstávaly vlasy a hlas vázl v hrdle. Stáli jsme uprostřed lesa, na pustém místě hrůzy a naprostého osamění,¹³⁴

¹²⁸Diarium 1771, f. 62^r.

¹²⁹ Výprava strávila noc z 1. na 2. dubna 1765 v bavorském Tirschenreuthu asi 20 km od českých hranic.

¹³⁰ Tirschenreuth leží přibližně 100 km severovýchodně od Norimberku. Doporučená trasa vedla nejprve téměř západním směrem přes Kastl (v deníku uváděno „Kassel“), Speinshart a dále na jihozápad přes Michelfeld. Zavržená trasa by směřovala na jih přes Weiden in der Oberpfalz a poté na západ do Norimberku.

¹³¹ Falkenberg.

¹³² Tuto lokalitu, uváděnou v deníku jednou jako „Arndorff“, podruhé „Arnsdorff“, se mi bohužel nepodařilo identifikovat.

¹³³ V lat. „nuncius“, tedy „posel“, byl jezdec provázející výpravu, jehož úkolem bylo mj. právě hledání správné trasy cesty.

¹³⁴ Lat. „in loco deserto horroris et vastae solitudinis.“ Elbel se inspiroval biblickou knihou Deuteronomium, 32:10: „Invenit eum in terra deserta, in loco horroris, et vastae solitudinis; circumduxit eum, et docuit; et

nevidouce člověka a neznající okolí. Pak přijel směrem od Arnsdorfu volný postilión se spřežením šesti silných koní, kterého jsme co nejzdvořileji zastavili, aby nám pomohl, a slíbili mu cokoli si bude přát. Ale ten nemilosrdný, hrbatý Palatin¹³⁵ odpověděl ve své krásné mateřštině „*uaa, as thuat ui Goath*“, ¹³⁶ a odebral se svou cestou. Z malého kopce jsme pak spatřili dobrou čtvrt hodinu vzdálenou vesnici, v níž jsme s největšími obtížemi našli čtyři voly, kteří s ještě většími obtížemi kočár vyprostili. Nejdůstojnější pán vizitátor se usadil ve voze mého pana opata, otec sekretář zůstal ve voze pana vizitátora, já pak, ve šlépějích apoštolů, kráčel vedle jako Petr, v neustálém dešti a nesmírným blátem. Ale oni volečci již nemohli kočár dále táhnout, museli být vypřaženi, a pak jsme byli navedeni zpět na správnou cestu, z níž nás svedl náš průvodce. Kočí nejdůstojnějšího pána vizitátora tedy znovu zapřáhl a vůz mého pána opata pomalu následoval. Sunuli jsme se tedy v neustálém dešti želvím krokem prašpatnou a neschůdnou cestou, projeli jsme asi půl hodiny nalevo ležícího opevněného nejstaršího města Falce, Waldecku, jenž má veliký hrad, nyní stářím rozbořený, a s občasným blouděním našeho průvodce jsme dorazili v půl čtvrté odpoledne do vsi Kassel, kde jsme pojedli obídek v nejubožejším hostinci. A protože jsme se neodvážili znovu zapřáhnout naše zcela vyčerpané koně, ani pro nevyhovující stav hostince přenocovat, sehnali jsme si po vesnicích osm jiných koní.

[...] Pokračovali jsme nejpomalejším tempem velikým blátem a projeli jsme částí bayreuthského panství u vsi Filigedorf¹³⁷ nedaleko oné velké a známé hory Rauchkulm.¹³⁸

Po těchto zkušenostech a podle rad, již se jim dostalo v různých hostincích po cestě, se členové výpravy rozhodli nadále držet poštovní trasy, takže se podobné události neopakovaly. Když výprava na zpáteční cestě téhož roku opouštěla podruhé Bavorsko, zní komentář deníku takto: „*Když jsme totiž řekli sbohem Bavorsku, opustili jsme také dlážděnou cestu, jež je v celém Bavorsku vynikající.*“¹³⁹

Pokud však nepřízeň počasí dosáhla extrémních podob, nebylo možné vyhnout se potížím ani na poštovní trase. Ve dnech 7. až 9. dubna 1768 při přechodu bavorského pohoří Fichtelgebirge musela cisterciácká výprava překonávat sněhové závěje, pod nimiž nebyla

---

custodivit quasi pupillam oculi sui,“ česky: „Nalezl jej v zemi pusté, na místě hrůzy a široké pouště; vůkol vodil jej, a učil; a ostříhal, jako zřítelnice oka svého.“ (Latinská verze: Vulgata Clementina; česká verze: „Svatováclavská bible,“ vydání z roku 1771.)

¹³⁵ Snad jde o slovní hříčku. Slovo „Palatinus“ znamená obyvatele Falce (Palatinatus), také však může označovat šlechtickou hodnost, která je zde zřejmě dáována do kontrastu s chováním postilióna.

¹³⁶ Snad nářečně: „Pomůže vám Bůh.“

¹³⁷ Filchendorf.

¹³⁸ Rauher Kulm. *Diarium 1765*, 2. dubna.

¹³⁹ *Diarium 1765*, 14.června.

cesta vůbec vidět a „bylo štěstí, že jsme měli koně a postiliony, kteří se drželi cesty jaksi po paměti. Projet s našimi koňmi by bylo nemožné.“¹⁴⁰

Negativní zkušenosti se dvěma cestami přes západní Čechy a Bavorsko přiměly další výpravu v roce 1771 hledat alternativní trasu, jíž by bylo možné dosáhnout Burgundska bez podobných potíží: „...protože cesta na Norimberk byla nejen nedobrá, ale velmi zle hornatá a kamenitá a nebezpečná neustálými povodněmi a vyléváním velkých vod a [nejdůstojnější páni] usoudili, že čas pro podniknutí cesty je již příliš krátký, změnili svůj úradek a rozhodli se raději zastavit v Plasích u nejdůstojnějšího pána generálního vikáře při návratu z kapituly a vést cestu přes Vídeň, Mnichov, Ulm a Freiburg, kde je zcela rovná a vynikající, aby mohli rychleji a bezpečněji dosáhnout Cîteaux (kteroužto cestu také skutečně doporučuji pro budoucí cesty, je totiž snadné podniknout cestu z Vídně do Dijonu poštou během osmnácti dní).“¹⁴¹ Závažnější potíže nenastaly dokonce ani při překračování Alp, k jejichž úspěšnému zdolání stačilo zapřažení většího množství koní, na což byly místní pošty připraveny.¹⁴²

Jinou komplikací, které výpravě v roce 1771 skutečně hrozilo, ale nakonec se jí vyhnulo, bylo přepadení. Podle varování osazenstva augšpurského hostince U Tří Maurů byla totiž týden předtím nedaleko pošta skutečně přepadena, trasa na Zusmarshausen byla stále nebezpečná, a proto bylo nevhodné vyrážet na cestu vpozdvečer, když už se blížila tma. Přesto výprava o půl šesté vyrazila a „s důvěrou v Boží pomoc“¹⁴³ se vydala „nejprve velmi pěkným okolím, pak ale samými nesmírnými lesy, v nichž jsme vskutku tu a tam spatřili mnoho sedláků s velikými holemi kvůli přepadávajícím lupičům, kteří se v těchto lesích ukrývají. Šťastně jsme však už za tmy dorazili po půl desáté do městečka Zusmarshausen...“¹⁴⁴ Že na bavorských silnicích nebylo zcela bezpečno, svědčil i případ teprve nedávno dopadeného lupiče Matthiase Klostermayra, s jehož osudy se výprava seznámila na zpáteční cestě ve městě Dillingen: „V tomto městě byl nedávno odsouzen a vpleten do kola tak zvaný Barischer Hiesel,¹⁴⁵ jenž byl slavný bavorský a švábský pytlák a spáchal se svými nohsledy mnohé zlo včetně vražd. Většina jeho druhů se vylámala z vězení

---

¹⁴⁰ *Itinerarium 1768*, f. 6^r.

¹⁴¹ *Diarium 1771*, f. 1^r.

¹⁴² *Diarium 1771*, f. 59^r.

¹⁴³ *Diarium 1771*, f. 23^r.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Matthias (nebo správněji Matthäus) Klostermayr (1736-1771), zvaný „Bayrische Hiasl“, tedy „bavorský Matěj“, byl obávaným lupičem, působícím na bavorsko-švábském pomezí. Roku 1770 byl zatčen a po mnoho měsíců trvajícím procesu byl 6. září 1771 popraven v Dillingen. Jeho tělo bylo posmrtně nejprve vpleteno do kola a nakonec rozčtvrceno. Už následujícího roku vyšel v Augšpurku, Frankfurtu a Lipsku jeho životopis a Matěj získal pověst bavorského Robina Hooda.

*a uprchla, on však se třemi dalšími zůstal zavřený. Jeho hlavu jsme viděli vystavenou na šibenici.*¹⁴⁶

Ubytování a strava

Společně s informacemi o využívání pošty a sjízdnosti cest tvoří postřehy, týkající se ubytování a stravování zřejmě nejdůsledněji vedenou linii záznamů v Elbelových cestovních denících. O tom, zda výprava zvolila za místo přenocování hostinec či soukromý dům, nebo zda využila pohostinství kláštera cisterciáckých spolubratří či jiných řeholníků, jsme informováni velmi pečlivě, stejně jako o kvalitě a nákladnosti zvolené varianty. Stejná pozornost je věnována stravě, a to jak v hostincích, kde je předmětem zájmu především vztah mezi cenou a kvalitou pokrmů, tak i v klášteřích. Nejkritičtější pohled cestujících opatů přitom v obou případech patřil jakosti místního vína.

Ubytování v cisterciáckém klášteře bylo samozřejmě pro výpravu nejvítanější a nejpřirozenější variantou. Zdaleka sice neplatil středověký úzus cestovat na generální kapituly výhradně od kláštera ke klášteru po předem stanovených trasách, i v 18. století však byla tato možnost hojně využívána. Podobná zastávka se často proměnila v několikadenní pobyt, avšak obvykle až poté, co představený daného kláštera silně naléhal, aby opati ještě zůstali. Platilo to především pro německou (a roku 1771 i švýcarskou) část cesty, ve Francii výpravy nocovaly spíše v městských a poštovních hostincích. Pravidelnou zastávkou se pro výpravy v letech 1765 a 1768 stal bavorský klášter Waldsassen nedaleko českých hranic. Zatímco v tomto výprava v roce 1765 strávila květnou neděli a shlédla zdejší provedení pašijí, samotné velikonoční svátky strávila v klášteře v Ebrachu. Obvyklá prohlídka kláštera byla tentokrát doplněna ochutnávkou místních vín: *Klášteř... má...převeliké vinné sklepy, plné slavného vína. Pili jsme zde vynikající franská vína z let 1631, 1706 a 1728...Zůstali jsme zde 8. a 9. dubna a bylo s námi mile zacházeno.*¹⁴⁷ V roce 1768 opaty do stejného kláštera přivedla mimo jiné povinnost Kajetána Březiny provést zde vizitaci. Výprava v roce 1765 se zastavila také v cisterciáckých klášteřích Kaisheimu a Fürstenfeldu. Trasa vedená přes Švýcarsko umožnila výpravě v roce 1771 návštěvu v klášteřích, s nimiž neměla česká provincie tak úzké styky jako s kláštery německými. Výprava tedy postupně přenocovala u sv. Urbana v kantonu Luzern, ve Wettingenu a v Salemu. Na území Říše pak opět následovaly pobyty v Kaisheimu a Fürstenfeldu.

¹⁴⁶ *Diarium 1771*, f. 73^r-73^v.

¹⁴⁷ *Diarium 1765*, 7., 8. a 9. dubna.

O něco méně často se naskytla příležitost ubytování v klášteře jiného řeholního řádu, nejčastěji „mateřského“ benediktinského. V roce 1771 na cestě přes rakouské země výprava postupně přenocovala v Melku, Lambachu a Salcburském klášteře sv. Petra. Pokud nebyl v dosahu jednodenní cesty samotný klášter, bylo možné ubytovat se v domě, který si v některém městě klášter udržoval, jak bylo obvyklé. Dokonce i v luteránském Ulmu měly své domy kláštery v Kaisheimu a Salemu. Protože výprava roku 1771 Ulmem jen projížděla, v žádném z těchto domů se opati neubytovali. Roku 1765 však využili přítomnosti ebrašského domu ve Würzburgu či fürstenfeldského v Mnichově a v roce 1771, kromě posledně jmenovaného, také svatourbanského v Solothurnu a domu kláštera Baumgartenberg v Linci.

Zdaleka ne tak komfortní, avšak někdy nutné bylo ubytování na farách či proboštstvích. K tomu však docházelo zřídka a spíše v nouzových situacích, jako například roku 1765 v bavorském Mähringu: *Zde jsme kvůli nehodě v hostinci rozbili stan u faráře nebo lépe administrátora místního kostela, jménem Bromberger. Tento čestný muž nás přijal vskutku ochotně, zvláště když se dozvěděl, že důstojní pánové mají celý oběd s sebou.*¹⁴⁸ Pro venkovského faráře bylo pochopitelně obtížným úkolem, postarat se o přibližně desetičlennou výpravu cisterciáckých prelátů.

Ve většině případů však byli opati nuceni využívat služeb hostinců. Větší města poskytovala výběr z několika možností, ubytování i strava byly obvykle na velmi dobré úrovni, čemuž odpovídaly také výrazně vyšší ceny. V cestovních denících jsou uváděny pouze ty případy, kdy požadovaná suma podle autora překračovala meze slušnosti. Větší vypovídací hodnotu mají cestovní účty, z nichž tento cenový rozdíl jasně vyplývá. Zatímco v menších obcích stál oběd několik zlatých, ve větším městě několikanásobně víc. V bavorském Altensittenbachu dala výprava za oběd 5 zlatých a 12 krejcarů, v Beinheimu nedaleko francouzských hranic 9 zlatých. Oproti tomu v bavorském Bílém beránkově stál oběd 43 zlatých, v Karlsruhe, v hostinci Stuttgartský dvůr, 39 zlatých a 20 krejcarů a v Mohuči U tří říšských korun dokonce 53 zlatých a 48 krejcarů.

Většina hostinců byla autorem deníku podrobena kritice buď pro nízkou kvalitu služeb, nebo pro nadsazené ceny, pochvaly se některý dočkal jen ojediněle. Výjimkami byly například L'Isle-sur-le-Doubs, kde byl hostinec „*dosti příjemný, měl tři krásné a stejně tak čisté pokoje...*“,¹⁴⁹ Straubing s „*vynikajícím*“¹⁵⁰ hostincem U Hroznu nebo Augšpurk:

---

¹⁴⁸ *Diarium 1765*, 30. března.

¹⁴⁹ *Diarium 1765*, 26. dubna.

¹⁵⁰ *Diarium 1765*, 11. června.

„zůstali jsme v krásném hostinci U Tří maurů. Hostinský, národností Vídeňan, vzděláním Pražan, příjmením Linay, byl čestný, velmi pohostinný a zdvořilý...“¹⁵¹

Mnohem častější a pestřejší je popis nedostatků ubytovacích zařízení. Nejhorší podmínky nabízely hostince bez jednotlivých pokojů, vybavené jedinou společnou noclehárnou. Nejvíce odstrašujícím příkladem byla místnost ve vsi Kerschbachu na bavorském území: „V jediném hostinci této vsi byl všehovšudy nejjedinější, nejubožejší a nejodpornější pokoj, v němž přenocoval hostitel s dětmi a lidmi všeho druhu. Z této místnosti vedla jedna vrata přímo do sousední páchnoucí stáje a nijak nezabraňovala v poslechu koncertu krav a koz.“¹⁵² Kvalita hostinců se obecně zlepšovala směrem na západ, není tedy překvapující, že lepší nebyly ani české hostince. „Hostinec [v Trpístech u Stříbra]¹⁵³ byl ubohý, podobný spíše stáji, a také vskutku když důstojní pánové vešli do místnosti, na vlastní oči spatřili, že ji obývá i dobytek.“ S jinými neočekávanými spolunocležníky se setkala výprava roku 1768 ve Frankenhamru, opět v Bavorsku: „Hostinský totiž, jenž byl luterán, lovcí a pošt mistr, stěží pro nejdůstojnější pány uvolnil nějaký horní pokoj a špinavou komoru. My ostatní pak společně se sluhy, postiliony a jinými nocležníky, jsme museli zůstat ve spodním společném pokoji, jenž byl velmi těsný. V této místnosti bylo takové množství černých skarabeů (lidově Schwaben), že nám celou noc neustále pobíhali přes ústa i po celém těle. Hned ráno, jakmile jsme zapálili svíčku, jsme odložili přikrývku a naše hábity spíše černé než bílé od těchto nelibých skarabeů. Celou noc jsem nemohl usnout.“¹⁵⁴ Přesto prý tento hostinec nebyl tak strašný, jako ten v Kerschbachu o tři roky dříve.

Ani oddělené pokoje však nemusely být pohodlnější, zvláště pokud se nacházely v podkroví. V Černošíně u Stříbra: „Hostinec byl mizerný, schody, po nichž jsme museli vystoupit, vypadaly jako v nějakém holubníku. Když jsme vystoupili nahoru, bylo všude „ihro durchleicht“¹⁵⁵ a špíny půl lokte.“¹⁵⁶ Stejný nedostatek doplňovala v Neustatu¹⁵⁷ jiná nepříjemnost, rušící spánek: „...nahoře kromě jednoho dosti ubohého pokoje, v němž zůstali nejdůstojnější páni, nebyly než dvě ubohé komůrky pod střechou, mající rozbitá okna, a nejjasnější střechu,¹⁵⁸ lidově „Ihro durch leuht,“ pročež se také stalo, že když celou noc

¹⁵¹ *Diarium 1765*, 1. června; a podobně i *Diarium 1771*, f. 21^r.

¹⁵² *Diarium 1765*, 5. dubna.

¹⁵³ V deníku „Tepistium“ (*Diarium 1765*, 29. března).

¹⁵⁴ *Itinerarium 1768*, f. 2r.

¹⁵⁵ Tedy že skrze střechu procházelo světlo. Jde o narážku na formální oslovení „Její Jasnost.“

¹⁵⁶ *Itinerarium 1768*, f. 1^v-2^r.

¹⁵⁷ Dnešní Titisee-Nustadt.

¹⁵⁸ V originále „serenissima.“ Podobná slovní hříčka jako v poznámce č. 155, výraz „serenitas – jasnost,“ může však znamenat také „oblohu.“

trval déšť a vítr, voda odevšad stékala do komory a mně po kapkách přímo na postel. Vítr pak tak ochladil naši komoru, že jsme celou noc stěží snášeli chlad. Péče nebyla lepší, hostinský s hostinskou však byli dobří a prostí lidé. V tomto městečku je kromě farního kostela klášter kapucínů, nepříliš vzdálený o krčmy, kde jsme zůstali; v noci jsme je totiž slyšeli se modlit. ¹⁵⁹

Někteří hostinští zřejmě s návštěvou hostů ani nepočítali, jako v hostinci v bavorské vsi Tegenbach, kde se poutníci zastavili při zpáteční cestě roku 1765 na oběd. Neměli tu prý ani talíře, ani sklenice, které si nakonec hostinský musel vypůjčit na místní faře. Pro náročné cisterciácké opaty byla proto snesitelnější možnost využití slušných či dokonce luxusních, ale předražených služeb. Frankfurtský hostinec U Zlatého anděla měl nepochybně svou úroveň, protože se při odjezdu Elbel zmiňuje: „...poté co jsme byli dobře očesáni od hostinského U zlatého anděla, ježž jsme nově pozlatili, ...jsme vyrazili na cestu.“¹⁶⁰ V roce 1765 navštívili opati také hostinec U Šesti černých hor, kde „o nás bylo dobře postaráno, ale také jsme museli dobře zaplatit.“¹⁶¹ Přestože se cestující mohl s vysokými cenami setkat především ve významných městech, mohlo ho potkat nepříjemné překvapení dokonce i v poštovním hostinci, například v Belfortu: „Poté co celou noc pršelo, přišlo i ráno představení, když jsme totiž chtěli odejít, museli jsme zaplatit za 8 vajec, průměrný chřest a 2 rybičky 150 liber, na naše peníze 56 zlatých, 40 krejcarů. Tedy: Poznamenejte otcové, запиšte bratři: ‚Hir ist nicht guth einzuköhren.‘“¹⁶² Jinak byly poštovní hostince levnější, avšak někdy výrazně méně kvalitní variantou ubytování než „soukromé“ hostince. Důvody k překvapení při placení účtu však mohly být i jiné, jako ve vsi Pfader nedaleko Straubingen: „Hostinský říkal, že je familiárem řádu, protože má syna jménem Edmund ve walderbašském klášteře cisterciáckého řádu. Za oběd si familiárně řekl 29 zlatých.“¹⁶³ A ani ve velkém městě nemusela mít výprava štěstí na kvalitní hostinec, jako v roce 1771 ve Vídni: „V čase oběda přišla dcera bratra nejdůstojnějšího pana opata žďárského, která je provdána za jakéhosi pana Melase,¹⁶⁴ kapitána granátníků z Colloredova regimentu, a právě zde přebývá. Navštívila nejdůstojnějšího pána svého strýce a na pozvání s námi zůstala přes oběd. Ten byl jak co do jídla, tak co do vína značně nevalný kvantitou a ještě

---

¹⁵⁹ *Diarium 1771*, f. 29^v.

¹⁶⁰ *Diarium 1765*, 15. dubna.

¹⁶¹ *Diarium 1765*, 19. května.

¹⁶² Zde není dobré se ubytovat. *Diarium 1765*, 18. května.

¹⁶³ *Diarium 1765*, 12. června.

¹⁶⁴ Michael Benedikt svobodný pán von Melas (1729-1806), ze Sedmíhradska pocházející pozdější podmaršál a velitel rakouského vojska u Marenga. Roku 1757 byl jmenován hejtmanem granátnické setniny pěšího pluku Bátthyányi, v listopadu 1768 se oženil s Josefínou Lock von Retsky. (Viz David Hollins, *Rakouští vojevůdci za napoleonských válek*, s. 26-29).

ubožejší kvalitou, a přesto stál 12 zlatých 22 krejcarů. V tomto hostinci jsou prý hosty samí Uhři. Jejich vkus se mi zdá nezáviděníhodný, hostinec je totiž dosti špinavý¹⁶⁵ a sluha zdejší jídelny, lidově Lehn-Laquay,¹⁶⁶ je zkrátka prostého chování. Ten brach totiž pil kdykoli se mu zachtělo a kdykoli umyl sklenici, vylil vodu či pivo na zem proti nám, sedícím u stolu, takže jsem se bál, aby neposkvrnil oděv přeslavné paní neteře nejdůstojnějšího pana žďárského, která měla drahé šaty.¹⁶⁷

O druhu podávaných pokrmů není v denících zmínka příliš často. Nejpodrobněji je popsána hostina v benediktinském klášteře sv. Petra v Salcburku, zřejmě největší gurmánský zážitek všech tří cest, soudě podle nadšení, s nímž je popisován: *Vyprosili jsme si svolení nejprve odsloužit mši a pak jsme...byli dovedeni k velkému stolu v opatské síni. Způsob předkládání jídel je zde úžasný. K obědu je zvykem po polévce vždy předkládat Vorspeis (jejž podávají také v Bavorsku) a pak se podává jedno jídlo vařené a pak pečené a tak dále. Kdo to nezná, myslí si, když vidí první pečeni, že již je konec jídla, ale zatím jsou bez konce přinášena další vařená a pečená jídla. K večeři dávají jen málo vařeného masa, ale spíše samé pečené, ke konci pak přinesou jediné vařené maso a na závěr oběda i večeře pak polévku z bobů na způsob velmi řídké kaše.*¹⁶⁸ Druhy a kvalita vín jsou komentovány výrazně častěji a s větším zaujetím s tím, že druhem vína je míněno označení vinařské oblasti, nikoli odrůda. Nejdříve se na své cestě územím Říše výpravy setkávaly s franskými víny, nejlépe ohodnocena je degustace ve vinných sklepích ebrašského kláštera v roce 1765 (viz výše). O tři roky později se tato příležitost naskytla znovu: *„Sklepy má [ebrašský klášter] velké, oplývající vínem, vínem to dobrým, vínem teologickým, vínem starobylým. Pili jsme totiž víno z předchozího století.*“¹⁶⁹ Dále na trase byla oblast rýnského vína, jímž byli členové výprav pohoštěni mimo jiné v Norimberku, Mohuči a Wormsu. V norimberském hostinci U Hořkoně¹⁷⁰ bylo navíc víno podáváno tradičním způsobem: *„[Hostinský] měl ušlechtilé rýnské víno, které nám podle zdejšího zvyku předložil v zeleném skle, zvaném lidově „grönr Römrn.“*“¹⁷¹ Ve Wormsu bylo možné ochutnat jeden z nejslavnějších produktů německého vinařství: *„V sousedství města roste nejlepší rýnské víno zvané „Lieben Frauen Milch.“*“¹⁷² V zápise ze zastávky ve Waldsee na zpáteční cestě roku 1771 je chváleno také místní moselské víno. S vychvalovanými německými víny

¹⁶⁵ „Schmucidus“.

¹⁶⁶ Tedy „Lehnlakai“, také „Allabottsbedienter“, sluha připravený posloužit na zavolání.

¹⁶⁷ *Diarium 1771*, f. 4^r.

¹⁶⁸ Lat. „jusculum ex Pultibus permodum Caschoviae tenuissimae.“ *Diarium 1771*, f. 11^r.

¹⁶⁹ *Itinerarium 1768*, f. 3^v.

¹⁷⁰ „Bei den Bitterholz.“

¹⁷¹ *Diarium 1765*, 4. dubna.

¹⁷² Dnešní „Liebfraumilch“ je ve skutečnosti směs několika vinných odrůd. *Diarium 1765*, 16. dubna.

kontrastuje častá kritika nedostatečné kvality vín po překročení francouzských hranic. Zvláště v Alsasku a Franche-Comté zřejmě vína silně zaostávala za očekáváním cestujících mnichů. První překvapení nastalo hned po překročení hranice v Druseheimu: „*Pivo, které bylo v Říši dost ubohé, jsme zde zcela postrádali a nenašli jsme tu nic, než velmi kyselé víno, zásluhou čehož jsme v tomto rákosnatém místě mohli zpívat onen hymnus: Zde ocet, žluč, rákos.*“¹⁷³ Lepší situace nebyla ani ve městě Schlettstadt,¹⁷⁴ které „je dost pěkně postaveno a příjemně položeno u řeky Ill, jen víno, které bylo kyselé, činilo z města Schlechtstat.“ Vína burgundského hrabství jsou v deníku kritizována několikrát a závěrečná charakteristika provincie Franche-Comté nakonec shrnuje tyto poznatky do konstatování, že jsou zdejší vína obecně „ubohá a kyselá.“

Kvalita burgundského vína (tedy pocházejícího z Burgundského vévodství) není nijak komentována, i nadále je však tento druh používán jako vzor všech ostatních vín. Zřejmě tedy naplnilo očekávání. Pouze v roce 1771 si mohli opati vychutnat příjemné překvapení v Neuchâtelu: „*V tomto knížectví roste nejlepší víno v celém Švýcarsku. Červené je stěží k rozpoznání od burgundského, proto se také v Německu a Holandsku vydává za nejlepší burgundské.*“¹⁷⁵

Cla, poplatky a úplatky¹⁷⁶

Snad nikde v Evropě nebyl ve druhé polovině 18. století tak komplikovaný celní systém jako ve Svaté říši římské. Platit bylo nutné nejen na hranicích jednotlivých států, ale často také po příjezdu do svobodných říšských měst. Cla byla navíc doplněna množstvím dalších více či méně rozumně zdůvodněných poplatků, o nichž ještě bude řeč. Neméně složitá byla struktura měn, užívaných na území Říše. I této problematice se Mořic Elbel na několika místech v deníku věnuje, a to vždy při překračování francouzských hranic, kde bylo nutné vyměnit peníze. V deníku z roku 1771 rozebírá spíše nuance říšského systému, zatímco poznámka roku 1765 popisuje francouzskou měnu:

„*Zde jsme si vyměnili francouzské peníze, vzali jsme za několik dukátů (ale mělo svůj význam, zda to byly holandské nebo císařské nebo kremnické) necelých 11 francouzských liber, což na naše peníze dělalo přibližně 4 zlaté rýnské a 8 krejcarů. Ale protože jsou nyní naše dukáty vydávány ,in archio,‘ měli jsme na některých dukátech škodu, totiž 6 krejcarů*

¹⁷³ Správně „Hic acetum, fel, arundo“ ze 7. sloky hymnu *Pangue lingua*. *Diarium 1765*, 18. dubna.

¹⁷⁴ Dnes francouzsky Sélestat.

¹⁷⁵ *Diarium 1771*, f. 60^v.

¹⁷⁶ Tolarový systém zpracován na základě: Vorel 2003, s. 137-166.

na holandských, 8 krejcarů na císařských a 10 krejcarů na kremnických. Jako totiž jinak bylo nejlepší volbou vybavit se na tuto cestu do Cîteaux holandskými dukáty, tak nyní nárůst ceny dukátů způsobil opak. Všechny dukáty bez rozdílu totiž mají v Říši hodnotu 5 zlatých císařské měny, což v našich penězích dělá 4 zlaté a 10 krejcarů. Nejlepší tedy je platit v našich končinách dukáty, venku, jako v Bavorsku a celé Říši, stejně jako v rakouském Švábsku¹⁷⁷ a dalších krajích v Říši, jež k nám patří, pak říšskými zlatými – celými, dvacetníky a desetníky. Jakýkoliv zlatý, ať už saský či jiný, má totiž v celé Říši hodnotu 1 zlatý a 12 krejcarů. Proto 5 desetníků dělá 60 krejcarů říšské měny čili jeden zlatý.¹⁷⁸

„Zde najednou ztratil hodnotu náš měšec. Ve všech francouzských oblastech totiž neobíhají jiné peníze než francouzské, a z nich jen ty současného krále. Ani široké francouzské peníze Ludvíka XIV. tedy nemají hodnotu a jsou zabavovány. Ze všech našich peněz měly hodnotu jen tak zvané Laub-thalern neboli 2 zlaté rýnské 16 krejcarů, ale protože jsme jich měli málo, s velkými obavami jsme museli peníze vyměnit, ale nakonec s malou škodou. Francouzská měna, která je v oběhu, obsahuje „liar“, z nichž 4 dělají jedno „sous“, „six liar“ neboli 6 liar, „deux sous“ čili 2 sous, „six sous“, 6 sous, „douze sous“ čili 12 sous, „vingt quatre sous“ čili 24 sous. Všechno je pak přepočítáváno na „livre“ čili libru. A francouzský zlatý je takový: 1 zlatý 8 krejcarů dává 3 libry, široký císařský francouzský, takzvaný Laub-thaler čili 2 zlaté 16 krejcarů dává 6 liber a je to stříbrná mince. „Liar“ a „sous“ jsou pak mince měděné. Zlaté mince se nevydávají, kromě „Louis d'or“, který má hodnotu 24 liber čili v našich penězích 4 široké císařské, lidové Laub-thaler.“¹⁷⁹

Přestože se systém měn, fungující v Říši a Habsburské monarchii ve druhé polovině 18. století může zdát komplikovaný, stav v první polovině téhož století byl ještě o poznání složitější. Zásadní vliv na proces sjednocování měny měla měnová reforma Marie Terezie ze 7. listopadu 1750. Rakouská monarchie jí přistupovala na tzv. „kolínskou hřivnu“ jako základní měřítko pro určení obsahu ryzího stříbra v obíhajících mincích. Do té doby se Habsburská monarchie odlišovala užíváním vlastní „vídeňské hřivny“, jejíž užití bylo nyní uvedeno do souladu s kolínskou. Z kolínské hřivny stříbra (233,8555 g) mělo být vyrobeno deset tolarů, každý tolar tedy obsahoval 23,4 g ryzího stříbra, čímž se také snížila ryzost použitého kovu. Tolar však také definitivně přestal být základní jednotkou tohoto systému,

---

¹⁷⁷ Tedy jedné z rakouských enkláv uprostřed území Říše, souhrnně zvaných Vorderösterreich.

¹⁷⁸ *Diarium 1771*, f. 30^v.

¹⁷⁹ *Diarium 1765*, 17. dubna.

v němž se nadále pracoval především se zlatými rýnskými (tedy „florény“) a krejcarý, přičemž jeden zlatý se rovnal šedesáti krejcarům, zatímco tolar sto dvaceti. Všechny mince až do hodnoty jednoho krejcaru měly mít svůj patřičný obsah stříbra, nejednalo se tedy o kreditní platidla a i zlaté rýnské tedy byly stříbrnými mincemi. V Habsburské monarchii byly také raženy dva druhy zlaté mince: císařský dukát a o něco hodnotnější kremnický dukát, jejichž způsoby přepočtu jsou důkladně rozebrány v první ukázce z deníku. Oficiální poměr byl určen přepočtem na krejcarý; dukát měl hodnotu 250 krejcarů.

Tento systém byl prozatím platný pouze pro dědičné země Habsburského rodu. V Rakouském Nizozemí byly raženy hodnotnější mince, jež měly konkurovat francouzským *écus*, zatímco v Říši zůstával zachován dosavadní stav. Význam reformy Marie Terezie však spočíval také v tom, že se díky ní staly nové tolary nejužívanější středoevropskou stříbrnou mincí. Už roku 1753 uzavřelo Rakousko a Bavorsko konvenci o společné měně, jíž Bavorsko (byť prozatím dočasně) přistoupilo na rakouský systém a jíž také měna dostala svůj název „konvenční.“ Zlom nastal po sedmileté válce, kdy řada říšských států, jejichž ekonomiky byly válkou destabilizovány, rovněž sjednocovaly svou měnu s rakouskou. Právě šedesátá léta 18. století tedy byla dobou změn, vedoucích ke zjednodušení měnové struktury v Říši. Významnou výjimku však tvořilo Prusko, jež si jako hlavní protivník Rakouska ve středoevropském prostoru uchovalo vlastní tolarový systém, archaičtější, využívající zlomky tolaru až do jedné dvanáctiny a také grošový systém.

Francouzskou variantou tolaru bylo „stříbrné *écu*,“ součást měnového systému, zavedeného Ludvíkem XIII. Tato mince byla rovněž nazývána „francouzský tolar,“ „*Louis d'argent*“ (tedy „stříbrný Ludvík“), nebo německy „*Laub-Taler*,“ „listový tolar,“ podle ornamentu v podobě věnce z listů, jímž byla mince ozdobena; největšího významu dosáhla v první polovině 18. století, kdy hojně obíhala i na říšském území, po výše zmíněných reformách v 50. a 60. letech se však vyskytovala jen výjimečně. Nejhodnotnější mincí tohoto systému byl „*Louis d'or*,“ tedy „zlatý Ludvík,“ níže než *écu* naopak stály měděné „*liardy*“ a „*sous*.“

Celní poplatky, vyžadované při překračování hranic států či provincií, představovaly často menší zátěž pro výpravu, než celní prohlídky, jež je doprovázely. Ve Francii bylo nutné podstoupit prohlídku vždy po příjezdu do nové provincie, a to někdy jak přímo na hranici, tak po příjezdu do hlavního města. V roce 1765 byla výprava prohledána ve Štrasburku, v Arcey, první vesnici Franche-Comté a v hlavním městě téže provincie Besançonu, a nakonec v Auxonne, prvním městě Burgundského vévodství. Při zpáteční

cestě prohlídky zmiňovány nejsou. V roce 1771 cisterciáci projeli Arcey i Besançon bez prohlídky (Štrasburk tentokrát na jejich trase neležel), v Besançonu byli dokonce „*se ctí vpuštěni*“, není však vysvětleno, čím byla tato změna způsobena. O to větší potíže následovaly při průjezdu Auxonne, ne však pro české opaty, nýbrž pro opata kláštera ve Fürstenfeldu, jenž se nedlouho předtím se svým kočárem k české výpravě připojil: „*A stejně jako jsou na hranicích každé francouzské provincie přísné prohlídky příchozích kvůli vybírání tabákového cla, i my jsme byli na celnici prohlédnuti. Nejdůstojnějšimu pánu z Fürstenfeldu, jenž s sebou vezl svůj tabák, se zle vedlo. Všechen mu totiž vzali a hrozili, že bude muset pravděpodobně dát velikou pokutu. Tu pak nevyžadovali, ale musel toliko udat svoje jméno a vlastnoručně se podepsat.*“¹⁸⁰

Dobře sledovatelný je v deníku z roku 1771 postup při vybírání cla v Rakousku a zvláště v Bavorsku. Nejprve bylo potřeba zaplatit clo a absolvovat prohlídku ve Vídni, při níž dva rýnské zlaté stranou pro celníky zažehnalý hrozící důkladné rozbalení všech zavazadel.¹⁸¹ Další celnice stála nedaleko za Purkersdorfem, městečkem ležícím západně od Vídně: „*...dojeli jsme do osamělé celnice při cestě a zaplatili clo osm a půl krejcaru za každého koně. Zažili jsme nové neštěstí, celník totiž žádal pro oba kočáry potvrzení, která jsme obdrželi na celnici ve Vídni za zaplacené clo. Ta však komorník buď ztratil, nebo úplně zapomněl, proto chtěl celník za tyto pasy dva zlaté. Nastala velká hádka, přikázali jsme tedy postilionovi, aby jel dále, a onomu hrubému druhovi jsme nic nedali.*“¹⁸² Další platbu deník zmiňuje až ve Frankenmarktu, poslední rakouské vsi. Stížnost v dalším deníkovém zápise však možná naznačuje, že nebyly v deníku zmíněny všechny platby: „*Dne 18. srpna jsme vyrazili ráno po čtvrté a tak jsme půl hodiny odsud dali sbohem Rakousům a vjeli jsme na bavorské území, když jsme, Bohu díky, zaplatili poslední clo. V Rakousích jsme totiž téměř celou cestu museli držet váček s penězi otevřený, abychom neustále platili clo.*“¹⁸³ V Altenmarktu an der Alz, kde byla první bavorská celnice, se výprava seznámila se způsobem, jímž se platilo clo za průjezd Bavorskem, a jež Elbel velmi chválí. Ihned po překročení hranice totiž cestující nahlásili trasu, po níž hodlají Bavorskem projet, celník vypočítal stanovenou sumu (v tomto případě čtyři zlaté rýnské) a po zaplacení vystavil potvrzení, jež potom stačilo předložit v dalších kontrolních místech a odevzdat při opuštění Bavorska. Podle tohoto scénáře také vše skutečně probíhalo, takže při kontrole potvrzení

---

¹⁸⁰ *Diarium 1771*, f. 44^v.

¹⁸¹ Samotné clo činilo jen 48 krejcarů!

¹⁸² *Diarium 1771*, f. 5^f.

¹⁸³ *Diarium 1771*, f. 10^f.

v Mnichově ani při jeho odevzdání v poslední bavorské vsi Friedbergu už nebylo nutné platit další obnos.

Při návratu téhož roku neabsolvovala výprava celní prohlídku při vstupu na bavorské území a při jeho opouštění jen zaplatila 2 zlaté rýnské a 16 krejcarů. Potíže následovaly na rakouské straně hranice, v Haagu am Hausruck: „*Ale po třetí hodině jsme přijali poštu, rozloučili se s Bavorskem a přijeli kolem osmé do městečka prvního v Rakousku, do Unterhaagu*¹⁸⁴ *a byli jsme našimi velmi přísně prohledáni. Především jakýsi revizor tabáku, který o sobě říkal, že je Čech z Hostinného*¹⁸⁵ *a přítel otce Štěpána Thima ze Žďáru byl v tom městečku nejhrubější a z krajanské náklonnosti vše prohlížel rysím zrakem, nic však nenašel. Také jsem tomuto hrubému druhovi nic nedal. Dalšímu celníkovi, jenž otevřel naše věci, avšak stěžl se čehokoli dotkl, jsem něco dal pravicí, aby o tom nevěděla levice. Z vděčnosti nám potom dal otevřené potvrzení, abychom nemuseli být znovu prohledáni po příjezdu do Vídně.*“¹⁸⁶ Potvrzení ve Vídni skutečně fungovalo.

Při cestě po Německu v roce 1765 nejsou zápisy o placení cla důsledné, z deníkových zápisů z tohoto roku je ale možné vyčíst informace o několika jiných jednorázových poplatcích, které byli cestující nuceni zaplatit. Za překročení Rýna po mostě v Mohuči zaplatila výprava 7 zlatých,¹⁸⁷ na cestě nedaleko Frankfurtu k placení nakonec nedošlo: „*Zde na veřejné cestě nás překvapené donutilo zastavit sedm ozbrojených sedláků. Když viděli, že jsme duchovní, zdvořile nás pozdravili a stáhli se. Tito sedláci tu totiž musejí hlídat a bránit, aby se touto cestou kupci a vozy se zbožím nevyhýbali zaplacení mýta. Tato cesta totiž není veřejná, ale je to zkratka do Frankfurtu.*“¹⁸⁸ A finanční ztrátě se z podobného důvodu vyhnula i výprava, jež v říjnu roku 1771 projížděla Švýcarskem: „*Pak jsme na mostě přes řeku Cylle,*¹⁸⁹ *jež teče z Neuchâtelského jezera do Bienského jezera, lidově „Bieler-See“, dali sbohem knížectví Neuchâtelu a vjeli do kantonu Bern, zcela kalvínského, největšího a nejpřednějšího v celém Švýcarsku. Na tomto mostě je celnice, na níž musejí zaplatit clo všichni, kteří projíždějí po mostě, s výjimkou duchovních, což jsem se rozhodl poznamenat, abych zaskočil naše katolíky v našich zemích.*“¹⁹⁰ Naopak při překračování mostu přes Rýn v opačném směru a roku 1771 nakonec cestující opatí zaplacení mýtného neunikli: „*Přihodila se nám zde následující směšná věc: pod městem*

---

¹⁸⁴ Dnešní ves Unterhaag leží mnohem severněji, spíše jde o Haag am Hausruck.

¹⁸⁵ Arnaviensis.

¹⁸⁶ *Diarium 1771*, f. 76^r.

¹⁸⁷ *Diarium 1765*, 15. dubna.

¹⁸⁸ *Diarium 1765*, 13. dubna.

¹⁸⁹ Řeka Zihl, francouzsky Thielle.

¹⁹⁰ *Diarium 1771*, f. 62^r.

*Güntzburg v jisté vsi, kde je most přes Rýn, jež jsme přejeli, nás z tohoto mostu následoval maličký šestiletý chlapec a chtěl po nás clo. Protože nám postilióni řekli, že pošta nic neplatí, nic jsme mu nedali. Tento chlapec tedy stále běžel za námi od mostu dobrou čtvrt hodinu a stále vyskakoval a volal, abychom zaplatili, protože jinak dostane od svého otce rákoskou, a nedal se nijak odehnat. Aby ho tedy nepostihl tento trest, dali jsme mu, co po nás chtěl.*¹⁹¹

Specifický poplatek vymáhali celníci po příjezdu do Štrasburku, jak uvádí deník z roku 1765: „*Tady jsme v bráně nebyli prohlíženi, jak nám bylo naznačováno, ale když jsme dali 3 libry jako takzvanou „tajnou daň,“ vyvázli jsme, a tak je potvrzeno: „Wer schmirt, der fahrt.*“¹⁹² Dávat něco „pravici, aby o tom nevěděla levice,“ bylo zřejmě natolik pevným, byť nepsaným pravidlem, že i tyto výdaje představovaly pro cestovní měšec cisterciáckých opatů poměrně významnou položku. V případě celních úředníků však úplatek znamenal jejich menší horlivost při prohlížení cestovních zavazadel a výrazné usnadnění povinných procedur při překračování hranice. Drobné finanční obnosy se platily také postiliónům, údaje o jejich placení v případě cisterciáckých cest ve sledovaných letech existují jen díky dochovaným cestovním účtům. Pravidelnými položkami v účtu jsou *schmiergeld* a *trinkgeld*. Jak naznačují názvy, první z těchto poplatků byl určen na kolomaz a práci odvedenou při mazání kočárů, druhý byl příspěvkem na zahrnutí žízně koní i postiliónů. Podle císařsko-královského mandátu ze 4. září 1773 byla výše obou těchto poplatků úředně stanovena. Za mazání se na rakouských a českých poštách mělo platit 6 krejcarů na jednu poštu, plus dalších 8 krejcarů za kolomaz. Výše *trinkgeldu* byla určena složitěji a závisela na počtu najatých koní a postiliónů, neměla však přesáhnout hodnotu dvou rýnských zlatých.¹⁹³ O několik let dříve na území Svaté říše římské však cisterciáckí opati platili za stejné služby o něco vyšší částky. Podle cestovních účtů dosahovala hodnota *schmiergeldu* i *trinkgeldu* obvykle několika zlatých. V případě těchto dvou položek se jednalo o úředně stanovenou přírůžku nad rámec běžné ceny poštovních služeb, přesto obecně rozšířené¹⁹⁴ přísloví, uvedené výše v souvislosti se štrasburskou tajnou daní, poukazuje na způsob, jakým byl *schmiergeld* v této době obecně chápán.

Drobné částky, jež cisterciáckí opati ponechávali hostinským, průvodcům a dalším osobám, jejichž služeb během cesty využili, jsou v účtech označeny jako *discretiones*.

---

¹⁹¹ *Diarium 1771*, f. 73^r.

¹⁹² Tedy „Kdo maže, ten jede.“ *Diarium 1765*, 18. dubna.

¹⁹³ Johann Christian Olearius, *Geographisches Hand- und Postbuch*, díl II., s. 177.

¹⁹⁴ Uvádí je i Milan Hlavačka, *Cestování v éře dostavníků*, s. 68, stejně jako několik dobových komentářů, zpochybňujících užitečnost *schmiergeldu*.

Takovéto spropitné však zřídka kdy přesáhlo hodnotu jednoho zlatého. Na cestě z Frankfurtu nad Mohanem do Mohuče od 13. do 15. dubna 1765 tedy účty uvádějí mimo jiné následující položky: *spropitné při návštěvě frankfurtské radnice – 4 zlaté a 15 krejcarů; spropitné v místní knihovně – 4 zlaté; kostelníkovi v místním dómu – 1 zlatý; schmiergeld a trinkgeld za cestu z Frankfurtu do Hattersheimu am Main – 3 zlaté; trinkgeld kočímu – 40 krejcarů; číšníkovi – 1 zlatý a 36 krejcarů; schmiergeld a trinkgeld za cestu do Mohuče – 3 zlaté a 24 krejcarů; mýto na mostě před Mohučí – 3 zlaté a 24 krejcarů.*¹⁹⁵

Výdaje na různé poplatky a spropitná ve Vídni uvádějí účty z roku 1771: *clo v Taboru*¹⁹⁶ – 48 krejcarů; *spropitné celníkovi v Taboru – 2 zlaté; spropitné postilionům za cestu do Vídně – 2 zlaté; pro chudé hudebníky – 20 krejcarů; pro tančícího chlapce – 17 krejcarů; najatému sluhovi – 40 krejcarů; spropitné služebným a kuchařce v domě*¹⁹⁷ – 1 zlatý; *za víno pro postiliony – 18 krejcarů.*¹⁹⁸ Stejně účty v závěru přinášejí i zajímavé údaje o celkových sumách, utracených během cesty za jednotlivé druhy plateb:

<i>Za spropitné</i>	<i>158 zlatých 57 krejcarů (!),</i>
<i>za cla</i>	<i>50 zlatých 32 krejcarů,</i>
<i>za různá potvrzení a listy</i>	<i>20 zlatých 13 krejcarů,</i>
<i>za opravy a další výdaje</i>	<i>212 zlatých 31 krejcarů.</i> ¹⁹⁹

Svatá místa a zázraky

O tématech, jimž byla dosud věnována pozornost, píše Mořic Elbel ve svých denících především proto, že tyto informace mohly velmi pomoci případným dalším vyslancům na cestách do Cîteaux. A stejné údaje byly zřejmě i hlavním důvodem pro samotný vznik deníků. Přesto deníky nebyly natolik oficiálními dokumenty, aby jejich autor nemohl promítat do popisu cest své osobní zájmy a používat vlastní styl líčení událostí. Zatímco například zájmy Josefa Jahna, autora deníku z roku 1699, jsou z textu velmi dobře patrné – důraz je kladen na shlédnuté architektonické zajímavosti – u Elbela jednoznačně zaměření chybí. Je však pochopitelné, že jej jakožto řeholníka a kněze zajímaly veškeré

¹⁹⁵ *Auf der Reise nacher Cistercz in Burgundien seynd augegeben worden*, 13. až 15. dubna.

¹⁹⁶ Tabor je část vídeňského opevnění, vybudovaná v 15. století.

¹⁹⁷ Tedy zřejmě v hostinci, v němž výprava obědvala.

¹⁹⁸ *Expositum (účty 1771)*, 14. srpna.

¹⁹⁹ Tamtéž, závěrečná strana.

otázky, spojené s náboženským životem. Sakrální stavby jej zajímají víc než světské, kostelní poklady více než bohatství aristokratů, relikvie více než světské kuriozity. Charakteristiku každého města či kraje uvádí informace o konfesním složení obyvatelstva. Zcela mimořádnou pozornost věnuje navštíveným, shlédnutým a vyslechnutým místům, předmětům a příběhům, přímo či nepřímo spojeným se zjevným působením Boží moci na zemi. Záznamy takových zážitků tvoří vlastně natolik zřetelnou soustavně vedenou linii v obsahu deníkových zápisů, že působí v kontrastu k pečlivě zaznamenávaným podrobnostem praktických aspektů cestování. Hluboko v osvíceném století projevuje Elbel pramálo ironie či skepse i vůči příběhům o krucifixech, na nichž se Ukřižovaní ve vypjatých okamžicích pohybují, chytají lupiče a trestají rouhače, a jejichž životnost je i jindy zjevná, neboť jim rostou vlasy a vousy, nebo o ďáblech, kteří unášejí stejné provinilce rovnou do pekel. Snad se tak projevuje korektní přístup, umožňující čtenáři deníku, aby si na řečené „skutečnosti“ udělal názor sám, spíše než bezmezná víra – její limity se ostatně v některých situacích projevují, jak bude ještě řečeno.

Nejobvyklejším způsobem setkání s Božím působením jsou ovšem návštěvy chrámů se svatými obrazy či ostatky. Úcta k nim je cisterciáckými opaty během cesty projevována velmi důsledně a jejich návštěva je nepochybně často důvodem výběru určité trasy, zvláště pokud jde o místa a předměty, spojené s historií a legendistikou cisterciáckého řádu. Vrcholem cesty je samozřejmě i z tohoto úhlu pohledu samotné Cîteaux a jeho okolí, plné stop po svatém Bernardu z Clairvaux a dalších otcích řádu. A vrcholem podrobného popisu chrámu ve „ctihodném arcicenobiu“ je zase výčet těl svatých, která zde spočívají: za hlavním oltářem „*jsou zazděna těla sv. Palladie a sv. Lamie z družiny sv. Voršily, v jejichž hrobce je neustále slyšet jakýsi šepot,*“²⁰⁰ především jsou zde však těla svatých otců Štěpána Hardinga a Alberika a ostatky svatého biskupa Alana, spočívající pod sochou Panny Marie při vstupu z kostela do klauzury. Významný je také kostelík sv. Edmunda, v němž si členové výpravy mohli přečíst nápis že „*zde byl postaven první příbytek v Cîteaux a roku 1106, dne 16. srpna byl... vysvěcen ke cti Boží pod přímluvou triumfující císařovny nebes, přemocné Panny Bohorodičky, patronky celého Cîteaux.*“²⁰¹ Seznam ostatků uchovávaných v Cîteaux je dlouhý, ačkoli jde jen o ty relikvie, jež „*stojí za to zmínit: Část Kristova kříže; krev Kristova, zachycená v šátku, a hlína, zakrvácená Kristovou krví, v křišťálové lahvičce; trn z Kristovy trnové koruny, vložený do stříbrného a pozlaceného kříže, zhotoveného*

---

²⁰⁰ *Diarium 1765*, Poznámky ze Cîteaux.

²⁰¹ Tamtéž.

svatým biskupem Eligiem;²⁰² hlava sv. Zachariáše, otec sv. Jana Křtitele; pravá paže sv. Jana Křtitele bez ukazováčku pod třemi různými klíči; žebro sv. Ondřeje apoštola; z lebek sv. apoštolů Petra a Pavla; hlavy svatých panen a sester Víry, Naděje a Lásky, umučených v prvním století; relikvie sv. Alberika, Štěpána a Bernarda zavřené v truhličce: horní část hole ze slonoviny sv. Štěpána a Alberika, dřevěné křeslo sv. Bernarda, pozlacený brk ve tvaru píšťaly [sloužící] k zachycení Kristovy krve při někdejším přijímání pod obojí způsobou, brašna, nože a vévodská hůl vévodů burgundských, zakladatelů, brevíř, deník a rouška pro kalich, vyrobené prvními mnichy z kůry stromů a patřící sv. Robertu.²⁰³

Ve volném dni před začátkem kapituly roku 1765 navštívila výprava také hrad Fontaines,²⁰⁴ rodiště sv. Bernarda a příbytek jeho rodičů - sv. Tecelina a sv. Alcedis. Roku 1765 zde ještě fungoval francouzským králem založený, nepříliš prosperující klášter feuillantů, jedné z raných reformovaných větví cisterciáckého řádu. Hlavní oltář zdejšího kostela byl údajně postaven přímo v místě, kde se svatý Alcedis kdysi narodil sv. Bernard.

Jistě ne náhodou vedla trasa výprav v letech 1765 i 1768 přes svobodné císařské město Špýr nedaleko francouzských hranic. Návštěva sv. Bernarda, kázajícího druhou křížovou výpravu ve Svaté říši římské a také ve zdejším dómu, se později proměnila v řadu variant vyprávění o událostech, které se zde o vánocích roku 1146 odehrály, a Špýr s milostivou sochou Panny Marie se stal jedním z posvátných míst cisterciáckého řádu. Když sem 16. dubna 1765 dorazila výprava vedená Fortunátem Hartmannem, byla katedrála i město v troskách: „V tomto městě je ihned patrná bída, způsobená vypálením od Francouzů, zvláště v nejrozlehlejších kostele, katedrále, která je celá s výjimkou presbytáře dosud rozbořena. V tomto kostele zbyla jedině socha Panny Marie, která kdysi pozdravila svatého Bernarda a již jsme oddaní zvláště horlivou zbožností. Je zde k vidění ono místo kde kdysi tato socha stála, vyhloubené ve zdi hned pod schody presbytáře napravo. Když svatý otec Bernard, jak se píše v Životě, vstoupil do kostela, pomodlil se Zdravas, královno, třikrát poklekl a pozdravil ji ‚O milostivá, ó přívětivá, ó přesladká panno Maria!‘ Ale zůstalo zde označeno jen místo třetího pokleknutí, jež svatý otec Bernard učinil, další dvě znamení leží pohřbena pod troskami kostela...“²⁰⁵ Deník uvádí jen stručný popis ikonograficky velmi vděčné události ze života sv. Bernarda, která se měla odehrát o Vánocích roku 1146 v katedrále plné lidí, shromážděných před půlnoční bohoslužbou. Efektním výstupem Bernard, kázající právě na své cestě Německem druhou křížovou

²⁰² Sv. Eligius (ca. 590 - ca. 660), biskup v Noyonu, hlavní rádce Dagoberta I.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Dnes jsou Fontaines-les-Dijon součástí města Dijonu.

²⁰⁵ *Diarium 1765*, 16. dubna.

výpravu, nejen získal pozornost shromážděného davu, ale také vytvořil nové cisterciácké poutní místo. Proto ani výprava Kajetána Březiny návštěvu sochy, nevynechala, zápis ze dne 21. dubna 1768 však, co se týče pověsti, jen odkazuje na předchozí deník.

„Projevení úcty“ či „zbožnosti“ svatému obrazu či soše je v deníku často užívaná formulace. Špýrská Panna Maria si takovou úctou zaslouhovala obzvlášť, takže „*dne 17. dubna byla nejprve sloužena mše v katedrále u sousedního oltáře oné divotvorné sochy (tato socha totiž nemá vlastní oltář)*“.²⁰⁶ Každá z výprav navštívila několik více či méně významných míst mariánského kultu, a to často ještě na českém území nebo nedaleko za hranicemi. Deník z roku 1765 se při zastávce v bavorském Tirschenreuthu zmiňuje, že zde „*v kostele mají milostnou Pannu Marii po způsobu Panny Marie špýrské. Socha je hliněná, která poprvé se poprvé zaskvěla milostmi roku 724*“.²⁰⁷ Nedaleko Špýru, ve Wormsu, „*v katedrálním kostele nezůstalo nic ohněm nepoškozeno, kromě jediného obraz Panny Marie, který je nyní oddaně uctíván*“.²⁰⁸ V Straubingen se deník téže výpravy zmiňuje o klášteře karmelitánů, „*v jejichž kostele je socha Panny Marie, slavná zázraky, a nazývá se Maria von Nessel*“.²⁰⁹ U konce zpáteční cesty pak opaty čekaly ještě dvě mariánské zastávky, ve Stříbře²¹⁰ a nakonec v Přešticích: „*Zde je obraz Panny Marie milostné, která se šestý rok po smrti císaře Josefa se začala skvět zázraky a v čase moru začala potit krev. Nejprve zde tedy byla sloužena mše, a když jsme zulíbalí tento milostný obraz, naobědvali jsme se v rezidenci, kterou již předem přikázal připravit důstojný pán kladrubský*“.²¹¹ Výprava v roce 1768 svou cestu zahájila poručením se pod ochranu milostné Panny v Mariánské Týnici a vzápětí rovněž navštívila stříbrský obraz.²¹² Odlišná trasa výpravy roku 1771, začínající ve Žďáru a pokračující přes Rakousko a Švýcarsko, přiměla opaty, aby se tentokrát poručili pod ochranu Panny Marie obyčtovské, a zavedla je například do Altöttingu se zázračným obrazem Madony.

Velký význam eucharistických zázraků a předmětů s nimi spojených často přivádí i jejich popis na stránky deníku. Dokonce dvakrát, roku 1765 i 1771 a v obou případech poměrně podrobně, je vylíčena legenda o původu zázračné hostie, uchovávané v klášteře sv. Kříže řeholních kanovníků v Augšpurku. „*Asi před 600 lety [tuto hostii] přijímala jakási*

---

²⁰⁶ *Diarium 1765*, 17. dubna.

²⁰⁷ *Diarium 1765*, 1. dubna.

²⁰⁸ *Diarium 1765*, 16. dubna.

²⁰⁹ *Diarium 1765*, 11. června. Název „Panna Maria Kopřivová“ vychází z příběhu o zázračném nalezení tohoto obrazu Bolestné Matky Boží na zídce, zarostlé kopřivami. Událost se odehrála v 15. století nedaleko Heilbronn, kde byl obraz původně umístěn, a odkud byl v 17. století přenesen do Straubingu.

²¹⁰ *Diarium 1765*, 20. června.

²¹¹ *Diarium 1765*, 22. června.

²¹² *Itinerarium 1768*, f. 1^v.

služka, vložila ji z úst do vosku a opatrně ji doma uchovávala v truhličce, jakou mají v kostele, ale vyděšena její nadpřirozenou slávou, když v noci ozářila celou místnost, a poháněna svědomím, vše po patnácti dnech vyjevila představenému od sv. Kříže. Nejen že byla [hostie] celá rudá, ale poté, co se odstranil vosk, v rukou místního biskupa náhle naběhla a nabyla jakoby podoby těla a krve. A až do nynějška zůstává, osvícena zázraky, v podobě částičky masa zavěšená ve vzduchu a je spolu s voskem zavřena v křišťálové lahvičce a vsazenou do monstrance ji ukazují věřícím.²¹³ Deník z roku 1765 navíc doplňuje: „Viděli jsme ji coby krvavé maso ve vzduchu, poněkud vyschlou, až do dnešních dní neporušenou, i s voskem vloženou do monstrance, kterou jsme, plni úcty, políbili a u onoho oltáře můj důstojný pan opat slavil [mši svatou]. Luteráni, aby tento zjevný zázrak zatemnili, rozšiřovali, že do ní každý měsíc katoličtí papeženci vkládají čerstvý kousek masa.“²¹⁴ Podobnou zázračnou hostii, která „zvlhla krví kolem rány mečem jakéhosi bezbožného člověka“²¹⁵ ukazovali v takzvané královské kapli v Dijonu. Oba příběhy jakoby mimochodem připomínají přítomnost těla i krve páně v hostii. V augustiniánském klášteře v Řezně vyslechla výprava v roce 1765 hned dva příběhy, jejichž tématem je zázrak, dokazující skutečnost proměnění chleba a vína v tělo a krev Páně. „Po pravici jsme v kapli viděli Ukřižovaného, jenž uvolnil pravou ruku z kříže a vzal obětujícímu knězi, pochybujícímu o transsubstanciaci těla a krve Kristovy, právě když zvedl po konsekraci kalich, tento kalich z rukou a držel ho tak dlouho, dokud kněz sám svátostně nelitoval a sklíčen se nevrátil k oltáři. Na levé straně je zase vidět místo, kudy jednou kněz přicházel s ciboriem k nemocnému, náhodou zakopl o schod tak, že hostie spadla z ciboria na zem a andělé viditelně učinili, aby se zvedla. Na onom místě je postaven postranní oltář.“²¹⁶

Delší než popis chrámů a klášterů, které výpravy navštěvovaly, je obvykle popis jejich pokladu. Výčet ostatků a nejrůznějších předmětů, spojených se životem novozákonních postav a dalších svatých, byl základní charakteristikou místa, dokazujícího jeho starobylost a kultovní význam. I s těmito předměty byly často spojeny nadpřirozené jevy či podivuhodné historie – o šeptajících ostatcích sv. Palladie a Lamie v Cîteaux už byla zmínka a seznam tamních relikvií je pochopitelně jeden z nejreprezentativnějších, jaké deníky zaznamenávají. Rozsáhlou sbírku měl však i cisterciácký klášter ve Valdsasích, nedaleko za českými hranicemi, „*Jména zde odpočívajících svatých ostatků jsou: celá těla*

---

²¹³ *Diarium 1771*, f. 21^v.

²¹⁴ *Diarium 1765*, 1. června.

²¹⁵ *Diarium 1765*, 2. května.

²¹⁶ *Diarium 1765*, 13. června.

mučedníků svatého Graciána, Vitaliána, Viktoria, Maximina, Deodata, Theodosia, Alexandra a svaté Ursy...A kromě těchto ostatků mají relikvie svatých na každý den v roce,²¹⁷ nebo mohučská katedrála: „Mají sebraný obrovský poklad relikvií, jako plátno, do nějž byla zavinuta Kristova hlava v hrobě, roucho Panny Marie, dýchající silnou vůní, trn z Kristovy koruny, na špici zakrvácený, část sv. Kříže, tělo sv. Erasma a dvě svatá těla sv. Neviňátek, hlavu sv. Josefa a Jáchyma, hlavu sv. Afry a Cecilie, palec sv. Jana Křtitele a sv. Pavla apoštola a neporušenou nohu sv. Ruperta.“²¹⁸ Tyto výčty mohou posloužit pro ilustraci obvyklé položky v deníkovém zápise. Srovnatelným seznamem ostatků však disponoval každý významný chrám a klášter, jež výpravy navštívily. Bylo žádoucí, aby jej mohla zahájit zmínka o relikvii světce, přímo spojeného s danou lokalitou. Augšpurští benediktini od sv. Oldřicha vlastnili tělo tohoto světce. Ve würzburgské katedrále spočívalo tělo zdejšího svatého biskupa Brunona a v nedalekém kostele sv. Kiliána tělo tohoto irského či skotského misionáře ze 7. století, „apoštola Frank“ a prvního biskupa ve Würzburgu. Také freisinská katedrála se mohla pyšnit tělem svého prvního biskupa, sv. Korbiniána. Salcburský benediktinský klášter byl místem posledního odpočinku sv. Vitališe, salcburského biskupa a člena místního konventu. Deníky zmiňují přibližně šedesát světců, jejichž ostatky výpravy shlédly, někteří z nich jsou zastoupeni víckrát, například různé části těla sv. Jana Křtitele se nacházely v Mnichově, Mohuči i Cîteaux, ostatky Dionýsia Areopagity vlastnili v Řezně i Mnichově. Výprava v roce 1765 viděla čtyři svatá Neviňátka.

Při výčtu pozoruhodností, vyplňujících interiéry kostelů, často vyniká nezřetelnost hranice mezi oficiálně posvátným na jedné, a spíše kuriózním, byť zázračným, na druhé straně. Už v úvodu kapitoly byla zmínka o krucifixech, na nichž těla ukřižovaných projevují známky života. Řezenský krucifix, jehož pohyb byl důkazem skutečnosti eucharistie, už byl zmíněn. Původ pověsti o krucifixu ve würzburgském Neumünstru spočíval nepochybně v jeho neobvyklém tvaru: „Tady jsme pod větším oltářem viděli zázračný krucifix, který držel zloděje, který chtěl krást. Spustil ruce z kříže, držel je spletené a nepustil ho, dokud dalšího jitra nepřišli lidé. A na znamení tohoto drží Ukřižovaný takto spletené ruce před hrudí.“²¹⁹ Živoucí Ukřižovaní s rostoucími vousy a vlasy se nacházeli v mnichovském kostele u augustiniánů²²⁰ a řezenské katedrále.²²¹

---

²¹⁷ *Diarium 1765*, 31. března.

²¹⁸ *Diarium 1765*, 15. dubna.

²¹⁹ *Diarium 1765*, 11. dubna.

²²⁰ *Diarium 1765*, 6. června.

²²¹ *Diarium 1765*, 13. června.

Ještě pohádkověji znějí příběhy, v nichž figurují d'áblové, ani takové však nejsou výjimečné. Ve dvou případech d'ábel trestá provinilce přímo na svaté půdě chrámu a odnáší je do pekel. Ospravedlněním k takovému zásahu je v obou případech vážné rouhačství. Ve františkánském kostele v Mnichově byl takto definitivně potrestán muž, jenž poplival kříž: *V kostele františkánů zase po pravé straně u vchodu je k vidění na postranním oltáři na tváři ukřižovaného slina, kterou mu tam opovržlivě plivl rouhač v čase shromáždění, ale ne bez Božtího trestu. Okamžitě ho totiž odnesl d'ábel, proraziv díru ve zdi, kterou až dodnes nemohou zazdíť, ale byla předělána v kulaté okno.*²²² Tento příběh zároveň varoval před hříchem rouhání, zároveň však vysvětloval původ „sliny“ na tváři Ukřižovaného a neobvyklého kulatého okna. Podobná událost se odehrála v ulmském „münstru:“ *O tomto chrámě mi bylo mužem hodným důvěry vyprávěno, že zde jakéhosi kazatele, kázajícího nesprávné kázání proti Panně Marii a katolické víře (a na konci dodávajícího a zaklínajícího se aby, pokud neřikal pravdu, jej vzal d'ábel), d'ábel skutečně okamžitě odnesl dírou, již prorazil ve zdi.*²²³ Tento d'ábelský zásah je jen jednou součástí řady příběhů, ilustrujících tvrdé soupeření staré a nové křesťanské konfese v Ulmu v 16. století, během něž se přirozené a zázračné události úzce prolínaly, a o němž je zmínka jinde.

V klášterním kostele v Kaisheimu ještě nedlouho předtím, než sem dorazila výprava v roce 1765, uchovávali předmět, jenž na d'áblův zásah nejen upomínal: *Vypráví se, že v tomto kostele po mnoho let visel ve vzduchu d'ábel v lahvičce, do níž jej zavřel konvrš tohoto kláštera, když jej vyhnal z jakéhosi posedlého. Nyní však už neexistuje, před několika lety totiž prasklo lanko, lahvička spadla, a říká se, že když se rozbila, d'ábel z ní odvanul. Místo, kde byl pověšen, nám však ukázali.*²²⁴

Snad nejpodivnější „zázrak“ připomínala uťatá lidská noha, zavěšená v katedrále ve Freisingu: *„V tomto kostele také ukazují lidskou nohu, která byla zázračně odříznuta jakémusi bezbožnému člověku, trhajícímu na stromě ovoce, když mu procesí jdoucí z Memingen do Freisingu nabízelo, aby se k němu přidal, a on lehkomyšlně a rozzlobeně odpověděl: Es wäre mir Leid, wann nur mein Fuss da wäre, schweige ich.*²²⁵ *Okamžitě přiběhl jakýsi pes, uchopil nohu a odnesl ji až do Freisingu, takže když procesí přišlo*

---

²²² *Diarium 1765*, 6. června.

²²³ *Diarium 1771*, f. 25^r.

²²⁴ *Diarium 1765*, 30. května.

²²⁵ Bylo by mi líto, i kdyby tam byla jen jedna má noha.

z Memingen do Freisingu, našli psa s onou nohou ležet v katedrále před hlavním oltářem.“²²⁶

Příběh o soše Panny Marie v Kladrubech je jedním z mála zázračných jevů, s nimiž se výpravy setkaly na domácí půdě: „Před menšími dveřmi kostela je kamenná socha blahoslavené Panny Marie, jejíž hlava spadla na zem v tu samou hodinu a chvíli, kdy byl v Praze v roce 1617 [sic!] rebely vyhozen z pražského hradu hrabě Martinic s jinými, a proto je pod touto sochou možno číst dvě chronosticha:

*Ut sUnt DetrUsI Magnates arCe Pragensi
et sUpra MatrIs DerUIt arte CapUt.*“²²⁷

V průběhu cest však byli členové výprav také téměř „svědky“ současných zázraků. Když zůstal po zhroutilí věže kostela v Aalen, ráno předtím, než sem výprava dorazila, nepoškozen jeden kříž: *Luteráni prohlašovali, že se zde stal zázrak s křížem, jenž byl na oltáři, protože nebyl zničen, ale zůstal nepoškozen.*²²⁸ A konečně přímým svědkem „zázraku“ byla výprava roku 1771 v Ehingen: *Dne 24. srpna na svátek sv. Bartoloměje jsme hned ráno šli sloužit mši do zmíněného farního kostela [...] Během mše, jíž se zúčastnilo mnoho lidí, se stalo cosi zázračného. Nikoli nějaká žena, ale jakýsi nepřítetný muž pozvedl svůj hlas a vykřikl německy: „Ježíš Maria Josef, vidím otevřená nebesa!“ čímž nemálo vyrušil nás, kteří jsme právě sloužili mši. Ale ten křik byl v krátku utišen, když byl muž vyveden, a nebesa se zase zavřela.*²²⁹ Farář zmíněného ehingenského kostela byl, jak deník uvádí, mimořádně horlivý. Společně se svými kaplany o nedělích a svátcích zpíval *matutinum* a *laudes*, tedy časné ranní modlitby podle řehole sv. Benedikta. Možná se jeho nakažlivá horlivost projevovala různými způsoby i na jeho farnících. V případě kříže v Aalen se autor deníku spokojil se zpochybněním zázraku poukazem na odlišnou víru místních obyvatel, v případě ehingenského zjevení je však jeho soud jednoznačný.

Právě na posledních jmenovaných zázracích je možné pochopit hranice, kam dosahovala důvěřivost autora deníků. To, co zázrakům dodávalo na věrohodnosti, byla především starobylost místa a pověsti. Dostatečně dávný zázrak nebylo potřeba komentovat, protože s ním člověk nebyl přímo konfrontován. Dlouhá doba jakoby zázrak posvěcovala stejně, jako zázrak posvěcoval místo, kde se odehrál.

---

²²⁶ *Diarium 1765*, 8. června.

²²⁷ „Když byli velmoži vyhozeni z Pražského hradu, spadla Matce vyšší mocí hlava.“ Každý řádek tohoto chronogramu skrývá letopočet 1617. *Diarium 1765*, 19. června.

²²⁸ *Diarium 1765*, 28. května.

²²⁹ *Diarium 1771*, f. 26^v-27^f.

Vyznání obyvatel

Dne 28. května roku 1765 navštívila výprava, vedená Fortunátem Hartmannem, dvě svobodná císařská města Švábský Gmünd a Aalen. Významná města, ležící nedaleko od sebe, se lišila především v jedné věci. Zatímco obyvatelstvo Gmündu bylo zcela katolické, v Aalenu žili výhradně luteráni. Možnost navštívit v průběhu jediného dne dvě významná města se zcela odlišným konfesním složením obyvatelstva je pro jižní polovinu Svaté říše římské osmnáctého století charakteristická. Švábský Gmünd a Aalen byly ovšem mezi svobodnými císařskými městy, která tři cisterciácké výpravy navštívily, spíše výjimečná svou konfesní uniformitou. Patriciát většiny měst byl obvykle nějakým způsobem rozdělen mezi katolíky a luterány, vyznavače dvou křesťanských směrů, které v Říši převažovaly. Ve městě, které dalo druhému z nich oficiální název, v Augšpurku, bylo toto rozdělení dokonce rovnoměrné, což se promítalo do složení městské rady, ale nejen tam: *Vláda tohoto svobodného císařského města má senát, jenž se skládá ze 43 (!) členů, z nichž 23 je katolíků a 22 luteránů, proto když musejí rozhodovat ve věcech víry, nemá dvacátý třetí hlas žádnou váhu.*²³⁰ Jednou z návštěvníky nejvíce obdivovaných pozoruhodností Augšpurku byl noční vstup do města, jenž umožňoval přístup za hradby po uzavření městských bran. Komplikovaný systém mříží a padacích mostů byl ovládán *jedním zvláště určeným strážným, bydlícím dnem i nocí nad těmito branami, kterým je nejprve katolík, jež pak vystřídá luterán. Jsou pod přísahou. Když jsme tu byli před šesti lety, byl to katolík, ale nyní luterán.*²³¹

Svobodné císařské město Frankfurt nad Mohanem, který navštívila pouze výprava v roce 1765, byl většinou obýván luterány, konaly se tu však volby katolických císařů. Členové místní kalvinistické menšiny sice neměli právo veřejně vykonávat své náboženství, jejich komunitě to však nijak neubíralo na významu: *O tomto městě existuje následující přísloví: Die Katholicken haben den Domm, die Lutheraner die Regierung, die Kalwinisten das Geld.*²³² Městem s podobným rozdělením bylo také Karlsruhe, sídlo bádensko-durlašského markraběte. *V tomto městě jsou lidé všeho druhu, především pak 3 v Říši tolerovaná náboženství veřejného vykonávání, a jejich kostely. Převažující mají luteráni*

²³⁰ *Diarium 1771*, f. 21v.

²³¹ *Diarium 1771*, f. 22r. V deníku z roku 1765 Elbel však omylem uvádí, že „je celá věc řízena zvláště určenými strážemi, které dnem i nocí bydlí nad těmito branami, z nichž je jeden katolík a jeden luterán, oba jsou pod přísahou a mají různé klíče, takže jeden bez druhého nemůže otevřít.“ (*Diarium 1765*, 1. června)

²³² „Katolíci mají dóm, luteráni vládu a kalvinisté peníze.“ *Diarium 1765*, 13. dubna.

mnohé, kalvinisté jeden a velmi ošklivý, katolíci pak mají malinký, spíše jen jako kapli, již spravují tři kapucíni, jejichž duchovní otec a protektor je špýrský kardinál. Nyní mají svolení postavit větší kostel, byla totiž učiněna nová dohoda o bratrství s bádenským domem, poněvadž jejich zcela katolické území po smrti bezdětného markraběte musí zdědit markrabě durlašský, velmi nakloněný katolíkům.²³³ Karlsruhe nebylo svobodným císařským městem, svoboda vyznání zde tedy závisela na dohodě s vládnoucím suverénem. Vévoda Karel Bedřich z rodu Baden-Durlach vycházel se svými nekatolickými poddanými rozhodně lépe, než württemberský vévoda Bedřich II. s luteránskými obyvateli svého sídelního města Stuttgartu: *Měšťané vedou s vévodou spor a již dva celé roky mu nic neodvádějí. Žádali zprostředkování od pruského a dánského krále, pruský legát jménem Schulenburg je již přítomen a dánský se očekává. Protože je vévoda se stavy ve při, nesídlí na místním zámku, ale na dvě hodiny vzdáleném zámku zvaném Ludwigsburg. Zdejší rezidence je velmi pompézně zbudována, celý sál je mramorový a přetéká zlatem. Před několika lety, poté co byla rezidence pompézně dostavěna a připravena k obývání, byla celá spálena založeným ohněm, jen sál byl zachován. Neví se, kdo byl žhářem. Měšťané, protože jsou luteráni, stejně jako mnozí sedláci, nejsou vévodovi nakloněni, ale pro svou odporoucí víru k němu mají odpor.*²³⁴ Poznámka na konci téhož denního zápisu nepochybně souvisí: *Před městem jsme také navštívili železnou šibenici, na níž byl v kleci pověšen Žid zvaný Oppenheim, jenž byl u rodiče současného vévody osobním rádcem a po jeho smrti byl odsouzen stavy na šibenici.*²³⁵ Ani ve Špýru, jehož duchovní vrchností byl místní biskup, naprostá většina obyvatel však byli luteráni, se Elbel nezmiňuje o tak závažném konfliktu.²³⁶

Židům obvykle v denících není věnována pozornost, pokud se nějakým způsobem neodlišovali od svých souvěrců na jiných místech, například pokud nežili v ghettu, jako v bavorském Sulzbachu am Main, v němž židé, bydlící mezi křesťany, mají nejkrásnější domy,²³⁷ v Aschaffenburgu, patřícím mohučskému kurfiřtovi, kde početní židé vždy bydlí mezi katolíky²³⁸ a v Mannheimu: *Náboženství je smíšené, jsou zde katolíci, kalvinisté, luteráni a mnozí židé, kteří mají krásné domy mezi křesťany a vzhledem se téměř neliší od křesťanů.*²³⁹ Mimořádně významná židovská komunita ve svobodném císařském městě Wormsu také neunikla Elbelově pozornosti, dokonce uvádí pořekadlo, jež se k ní vztahuje:

---

²³³ *Diarium 1765*, 23. května.

²³⁴ *Diarium 1765*, 26. května.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ *Diarium 1765*, 16. dubna.

²³⁷ *Diarium 1765*, 4. dubna.

²³⁸ *Diarium 1765*, 12. dubna.

²³⁹ *Itinerarium 1768*, f. 7^r.

*Wormser Juden, fromme Juden.*²⁴⁰ Jeho původ vysvětluje úctou, kterou mají k wormským ostatní židé v Říši, existenci neméně významné židovské obce ve Frankfurtu však opomíjí.

Náboženskému složení obyvatelstva navštívených regionů je v denících věnována mimořádná pozornost, vyjmenováním přítomných konfesí je často zahájen popis určité lokality. Plastičtější obraz situace, nastíněné strohou informací, však vyniká, pokud se členové výpravy dostali do užšího kontaktu ať už s jinověrci osobně nebo s příběhy, z nichž se dozvěděli o původu zdejší víry, jako v Gmündu, kde si na neposkvrněné katolické tradici zřejmě velmi zakládali: *Protože toto město zůstalo i v kacírských časech prosté kacírů, má hned po Bohu za nejdůležitější toto rčení: „Zabraň počátkům, než bude pozdě připravovat lék.“ Říká se totiž, že když se v kacírských dobách již začínali někteří radní a měšťané odklánět od naší spasitelné víry, okamžitě v radě vyhlásili zákon, že všichni radní, přicházející na radnici, musejí vždy otevřeně nést v rukou růženec, takže bylo možné včas poznat radního, jenž odpadl, toho, kdo s sebou nenesl růženec, pro nákazu kacírstvím vyloučit a na jeho místo hned dosadit katolíka. Měšťany i plebejce se tenkrát podařilo udržet zčásti přísnou kontrolou rady, zčásti však také horlivostí kléru. Říká se totiž, že když byl jednou lid shromážděn ve farním kostele, vystoupil jakýsi Lutherův následovník násilím na katedru, chtěje rozsévat svůj jed. Jakýsi františkánský konvrš, jenž byl v kostele přítomen, onoho luteránského rozsévače, hoře horlivostí Páně, hned násilím shodil z kazatelny. Na památku toho je do dnešních dnů k vidění jeho obraz, pověšený pod kazatelnou. Ve městě je také jakoby na památku těchto událostí až do dnešních dnů chována zvláštní úcta k růženci. Je totiž stěžejí vidět osobu opačného pohlaví, chvátající přes veřejné prostranství, která by v rukou nenesla růženec, a největší bohatství žen tohoto města jakoby spočívalo v růžencích. Takový růženec, jaké zde ženy nosí, totiž stojí 100, 200 a až 300.*²⁴¹ Tuto možnost také zcela naplňuje popis návštěvy Ulmu výpravou z roku 1771. Začíná vylíčením postupného obratu města k luteránské víře počínaje rokem 1522 a postupným rušením domů jednotlivých církevních řádů přes výbuch obrazoborecké horlivosti ve zdejším „münstru,“ a „Olivetské hoře“ na hřbitově, „když byla zavržena katolická víra a přijata deformace na radu Jana Oecolampadia²⁴² a Ambrože Blauerse,²⁴³ luteránských doktorů, roku 1591.“²⁴⁴ Ve městě se

---

²⁴⁰ *Diarium 1765*, 16. dubna. Pořekadlo je ve skutečnosti spojeno s pověstí o tom, že wormští židé zde byli usazeni již před Kristovým narozením a nesouhlasili s jeho ukřižováním, což dokázali a od císaře dostali zvláštní privilegia. Wormský rabín, takzvaný Judenbischof, je společně s frankfurtským a pražským jedním z nejvýznamnějších rabínů v Německu.

²⁴¹ *Diarium 1765*, 28. května.

²⁴² Johannes Oecolampadius (pův. Hussgen; 1482-1531), významný reformátor, se narodil ve Weinsbergu v Bádensku-Würtenbersku, působil však především v Bazileji. Byl přítelem a pomocníkem Ulricha Zwingliho.

zcela luteránským obyvatelstvem v roce 1771 existoval jen klášter lateránských kanovníků a svůj dům zde měli němečtí rytíři. Ulm byl také sídlem pozůstatku staršího ženského kláštera, domu pro dcery luteránských patricijů: „*Ale protože panny nejsou pravověrné ale luteránské, takže vyznávají výrok svého nečistého apoštola, že čistota nemůže sloužit. Brání se oběma rukama, nechtějíc slibovat stálost a očekávají s velkou touhou vykoupení, kdyby se nad nimi někdo smíloval a mohly se vdát.*“²⁴⁵ I město, na němž byl tak silně patrný pomalý a bolestný přechod od katolické víry k protestantismu, mohlo katolického návštěvníka utěšit alespoň příběhy o dílčích „vítězstvích“ jeho strany: „*O tomto městě je zábavné slyšet, že tak velké město nemá vlastní šibenici, nýbrž ta zdejší patří kapucínům, vzdáleným dvě hodiny. Příčina je tato: jakýsi kapucín, žijící z almužen, přišel do Ulmu a žádal konzula o almužnu a o dovození ji vybírat ve městě. Konzul mu však s despektem odpověděl: „Pro vás papežence nic nemáme kromě šibenice, kterou, chcete-li, vám dáme.“ Kapucín se smíchem odpověděl: „Můj kvardián mi neuvěří, když mu přinesu takový dar? Ráčí mi to pan konzul dát písemně?“ Ten neočekával nic zlého a dal mu na ta slova potvrzení. Tento opovržením hodný skutek se donesl k uším císaře, jenž nejen že potvrdil donaci svou autoritou a přiřkl na trvalo šibenici kapucínům, ale rozhodl, že pokud bude chtít v budoucnu město pověsit nějakého zločince, bude muset zaplatit kapucínům poplatek. Proto má dnes klíč od šibenice kvardián zmíněného kláštera a odsoudí-li Ulm někoho k potrestání, musí vždy žádat o svolení a zaplatit kapucínům stanovenou sumu, a teprve tehdy přijde kvardián svým klíčem šibenici otevřít.*“²⁴⁶ Podobný význam zřejmě měl i poněkud drsnější příběh, spojený s neobvykle vysokou věží zdejšího farního kostela a, možná překvapivě, s osobou císaře Maxmiliána II.: „*Na této věži se tyčí nad balkónem jakýsi kámen, vyčnívající ze stavby věže, kde [se stal] zázrak s císařem Maxmiliánem a jakýmsi pastorem, který doprovázel císaře, stoupajícího na věž, a cestou se pokoušel proti katolické víře upřednostňovat coby spasitelnou svou sektu a přesvědčovat císaře. Příběh vypráví, že když tedy císař vystoupil v horlivosti víry na onen zmíněný kámen, odpověděl prý tomu neblahému pastorovi: „Teď uvidíme, kdo z nás má pravou víru!“ A vystoupil ven na tento kámen a volně na něm stoje se celý otočil. Pak vstoupil zpět a řekl pastorovi: „Teď ty prokaž svou víru, kterou jsi kázal, a učíš totéž.“ Ale sotva tento pastor, celý se třesa, vstoupil*

---

²⁴³ Ambrosius Blaurer (1492-1564) se narodil a působil v Kostnici, na jejímž obratu k reformaci měl významný podíl. Byl přítelem Filipa Melanchtona, na jeho teologii měla výrazný vliv učení Luthera i Zwingliho, dopisoval si i s dalšími reformátory včetně J. Oecolampadia.

²⁴⁴ *Diarium 1771*, f. 24^v.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ *Diarium 1771*, f. 25^v-26^r.

na tento kámen, okamžitě spadl a zlomil si vaz.²⁴⁷ Krutá pointa příběhu mohla příběhu vrátit trochu působivosti, ztracené nepříliš pravděpodobnou představou benevolentního císaře, dokazujícího svou víru otáčením vysoko nad Ulmskými střechami. Jako satisfakce mohly působit i nepříjemnosti, jež stíhaly nové luteránské vlastníky dvou kostelů v Norimberku. „V tomto kostele [svatého Sebalda] nedaleko svatostánku, kde byly za katolických časů slouženy mše, musí magistrát na své náklady udržovat věčně hořící světlo, kterému říkají ‚das ewige Licht,‘ protože jinak nemají v tomto kostele klid. Obvykle se jim pak přihází neštěstí a oni, aby věc zatajili, říkají, že je [kostel] dávného založení.“²⁴⁸ Z podobných důvodů museli v nedalekém kostele Panny Marie odzpívat Zdrávas, královno.²⁴⁹

Napětí mezi křesťanskými vyznáními ve druhé polovině 18. století sice trvalo, intenzita však od 16. století poklesla a žádný z deníků neuvádí aktuální případ, kdy by se vyznavač některého náboženství dopustil násilí vůči zastánci jiné víry. (Výjimkou by mohl být stuttgartský případ, kdy zřejmě na náboženské rozpory mezi vrchností a poddanými doplatil židovský rádce.) Příběhů, jež na dobu vyostřených konfliktů vzpomínaly, a z nichž už některé byly uvedeny, se však členové výprav doslechli dost; a řadu z nich Elbel zachytil i ve svých denících.

Členové výprav se však samozřejmě nevyhnuli a nijak nevyhýbali ani osobnímu kontaktu s jinověrci. Někdy je k takovému setkání přiměla nutnost, jako v Lichteau: „Přijeli jsme na oběd ve 12 hodin do hesenskodarmstadtského města Lichtenau, zcela heterodoxního, ke Koruně, kde také v místnosti, kde jsme obědvali, byly k přečtení krásné verše svérázné heterodoxní morálky:

*Gottes Segen, gesunten Leib,
ein guttes Beth, ein frommes Weib,
arabisch Gold und reinisch Wein,
was kann mehr lieb auf Erden sein.*“²⁵⁰

Překvapivější bylo setkání s jinověrcem přímo v domě cisterciáckého kláštera Wettingen, jež výprava roku 1771 navštívila ve zcela kalvínském Curychu: „Plnomocník, bydlící v tomto domě, musí být vždy nějaký curyšský šlechtic. Současný kalvín se jmenuje příjmením Mais, vybírá desátky a intrády kláštera a brání jeho zájmy. Německy se netituluje

---

²⁴⁷ *Diarium 1771*, f. 25r.-25v.

²⁴⁸ *Diarium 1765*, 5. dubna.

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ „Boží požehnání, zdravé tělo, / dobrá postel, zbožná žena, / arabské zlato a rýnské víno / - co může být na světě příjemnější?“ Tamtéž. Vzhledem k tomu, že se na citovaném textu nezdá být nic nepravověrného, je spojením „heterodoxní moralita“ zřejmě míněn prostě fakt, že ji vyznával a zapsal jinověrec. *Diarium 1765*, 22. května.

jinak než ‚Juncker,‘ šlechtici ve Švýcarsku totiž neradi slyší, říká-li se jim ‚Herr,‘ ale prostě Juncker, což nám Němcům přijde jako velký paradox a takříkajíc hrubé či nezdvořilé.“²⁵¹ Stejně jako nebyl pro cisterciácké vyslance překážkou v přenocování luteránský hostinský, nečinilo Mořici Elbelovi potíže napsat například o hostinském ve Štrasburku, že je to „čestný luteránský muž“ nebo o kupci, jež výprava potkala ve Švýcarsku roku 1771, že to byl „zdvořilý člověk, ale nekatolík.“ Osobní setkání jinověrců totiž zřejmě nevadila ani jedné ze stran, a tak bylo největším konfliktem, jež z tohoto důvodu výpravy zažily, přivítání v alsaských Mylhúzách, nekatolickém městě, kam podnikli opati exkurzi roku 1765: „Prohlédli jsme si z větší části dřevěné a zcela nekatolické město. Nalezli jsme zde všechny druhy – luterány, kalvíny, pietisty, ariány, anabaptisty, kteří si pěstují vous jako židé, atd. Protože jsme přišli oblečení do svých talárů, chlapci na ulicích nás rytmicky zdravili: ‚Drei Pfaffen – drei Affen!‘“²⁵²

---

²⁵¹ *Diarium 1771*, f. 69^r.

²⁵² „Tři páteři – tři opice!“ *Diarium 1765*, 23. dubna.

Závěr

Mořic Elbel ve svých denících

Deníkové zápisky Mořice Elbela jistě primárně neměly vypovídat o něm samotném. Pouze některá líčení pamětihodností (například přímo v Cîteaux) však působí, že jde o pouhé převyprávění či přepis podle předlohy – výkladu průvodce nebo výtahu z literatury. Odlišují se tak však od zbytku deníků, které jsou jinak psány až překvapivě subjektivně, o povaze autora leccos napovídá především všudypřítomná ironie. Že se tato stránka Elbelovy povahy projevovala i jinak, než jen na stránkách jeho deníků, dokazuje například zápis z počátku paralelního deníku Otty Steinbacha. Poté, co členové výpravy víceméně násilím přiměli člena žďárského konventu otce Floriána Pauera, aby jel část cesty s nimi: „*U večere a při večerní zábavě důstojný otec Florián neustále žertoval a opakoval: ‚Das mann einen ehrlichen Kerl als wie einen Spitzbuben ohne Huth und Stock in der Welt herum schlepet,‘*²⁵³ *důstojnému otci Mořicovi, jako by byl autorem tohoto výroku, vytýkáje: ‚Er möchte gerne wissen, warum der Herr General diesen Generalspassmacher zum Doctor Ordinis gemacht hätte?‘*²⁵⁴ *odáváje: ‚Er getraue sich auch auf diese weiße einer zu werden – und wollen gerne die Taxam Doctoratus zahlen...‘*“²⁵⁵ Můžeme se jen dohadovat, kdo byl autorem žertu, k němuž výprava téhož roku využila svého kuchaře ve městě Mengen: „*Zažertovali jsme si zde v tomto švábském místě s kuchařem nejdůstojnějšího pana žďárského, jenž, jakožto Čech, mohl jen málo nebo vůbec mluvit s místními lidmi. Prohlásili jsme ho tedy za francouzského kuchaře, čemuž také uvěřili. (Tento žert jsme s ním vyzkoušeli už v Mnichově ve fürstenfeldském domě, ale tam právě byla jakási panna z Alsaska, příjmením Saint Jean, která, dobře znajíc francouzský jazyk, hned běžela do*

²⁵³ ...že poctivého chlapíka tahají po světě bez hole a klobouku jako nějakého šibala.

²⁵⁴ Raději by chtěl vědět, proč pan generál tohoto generálního žertěře udělal doktorem řádu.

²⁵⁵ Je přesvědčen, že by to tímto způsobem také dokázal a rád by zaplatil doktorskou taxu. *Deník cesty do Cîteaux roku 1771 (bez nadpisu)*, s. 2 nestránkovaného dokumentu.

kuchyně a promluvila na něj. On pak, o tomto žertu nic nevěda, jí nevinně odpověděl: *Anno ja tomu rozumim.*²⁵⁶ Ona se s velkým úžasem vrátila podivujíc se, že je tak dobrá Francouzka a přesto jeho odpovědi nerozuměla. Tehdy jsme jí tedy museli svůj žert prozradit, ale tady tento náš žert uspěl zvláště dobře.) Hostinská totiž nemálo bědovala, že není doma její dcera, která trochu umí francouzsky, a chtěla pro ni poslat, protože byla se svým otcem kdesi v sousedství na trhu, aby si s panem kuchařem mohla promluvit. ²⁵⁷ Není divu, že do svých deníků rád zapsal takové události, jako byla návštěva Mylhúz nebo setkání nedaleko Pontarlier: „Když jsme pak před sedmou odsud vyrazili a před nedalekou velikou horu sestoupili z kočáru, po cestě se k nejdůstojnějšimu panu opatovi z Fürstenfeldu přidal jakýsi minorita a ptal se ho: Neskončil už váš generální kapitul?²⁵⁸ a chtěl od něj svými elegantními latinskými frázemi vysvětlit i další věci.“²⁵⁹

Mořic Elbel se však také ukázal jako užitečný průvodce a v roce 1771 vlastně jako vůdce výpravy. O jeho zásluhách se samozřejmě dozvídáme přímo ze stránek jeho deníků, své zásluhy si však pravděpodobně nevymýšlí. K jeho určení za průvodce poslední výpravy ostatně jistě vedly objektivní důvody. Zásluhy si však získal už během první cesty: „Někdy večer onemocněl ctihodný otec sekretář vikariátu, ale 22. dubna ráno mu bylo včas puštěno žilou a Bohu díky, protože se náhle uzdravil. Toho dne bylo také puštěno žilou kuchaři nejdůstojnějšiho pána vizitátora, ale ten ubožák chirurg, jenž mu pouštěl žilou, nemohl nijak zastavit krev. Nebyl totiž chirurgem, ale učitelem²⁶⁰ v nějaké blízké vsi, nicméně v sousedství nejlepší a nejslavnější. Když jsem byl zavolán do jídelny já, našel jsem ubohoučkého kuchaře zmáčeného vlastní krví. Použil jsem tedy radu z bojiště, přiložil jsem nad sedmou žilou znovu nožík a ruku obvázal. A tak jsem šťastně zastavil krev.“²⁶¹ Jeho zkušenosti se roku 1771 hodily například při nepříjemnostech ve vsi Orchamps, jež jsou popsány výše.

O osobních názorech či pohledu na svět tohoto velmi vzdělaného cisterciáka a budoucího významného opata se z deníku mnoho vyčíst nedá. Podle komentářů či absence komentářů při popisování nadpřirozených jevů se zdá, že bezvýhradně věří v ty, ve které je coby katolický kněz povinen věřit a pochybuje nebo přinejmenším nekomentuje ty ostatní. Ze záznamů o setkání s jinověrci vyplývá, že k nim přistupuje zdvořile, bez přehnaných předsudků, avšak s pevným vědomím hlubokých odlišností v těch nejdůležitějších otázkách svědomí. Náklonnost k událostem všedního života se na stránkách deníku mísí s kritičností

²⁵⁶ Takto je česká věta uvedena v latinském textu deníku.

²⁵⁷ *Diarium 1771*, f. 27^v-27^r.

²⁵⁸ Estne noster Capitulus Generalis jam finitus?

²⁵⁹ *Diarium 1771*, f. 58^v-59^r.

²⁶⁰ Magister ludi.

²⁶¹ *Diarium 1765*, 22. a 23. dubna.

vzdělaného „*doctora ordinis*.“ Na jednom místě deníku popisuje tuto událost: „*Zároveň přijel do tohoto hostince kočí, vezoucí švestky v pytlích. Když musel tento vůz, stejně jako naše, zůstat na ulici před domem, seběhli se chlapci, obíhali vůz kolem dokola, pozorující v pytlích švestky, tu a tam z obrácených pytlů vypadávající dírami, a neustále sbírali padající švestky, držíce jeden druhému stráž, dokud nebyli upozorováni. Pak se spasili útekem. Ubohý kočí musel dlouhý čas spravovat díry ke smíchu kolem stojících.*“²⁶² O tři dny později se zabývá rukopisem, uloženým v benediktinském chrámu sv. Jimrama v Řezně: „*Ukazují i starobylou knihu, vyzdobenou zvnějšku drahocennými gemami a perlami, vevnitř pak drahocennými obrazy gotického charakteru, skvostně napsaná, obsahující texty evangelií, o které říkají, že ji vlastnil sv. Dionýsius. Na konci této knihy je možno číst tuto napsanou řádku:*

*Bis quadrigenti volitant et septuaginta
anni, quo Deus est Virgine natus homo.*

*Terdenis Annis Carolus regnabat anno
Cum Codex actus illius Imperio.*²⁶³

Z čehož vyplývá, že tato kniha nepatřila sv. Dionýsiovi.“²⁶⁴

Další podrobnosti o osobě autora těchto deníků jistě ukrývá jeho korespondence již coby oseckého opata, jež je také součástí fondu Cisterciáci Osek. Ta by také přinesla informace o jeho úspěšné snaze zachránit Osek před zrušením a o jeho působení v roli generálního vikáře české provincie. Deníky z cest do Cîteaux z let 1765 až 1771 jej představují jako mladého kněze oseckého konventu a možná naznačují leccos o předpokladech pro jeho budoucí úspěšnou kariéru. Zatímco jeho žďárští spolucestující opat Logk a budoucí opat Steinbach²⁶⁵ ve stejné době neskrývali své osvěcenské názory, zatímco sedlecký opat Xaver Freisauff přestupoval na luteránskou víru, Mořic Elbel ve svých denících vystupuje jako muž pevné víry, zároveň však jako člověk velmi prozíravý v praktických otázkách, schopný se rychle rozhodovat a zajímavý se o široké spektrum oblastí lidské činnosti. To vše, spolu s vynikajícím vzděláním a schopností chápat problémy s nadhledem, zřejmě vytvořilo ideální podmínky k rychlému postupu v kariéře – přestože od „*generalspaßmachera*“ ke generálnímu vikáři byla ještě dlouhá cesta.

---

²⁶² *Diarium 1765*, 10. června.

²⁶³ Tedy: Dvakrát čtyřicítka letí a sedmdesátka
let, kdy se Bůh z Panny narodil člověkem.
Třináct let vládl Karel v roce
kdy byl vyroben tento kodex v Říši.

²⁶⁴ *Diarium 1765*, 13. června.

²⁶⁵ Jenž pravděpodobně později podpálil svůj vlastní klášter, protože považoval ideály mnišství za neúčinné.

Deníky Mořice Elbela jako historické prameny

Elbelovy deníky však nejsou jen skvělým zdrojem informací o osobě svého autora, stejně jako nejsou jen praktickou pomůckou cestujícím cisterciáků, jež dávno ztratila svůj význam (a jež zřejmě nikdy jako taková nebyla využita – posledních generálních kapitul v Cîteaux se už čeští vyslanci nezúčastnili). Údaje, které měly sloužit budoucím cestovatelům do Cîteaux, zůstávají stále stejně zajímavé. Jsou to především všechny pasáže, které se týkají volby trasy, dopravy, pošt, ubytování, nutných výdajů a podobně – soustavnost, s jakou je v denících tato problematika sledována, z nich činí jedinečný pramen k dějinám cestování v 18. století.

Způsob dopravy, jaký cisterciáčtí opati na cestě do Cîteaux zvolili, také vypovídá o jejich životním stylu. Mniši cestovali ve vlastních kočárech, doprovázeni několikačlenným služebnictvem, ubytovávali se, bylo-li to možné, ve vybraných (a drahých) hostincích. V Salcburku jim poskytl audienci samotný místní arcibiskup. Následujícího dne je pozval na oběd a poslal pro ně do hostince vlastní kočár – byli váženými hosty.²⁶⁶ Suma, jíž byli na cestu vybaveni svou provincií, je také velmi výmluvná. Zatímco cisterciáčtí opati si cestou dopřávali mnohé výsady, za něž by se nemusel stydět zámožný aristokrat, představený litevské provincie františkánů Juwenalis Charkiewicz zvolil roku 1768 zcela jiný přístup.²⁶⁷ Na cestu na generální kapitolu ve Valencii byl vybaven minimem finančních prostředků. V mnoha případech se spolehl na skutečnost, že množství poplatků bude odpuštěno, je-li cestujícím „armer Franciscaner.“²⁶⁸ Proto je také z jeho deníku lépe patrné, jak malé oblíbené se těšili řeholníci ve Francii – pravidlo o chudých františkánech zde náhle přestávalo platit. Charkiewicz samozřejmě cestoval výhradně poštovními kočáry. Aby získal finanční hotovost a ulehčil si na cestě, byl dokonce ochoten v Mnichově prodat svůj zimní plášť, protože začínalo jaro.²⁶⁹ Společníka na cestě mu dělal jediný řádový spolubratr. Je těžké si představit, že by podobně cestoval generální vikář Fortunát Hartmann, ačkoli Charkiewicz zastával srovnatelnou hodnost.

Hlavní význam Elbelových deníků však spočívá v tom, že představuje celistvý (byť časově a místně omezený) obraz území, jímž opati cestovali. Jižní oblasti Svaté říše římské

---

²⁶⁶ *Diarium 1771*, f. 12^r.

²⁶⁷ Viz Juwenalis Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej z Wilna do miasta Walencyi na kapitułę jeneralną zakonu mniejszych braci św. Franciszka, tj. bernadrynów, odprawionej w roku 1768*, ed. Bogdan Rok, Wrocław 1998

²⁶⁸ Tamtéž, s. 24.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 61.

a východ Francie je v nich zachycen mimořádně plasticky: kromě informací o jazykovém a náboženském složení obyvatelstva, o vrchnosti, pod níž určité území spadá a o nejvýznamnějších památkách, je také plný drobných zážitků a postřehů z běžného života. To, že je vše podáváno z velmi osobního úhlu pohledu, není v žádném případě rušivé, právě naopak. Díky tomu máme zároveň možnost pochopit, které jevy se zdály obyvateli českého království běžné, a které ho překvapovaly. A máme možnost dozvědět se řadu informací, které jsou často překvapivé i pro nás, ať už se jedná o bavorské silnice plné žebrajících dětí,²⁷⁰ švábské vesnice, oplývající každá dvěma až třemi šibenicemi,²⁷¹ či o množství zázraků a kuriózních příběhů o nadpřirozených jevech a událostech.

Deníky předkládají pohled na Evropu na konci jedné významné epochy její historie. Na Evropu plnou zdánlivě zbytečných komplikací správních a ekonomických, které však byly pevně zakořeněny v minulosti. Velmi různorodou i na tak malém území, jaké můžeme díky deníkům sledovat, a přesto dosud zdánlivě spořádaně fungující. Evropu, v níž můžeme jen díky znalosti dalšího historického vývoje hledat náznaky budoucích radikálních změn, jež ji od základů změnil.²⁷² Proto bylo účelem této práce nejen vytěžit z deníků nejzajímavější informace a spojit je do celku, jenž by měl vlastní vypovídací hodnotu, ale také na ně upozornit, aby na působivý historický pramen.

---

²⁷⁰ *Diarium 1771*, f. 20^f-20^v.

²⁷¹ *Diarium 1771*, f. 23^v.

²⁷² Nejvýraznějšími náznaky jsou samozřejmě samotné události v centru cisterciáckého řádu.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

Nevydané

8. *Augusti, Mane hora octava...* (deník cesty do Cîteaux roku 1771 bez nadpisu), Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Cisterciáci Osek, karton 287, inventární číslo 1533, signatura M I. 62

Auf der Reise nacher Cistercz in Burgundien seynd augegeben worden in nach folgenden Orthschafften (výdaje při cestě roku 1765), SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1528, sign. M I. 56.

Compendium processus ad parlamentum moti a dominis quatuor primis abbatibus contra dominum generalem, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1532, sign. M I. 61.

Diarium itineris ad Cistercium ad capitulum generale [1771], SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1534, sign. M I. 62

Diarium itineris Cisterciensis de die 24. Martii ad diem 24. Iunii anni 1765, Státní oblastní archiv Litoměřice (SOA Lit.), f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1529 a 1530, sign. M I. 57 a M I. 58

Diarium Reverendissimorum ac Amplissimorum D[ominorum] D[ominorum] Abbatum de Zara et S[ancta] Corona ad Capitulum Generale Cistercium de A[nn]o 1771, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1545, sign. M I. 74

Expositum (výdaje při cestě roku 1771), SOA lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 290, inv. č. 1589, sign. M II. 19.

Extractus conclusorum in conferentia Zarae habita anno 1764 die 20. Novembris propter indictionem capitulum generale ad 5. Maii 1765 Cistercii celebrandum, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1532, sign. M I. 61.

Extractus praeliminarium pro capitulo generali ad diem 2. Maii anni 1768 indicto, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1531, sign. M I. 60.

Iter Cistercium, quod Plassio [Domini] Abbates Joannes et Martinus confecere, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1524, sign. M I. 52.

Itinerarium Cistercium ad Capitulum Generale de Anno 1768, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 287, inv. č. 1533, sign. M I. 62.

Mémoire pour Constantin Ilowiecky..., Archives de la Côte d'Or, Archives départementales antérieures à 1790, série H, sign. 11 H 12-6.

Puncta seu Quaestiones Quibus Responsum in Scripto consignare debent D[ominus] Abbas Cistercij, Quatuor primarij Patres, ijque omnes, qui C[a]p[itul]um Generale constituunt, SOA lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 290, inv. č. 1588, sign. M II. 18b.

Questions aux quelles m[onsieur] l'abbé de Cisteaux, m[essieurs] les quatre premieres peres et tous ceux qui composent le chapitre g[e]n[er]al de l'ordre de Cisteaux doivent repondre par escrit et dans la forme qui sera prescrite, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1534, sign. M I. 63.

Referatus reverendissimorum dominorum abbatum deputatorum vicariatus Bohemiae

actorum Cistercii in capitulo generali celebrato a die 2. usque ad 18. mensis Maii anno 1768, SOA Lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 288, inv. č. 1534, sign. M I. 63.

Relatio Omnium tempore Capituli de Anno 1771, Cistercii a 2da Septembris cepti factorum, SOA lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 290, inv. č. 1589, sign. M II. 19.

Responsa Super Centum Puncta Reverendissimi Domini Abbatis Cajetani de Osseco, data in Capitulo Generali de Anno 1768 Secunda Mají celebrato, Regi Christianissimo Ludovico XV Regi Galliae, SOA lit., f. Cisterciáci Osek, kart. 290, inv. č. 1588, sign. M II. 18b.

Vydané

Beitrag zur Geschichte des Generalscapitels vom Jahre 1771, Cistercienser-Chronik 10, 1898, s. 114-118, 143-144, 173-177

Bericht über eine Reise zum Generalkapitel des Jahres 1699, Cistercienser-Chronik 21, 1909, s. 33-40, 72-74, 154-156, 172-184, 236-243

Joseph-Marie Canivez ed., *Statuta capitulum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, vol. VII., Louvain 1939

Des Abtes Laurentius Scipio von Ossegg Reise zum Generalcapitel im Jahre 1667, Cistercienser-Chronik 8, 1896, s. 289-296, 321-328

Drei Raisen nach Cistertz, welche auf das General Capitl an stat der Bayrischen Provintz F. Ioan. Conrad. Tachler zu Raittenhaslach profess verrichtet hat anno D. 1605, 609 und 613. Item von Cistertz nach Clarvall. Cistercienser-Chronik 4, 1892, s. 45-56, 74-88, 110-119, 137-147, 170-180, 207-214, 236-244, 266-274, 300-307, 332-339

Juwenalis Charkiewicz, *Dyjariusz podróży hiszpańskiej z Wilna do miasta Walencyi na kapitułę jeneralną zakonu mniejszych braci św. Franciszka, tj. bernadrynów, odprawionej w roku 1768*, ed. Bogdan Rok, Wrocław 1998

Louis J. Lekai ed., *The Acts of the Cistercian General Chapter of 1783*, Analecta Cisterciensia 34, 1978, s. 200-249

Reise nach Cîteaux zum Generalkapitel im Jahre 1765, přel. Adolf Dietrich, Cistercienser-Chronik 27, 161-171, 198-203, 221-229, 290-293 a 28, s. 9-17, 39-45, 65-70, 79-85, 111-117.

Literatura

800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník, Osek 1996

850 let Plaského kláštera (1145-1995). Sborník příspěvků semináře „Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny“ pořádaného v Mariánské Týnici ve dnech 31. 5. – 2. 6. 1995, Plasy 1995

Album Ossecense oder Verzeichnis der Mitglieder des Cistercienser-Stiftes Osseg vom Jahre 1645-1896, Ossegg 1896

Antonín Bartušek – Metoděj Zemek, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II., 1. a 2. část, 1618-1784*, Brno 1970

Jean-François Bazin – Daniel Meiller – Véronique Rouchon Mouilleron – Olivier Quenardel – Paul Vannier, *L'ABCdaire des Cisterciens et du monde de Cîteaux*, Paris 1998

Lucien Bély red., *Dictionnaire de l'Ancien Régime. Royaume de France XVIe-XVIIIe siècle*, Paris 1996

Klára Benešová – Karel Beránek, *Cesta Josefa Jahna na generální kapitulu do Cîteaux v roce 1699*, Umění 36, 1988, č. 2, s. 142–160

Wolfgang Bickel – Ernst Coester – Ambrosius Schneider – Adam Wienand, *Die Cistercienser. Geschichte – Geist – Kunst*, Köln 1974

Milan M. Buben, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, II. díl, 2. svazek*, Praha 2004

Petr Doležal, *Evropská vína v podmínkách české gastronomie. Část II., Vína Německa*, Nový Bydžov 1997

Encyclopédie, ou dictionnaire des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres, Neufchastel 1756-1765

Justinus Febronius: viz Johann Nikolaus von Hontheim

Charles Févret, *Traité de l'abus, et du vray suiet des appellations qualifiées de ce nom d'abus*, Tome I., II., Lyon 1667

Anna Galar, *Podróže opatów z ziem polskich na Kapitułę Generalną do Cîteaux do końca XIII wieku*, in: Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer red., *Colloquia mediaevalia Pragensia 3, Historia monastica I.*, Praha 2005, s. 239-254.

Jan Galuška ed., *Dějiny pošty v českých zemích*, Praha 2000

Martin Gaži – Jarmila Hansová, „*Držím se ve zlatém středu.*“ *Zlatokorunský opat Bohumír Bylanský a jeho svět*, in: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny – památky – lidé, České Budějovice 2007, s. 439-474

Annick Gosse-Kischinewski, *Les domaines cisterciens et les révolutions en Europe aux XVIIIe et XIXe siècles*, in: Léon Pressouyre red., *L'Espace cistercien*, Paris 1994, s. 238-246

Milan Hlavačka, *Cestování v éře dostavníků. Všední den na střeoevropských cestách*, Praha 1996

David Hollins, *Rakouští vojevůdci za napoleonských válek 1792-1815*, Praha 2007

Johann Nikolaus von Hontheim, *Justini Febronii jurisconsulti De statu ecclesiae et legitima*

potestate Romani pontificis liber singularis, ad reuniendos dissidentes in religione christianos compositus, Tomus I.,II., Bullioni 1763-1779

Rudolf Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II. 1650-1784*, Olomouc 1938

Kateřina Charvátová, *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století – obecná pravidla a některé české příklady*, in: Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer red., *Colloquia mediaevalia Pragensia* 3, *Historia monastica* I., Praha 2005, s. 69-81.

Kateřina Charvátová, *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapituly*, in: Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer red., *Colloquia mediaevalia Pragensia* 3, *Historia monastica* I., Praha 2005, s. 239–254.

Kateřina Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 1. svazek: Fundace 12. století*, Praha 1998

Pierre Chevalier, *Loménie de Brienne et l'ordre monastique (1766-1789)*, Paris 1960

Jaroslav Kadlec, *Dějiny kláštera Svaté Koruny, České Budějovice* 1949

Dominik Kindl, *Geschichte des Zisterzienserstiftes Hohenfurt in Boehmen*, Hohenfurt 1930

Louis J. Lekai, *The Cistercian Order and the Commission des Réguliers, 1766-1783*, *Analecta Cisterciensia* 23, 1967, s. 179-225

Louis J. Lekai, *The Events of the Cistercian General Chapter of 1765 According to the Four Proto-Abbots*, *Analecta Cisterciensia* 36, 1980, s. 87-102

Louis J. Lekai, *Les Moines blancs. Histoire de l'Ordre cistercien*, Paris 1957

Suzanne Lemaire, *La Commission des réguliers 1766-1780*, Paris 1926

Franz Machilek, *Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren*, in: *Archiv für Kirchengeschichte*

von Böhmen – Mähren – Schlesien III., Königstein im Taunus 1973, s. 185-220

Mariánská Týnice. Historie poutního místa a muzea, Mariánská Týnice 2002

[Johann Christian Olearius], *Geographisches Hand- und Postbuch, welches alle Länder der Welt, ihre Gränzen, Grösse, Flüsse, Eintheilung, Beschaffenheit, Einwohner und ihre Charaktere, Produkten und Handlung, Religion, Sprache und Gelehrsamkeit, Regierungsform, Land- und Seemacht enthält, nebst allgemein nützlichen Postnachrichten oder summarischer Auszug eines vollständigen Post-Systems nach Inhalt seinen Abhandlungen eingetheilet*, I.-III., Wien 1779

Raphael Pavel, *Der letzte Abt von Goldenkron*, Cistercienser-Chronik IX, 1897, s. 161-169, 193-205, 225-234, 273-281, 303-311, 329-341, 364-371

Peníze v českých zemích do roku 1919, kolektiv autorů, Pacov 1996

Plaský klášter a jeho minulý a současný přínos pro kulturní dějiny. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Plasích a Mariánské Týnici ve dnech 11. – 13. května 2005, Plasy 2005

Alois Plichta, *Klášter na hranicích. Kulturně historický obraz cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou*, Kostelní Vydří 1995

Rudolf Rada, *Botanický slovník. Slovník rostlinných jmen*, Praha 1998

Johann Kaspar Riesbeck, *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland*, Berlin 1976

Augustin Sartorius, *Cistercium bis-tertium seu Historia elogialis*, Praga 1700

Augustin Sartorius, *Verteutschtes Cistercium bis-tertium, oder Cistercienser Ordens-Historie*, Praga 1708

Jiří Sejbál, *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997

Otto Steinbach, *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten, aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren*, I. und II. Teil, Prag – Wien – Leipzig 1783

Petr Vorel, *Od českého tolaru ke světovému dolaru. Zrození tolaru a jeho cesta v evropském a světovém peněžním oběhu 16.-20. století*, Praha 2003

Jan Zdichynec, *Ad vitiorum correctionem et caritatis conservationem? Proměny řeholní vizitace v raném novověku na příkladu cisterciáckého řádu*, in: Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer red., *Colloquia mediaevalia Pragensia* 3, *Historia monastica* I., Praha 2005, s. 103-131

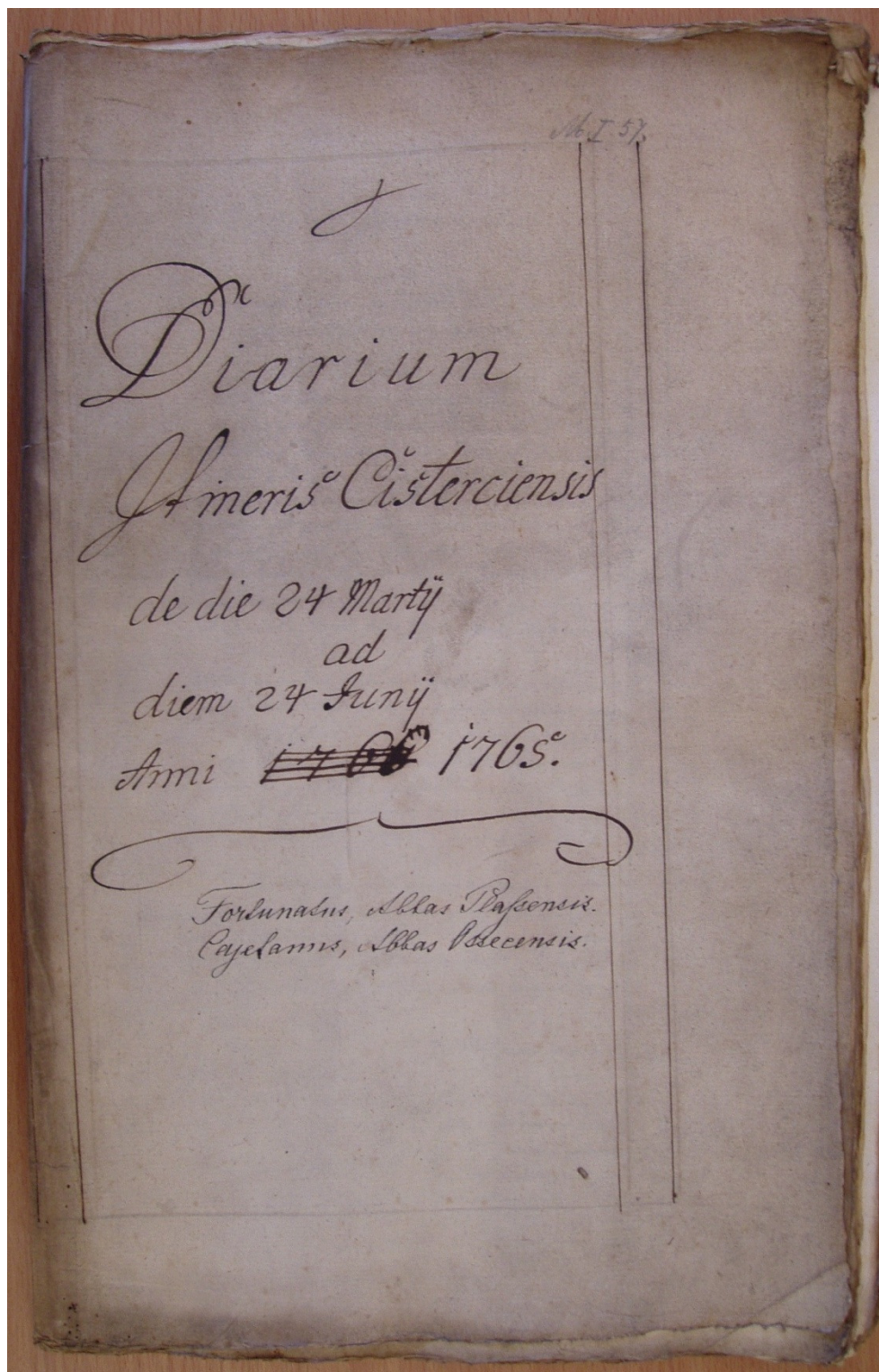
Rudolf Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století*, díl I., II., Praha 1987 resp. Olomouc 2003

Přílohy

Příloha 1. Čtyři „nehodné dcery Cîteaux“ přibíjejí na kříž svého otce – generálního opata Françoise Trouvé. Chronogram, kritizující zradu protoopatů.

Příloha 2. Titulní strana Elbelova deníku z roku 1765.

M 112

Itinerarium
Cistercium ad Capitulum Generale
de Anno 1768

Inducto venio per Amicum et Illustrissimum D. D.
Generalem Capitulum Generale pro Pa Mensis Maji
Anno 1768 Cistercium celebrando, pro quaquam Amicus ac
Amplissimus D. Fortunatus, Vicarius et Vicarius
Generalis, pro hac vice ad Capitulum Generale se ipsum
conferre, ex gratiis non judicaverit,
ad denuo Anno D. Jo. Jo. Abbati de Osseco, et
Anno D. Philippo Abbati de Wellebrado de Au-
verni, coeperunt, proinde hi duo Anni Domini de
pactis circa regulandum in iura epistolantibus
conferre, cooperenturque in unum non propriis
Equis sed passariis iter illuc et retro perficere,
praesertim ad faciendum iter, sed expensas
ad magis expedire ex itinere ante triennium confecto
in composito habuerimus, circa locum vero
et diem stabierunt quod sabbato sancto, id est 2
Aprilis, passim parvum Homagium personale Anno D.
Vicario Generali, praesertim circa negotia fun-
dari Capituli Generalis personaliter conferendi,
cum Equis in transitu ad terram compromissionis
more spectatam Baculorum quasi manibus gerentes
Marcha celebrandi convenire velint.

Anno Martii	Proinde Anni D. Abbas de Osseco convasatis omnibus necessariis pro via, sumpto me Chau- ribio p. t. Crederant loco, uno Inveni- ente sed tunc qui curibus attenderet die 30 ad Martij omnibus felix ire et redire appre- cantibus expevit post horam sextam maluti- nam, remihusque circa horam 11 in via bona	Mili.
30		3
31	Die 31 Martij, qua erat Cena Domini ad cele- brandum hanc felicissimo mansimus Nigla post hanc Anni D. Abbas 6 pauperes Nigla pedibus parit. ad mensam venerabilis Domini meus parochus Wishecyensis et Honnicus Capellanus.	
Aprilis	Die 1 Aprilis, qua erat Paraschevis circa quintam Malutpam discussimus et venimus ad grandium sechmum ubi innotato in Ecclesia sacro Le- pulchro sumptuque in digna frugali prandio, No, circa horam 2am discussimus, et venimus circa horam mediam septimam, Seimdicum, ad Neposiluram Nafpaniam, ubi in absentia	4
		2

Příloha 3. Titulní strana Elbelova deníku z roku 1768.

174
Diarium

Itineris Reverendissimorum ac Amplissimorum
P. P. Abbatum de Yara et S. Corona ad Capitulum
Generale Cistercium. de A. 1771.

Indicto per Reverendissimum ac Illusterrimum P.
Franciscum Trouve Patrem Generalem Ordinis Cisti.
itulo Generali pro Vobensis Septembris 1771 Cistercij
celebrando, designatisq; a Reverendissimo ac Amplissi-
mo P. P. Fortunato Hartmanni Vicariatore ac Vicario Ge-
nerali duobus nomine Vicariatus ad praesens Capitulum
Generale Deputatis Reverendissimis P. P. Abbatibus
P. P. Othone Logg Abbate de Yara, et P. P. Godofredo Bi-
lansby Abbate de S. Corona; capserunt assignati P. P.
Deputati de regulando et disponendo itinere et abitu
suo serio tractare, conlucreruntq; iter suum non propriis
equis, sed prout fasum fuerat per equos postarios con-
ficere, quod etiam vapor multo melius, securius et sa-
cilius est. quia autem praefatorum Reverendissimorum
P. P. Deputatorum nemo adhuc Cistercij fuerat, designa-
tus sui equo P. Mauritijs Abel, usq; tunc jam bina vice
in Capitulo Generali Cistercij existens, prima pro secretario
tertia vice. Equanquam quidem P. P. Deputati

Příloha 4. Titulní strana Elbelova deníku z roku 1771.